

Universitetet
i Stavanger

FAKULTET FOR UTDANNINGSVITENSKAP OG HUMANIORA

MASTEROPPGAVE

Studieprogram: Historie Lektor	Vårsemesteret, 2023 Åpen
Forfatter: John Lomeland	 (signatur forfatter)
Veileder: Vidar Fagerheim Kalsås	
Tittel på masteroppgaven: Mellom beundring og forakt: En studie av minnekulturen om Knut Hamsun i endring. Engelsk tittel: Between Admiration and Contempt: A Study of the Changing Memory Culture Surrounding Knut Hamsun.	
Emneord: Minnestudier, Flerveisminner, Knut Hamsun, Okkupasjonstid, Etterkrigsminne, Holocaust	Antall ord: 31 510 + vedlegg/annet: 35 094 Stavanger, 16.05.2022

Forord

Først og fremst vil jeg rette en stor takk til Vidar Fagerheim Kalsås, som har vært min veileder og mentor under prosjektet. Det har vært en fryd å ha en veileder som gjennom hele prosessen har gitt gode tilbakemeldinger og råd. Spesielt setter jeg pris på at studentens autonomi og frihet til å ta selvstendige valg har vært en prioritet. Jeg har opplevd dialogen vår som svært meningsfull og konstruktiv.

Jeg vil også rette en stor takk til studentmiljøet for de dagene vi har tilbragt sammen. Kyrre Dalsbø fortjener i denne sammenheng en ekstra stor takk for vårt gode samarbeid og vennskap gjennom alle fem årene på studiet. Du har virkelig blitt som en bror for meg. Jeg vil også rette en spesiell takk til Jone Meinich-Bache, min storebror, for å ha kommet med innspill, selv i stressende pappaperm-perioder. De minste bemerkninger og tilbakemeldinger har kommet godt med i prosessen.

Hvis jeg ikke avslutningsvis nevner min mor eller kjæreste blir jeg enten halshugget eller arveløs. Derfor vil jeg takke min mor, June Lomeland, for å alltid stille opp for meg og for å få meg til å tenke positivt i stressende og krevende perioder. Jeg retter også en takk til min kjæreste, Jenny Rogne, for at hun gjennom hele skriveprosessen har vært en god og nødvendig avkopling fra masteroppgaven.

Sammendrag

I sine yngre dager var Knut Hamsun kjent som «Norges store sønn», i sine eldre dager var han kjent som «landssvikereren» og «fascisten». Siden da har spørsmålet og debatten om hvordan man skal minnes Knut Hamsun hyppig dukket opp i Norge.

I denne oppgaven utforsker jeg minnekulturen om Knut Hamsun, og hvilke kontinuitets- og endringsmønstre som er fremtredende. Gjennom en språklig analyse av biografier, bøker og aviser om Hamsun, har jeg pekt på sentrale endringer i argumentasjon og fortellingsmønstre i minnekulturen. Funnene av analysen vil bli sett i lys av et kontekstuellet bakteppe, hvor jeg ser Hamsuns minnekultur i lys av minnestudier om okkupasjonskrigen, det norske holocaust og flerveisminner.

Jeg argumenterer i oppgaven for en høy grad av samvariasjon mellom minnet om Hamsun og tendenser i utviklingen av det kollektive minnet om okkupasjonstiden og holocaust. Frem mot 70-tallet var Hamsuns minnekultur preget av økende apologetiske tendenser, mens man kan ane en økning av moraliserende tendenser fra tidlig 70-tall og til i dag. Ved å se min analyse i lys av tidligere forskning om okkupasjonstiden, kan den validere, kritisere og nyansere eksisterende teser. Derfor vil jeg argumentere at oppgaven er et viktig bidrag til feltet.

Abstract

In his younger days, Knut Hamsun was known as "Norway's great son," but in his later years, he was known as a "traitor" and "the fascist." Since then, the question and debate about how to remember Knut Hamsun have frequently arisen in Norway.

In this thesis, I explore the culture of memory surrounding Knut Hamsun and the prominent patterns of continuity and change. Through a linguistic analysis of biographies, books, and newspapers about Hamsun, I will identify key changes in argumentation and narrative patterns in the memory culture. The findings of the analysis will be viewed in light of a contextual background, where Hamsun's memory culture is seen in the context of memorial studies of the occupation war, the Norwegian Holocaust, and multidirectional memories.

In my paper, I argue for a strong correlation between the memory of Hamsun and trends in the development of collective memory regarding the occupation of Norway and the Holocaust. Leading up to the 1970s, Hamsun's culture of memory was characterized by increasing apologetic tendencies, while one can discern a rise in moralizing tendencies from the early 1970s until today. By viewing my analysis in light of previous research on the occupation period, it can validate, criticize, and nuance existing theses. Therefore, I will argue that the assignment is an important contribution to the field.

Innholdsfortegnelse

FAKULTET FOR UTDANNINGSVITENSKAP OG HUMANIORA	1
1.0 Innledning.....	2
1.1 Tema og kontekst	2
1.2 Problemstilling	3
1.3 forskningsspørsmål	3
2.0 Forskningsstatus	4
3.0 Teori	7
3.1 Kollektive minner.....	7
3.2 Minnekultur	9
3.3 Flerveisminner.....	9
3.4 Den patriotiske grunnfortellingen	10
3.5 Det norske Holocaust	11
4.0 Metode og empiri.....	13
4.1 Metode.....	13
4.1.1 Mest relevante språklige virkemidler:.....	14
4.1.2 Idealtyper.....	15
4.2 empiri	16
4.2.1 Overordnet verk for minnekulturen om Hamsun	16
4.2.2 Aviser og bokanmeldelser.....	19
5.0 Analyse av empiri	20
5.1 1945-1955.....	21
5.1.1 Minnekulturell kontekst	21
5.1.2 Knut Hamsun- min far	22
5.1.4 Oppsummering av funn.....	28
5.2 1965-1970.....	30
5.2.1 Minnekulturell kontekst	30
5.2.2 På forsoningens vei	31
5.2.3 Analyse av pressen.....	33
5.2.4 Oppsummering av funn.....	34
5.3 1975-1980.....	35
5.3.1 Minnekulturell kontekst	35
5.3.2 Prosessen mot Knut Hamsun	36
5.3.3 Analyse av pressen.....	39
5.3.4 Oppsummering av funn:	42
5.4 2005-2010.....	44
5.4.1 Minnekulturell kontekst	44
5.4.2 Solgudens fall	46
5.4.3 Analyse av pressen.....	49
5.4.4 Oppsummering av funn.....	57
5.5 2015-2022.....	59

5.5.1 Minnekulturell kontekst.....	59
5.5.2 Knut Hamsun og det Norske Holocaust.....	61
5.5.3 Analyse av pressen.....	65
5.5.4 Oppsummering av funn.....	74
6.0 Konklusjonskapittel.....	75
6.1 Avsluttende drøfting.....	75
6.1.1 Samsvarer ulike perioders fortellinger om Hamsun med minnestudier om okkupasjonstiden i Norge?	76
6.1.2 Hvordan spiller økt søkelys på det norske holocaust inn på minnekulturen om Hamsun?	80
6.1.3 Hvordan spiller flerveisminner en stadig større rolle i minnekulturen om Knut Hamsun?.....	83
6.2 Konklusjon: Hvordan har minnekulturen om Knut Hamsun endret seg i perioden 1945-2022?.....	85
6.3 Avsluttende bemerkninger.....	87
7.0 Bibliografi.....	88
7.1 Litteratur	88
7.2 Avisartikler.....	90
7.3 Nettsider	93
7.4 Tidsskrifter	94

Mellom beundring og forakt

**En studie av minnekulturen om Knut Hamsun i
endring**

Av John Lomeland

1.0 Innledning

1.1 Tema og kontekst

Intet sitat kan oppsummere tematikken for oppgaven bedre enn det følgende Aasmund Brynildsen sitatet fra *Svermeren og hans demon*:

«Ingen moderne dikter har gjennomhånet mennesket med dets demokrati og dets gratis løstener, dets by- og boktull, så infernalsk som Knut Hamsun; få eller ingen er blitt så nesegrus beundret.»¹

Knut Hamsun er en av Norges mest anerkjente og meritterte forfattere. Han vant blant annet Nobels litteraturpris i 1920 og regnes av flere som å være modernismens far.² Men under okkupasjonstiden uttrykket han sympatier til fascismen, møtte Goebbels og Hitler, og skrev en nekrolog til sistnevnte.³ Han ble diagnostisert med «svekkede sjelsevner» i 1945, og dømt i Høyesterett til å betale et erstatningsbeløp på 350.000 kroner for å ha støttet Nasjonal samling (NS), og for sine handlinger under okkupasjonstiden.⁴ Krigens forløp kastet på denne måten en skygge over ettermålet til dikteren. Den eksentriske og dypt filosofiske karakteren, som lenge var en viktig og respektert stemme i det offentlige rom i Norge, var nå erklært en tilhenger av ondskapens ideologi. Det reiste spørsmålet om hvordan man skulle minnes «Norges store sønn», som nå var å regne som landsforræder.

I årene som fulgte dukket dette spørsmålet flere ganger opp igjen i den norske offentligheten. Fordi man da stilte seg spørsmålet «Skal Knut Hamsun huskes som en forræder eller som en kunstner, eller begge deler?», noe som den dag i dag forblir ubesvart og som det fortsatt finnes uenigheter om. Hvorvidt man skal minnes, glemme, hedre eller svartmale ham er problematikk som er forankret i en samtids skiftende verdier og tankemønstre. Det er i så måte at Hamsun forblir en skikkelse som er problematisk og som skaper debatt selv 70 år etter hans død.

¹ Brynildsen, Aasmund, *Svermeren og hans demon*: fire essays om Knut Hamsun. Oslo: Dreyers forlag, 1973. s. 13

² Rottem, Øystein: «Knut Hamsun i Norsk biografisk leksikon på snl.no». Hentet 11.05.2023 fra https://nbl.snl.no/Knut_Hamsun - Se også: Kittang, Atle, «Knut Hamsun- ettermålet», 25.04.2017, hentet fra: <https://hamsunsenteret.no/?id=73528621&Article=53>

³ Rottem, «Knut Hamsun i Norsk biografisk leksikon»

⁴ Rottem, «Knut Hamsun i Norsk biografisk leksikon»

1.2 Problemstilling

I denne avhandlingen vil jeg svare på problemstillingen: *Hvordan har minnekulturen om Knut Hamsun endret seg i perioden 1945-2022?* I utformingen av oppgavens problemstilling har jeg først og fremst brukt begrepet minnekultur, noe som vil bli redegjort for i teorikapitlet. Kort forklart handler minnekultur om hvordan man minner et fenomen, hendelse eller en historisk aktør. Likevel er det også et mål å studere samtiden. Ulike samtider har ulike referansepunkter, verdier og holdninger, som kan være interessante å se i lys av minnekulturen om Hamsun. En studie av minnekulturen blir derfor også en studie av relaterte historiske kontekster.

I problemstillingen står «endring» sentralt, noe som betyr at et mål for analysen er å finne frem til kontinuitets- og endringsmønstre innen et gitt tidsrom. Derfor vil jeg bruke en diakron analyse for å kontrastere og sammenligne ulike perioder i minnekulturen om Hamsun. Men for å besvare hvorvidt en minnekultur er i endring, må man ta høyde for historiske hendinger og kontekstuelle rammer. Det betyr at oppgaven min først og fremst søker å forstå ulike måter Hamsun er blitt minnet, men også å undersøke endringsmønstre ellers i samfunnet som kan påvirke og influere minnekulturen. Hypotesen jeg har utformet er at minnekulturen om Knut Hamsun har vært i endring siden okkupasjonstiden. I tillegg til at skiftende historiske forhold, tenkemåter og verdier har preget ulike samtidens måter å minnes dikteren.

1.3 forskningsspørsmål

I arbeidet med oppgaven har jeg utformet fire forskjellige forskningsspørsmål som jeg mener er relevante for å bevare oppgavens problemstilling på en tilfredsstillende måte:

- *Samsvarer ulike perioders fortellinger om Hamsun med minnestudier om okkupasjonstiden i Norge?*
- *Hvilke språklige kjennetegn finner man i ulike tidsperioder?*
- *Hvordan har et økt søkelys på det norske holocaust spilt inn på minnekulturen om Hamsun?*
- *Hvordan har flerveisminner påvirket minnekulturen om Knut Hamsun?*

Det første forskningsspørsmålet søker å se fortellingsmønstre i minnekulturen om Hamsun i lys av grunnfortellinger om okkupasjonskrigen. Dette er et hensiktsmessig fokuspunkt i oppgaven, da jeg kan sammenligne tidligere forskning med egne funn. Studiene jeg bygger

min oppgave rundt ser mer overordnede tendenser i minnekulturen om krigen, mens min oppgave ser på minnekulturen om en historisk aktør. I noen tilfeller vil det være samvariasjon, noe som kan styrke eksisterende teser, mens andre ganger vil det være avvik, som gjør at oppgaven min kan bidra til å nyansere. Det andre forskningsspørsmålet er hvordan språklige virkemidler nyttes i å fremme argumentasjoner og fortellingsmønstre om Knut Hamsun, noe som er tett knyttet til min analysemetode. Dette forskningsspørsmålet vil derfor være relevant og kontinuerlig gjennom hele analysen.

Det tredje forskningsspørsmålet søker å svare på hvorvidt den økende introspeksjonen, selvgranskingen og ansvarliggjøringen av norske aktører med hensyn til behandlingen av jøder i okkupasjonstiden, har en sammenheng med Knut Hamsun. I og med at man kan argumentere at dette er en nyere tendens, så vil det ikke bli aktuelt å snakke om før senere i analysen. Det fjerde forskningsspørsmålet er også kontekstuellet betinget, hvor det i analysen vil bli knyttet inn relevante historiske hendinger og minnekulturelle kontekster. Det er likevel nyttig å påpeke at både *det norske holocaust* og grunnfortellingen inngår i flerveisminner, men denne dynamikken vil bli ytterligere forklart i teoridelen. Grunnen til at jeg likevel har nevnt flerveisminner i et eget forskningsspørsmål, er at det er et mye mer generaliserende begrep, noe som tillater å knytte inn øvrig kontekst som kan være relevant.

2.0 Forskningsstatus

Knut Hamsun har i kraft av å være en omdiskutert og nobelprisvinnende dikter, blitt studert av mange. For eksempel har såkalte Hamsun-forskere studert ham, både som menneske og som forfatter. Av disse kan man nevne blant annet Tore Rem, Jørgen Haugan, Ingar Sletten Kolloen og Ståle Dingstad. Disse inngår i en litteraturfaglig krets, noe som betyr at de har et overordnet søkelys på forfatterskapet, selv om de også drøfter problematikker knyttet til hans ideologiske overbevisninger og handlingsmønstre under krigen. I tillegg har det også kommet ut flere Hamsun-biografier som har belyst Hamsuns liv i større grad, og for å nevne noen er *Knut Hamsun- min far* av Tore Hamsun, *Prosesen mot Hamsun* av Thorkild Hansen og *Reisen til Hitler* av Tore Rem. Med andre ord finnes det få kunnskapshull å tette om Hamsuns liv og virke. Min oppgave søker derfor ikke å si noe om hvem Knut Hamsun var, eller ta stilling til hans litteratur, men jeg ønsker å forstå ulike måter forfatteren har blitt minnet over en lengre periode. Det betyr at oppgaven min har en overordnet plassering innen

minnestudier, og basert på mitt søk er det foreløpig ikke skrevet mye om Knut Hamsun med et slikt fokus.

Oppgavetemaet kan plasseres i et bredere forskningsfelt som dreier seg om norsk etterkrigstidsminne- og holocaustforskning.⁵ Ola Svein Stugu har skrevet fra et minnesperspektiv om hvordan kollektive grunnfortellinger om andre verdenskrig har endret seg fra etterkrigstiden til i dag.⁶ Han analyserer hvordan dette er en dynamisk utvikling som skjer i takt med at samfunnet holdninger, verdier og referansepunkter endrer seg. I boka er det viet cirka en side til minnekulturen om Knut Hamsun, hvor han nevner at Hamsun på ulike tidspunkt har vært en viktig katalysator for økt diskurs om rettsoppgjøret.⁷ Han utdyper også at spørsmålet om Hamsuns fascisme aldri har vært i tvil, men om unnskyldninger og estetiske oppveininger kan virke formildende. Det er riktignok kun en halv side som er viet til Hamsun, noe som betyr at Stugu ikke går i dybden på mitt tema. Min oppgave vil dessuten ha en del fellestrekk med Ola Svein Stugu sin bok, deriblant å trekke linjer til historiske hendelser, kontekster og kulturelle bidrag som på et eller annet vis har influert minnekulturen om Knut Hamsun. Men oppgaven min retter likevel søkelys på en bestemt historisk person, hvor Stugu ser på mer generelle trekk i den nasjonale minnekulturen knyttet til okkupasjonstiden i Norge. Likevel er min oppgave i dialog med Stugu sin tese gjennom store deler av oppgaven, og bygger slik på hans forskning.

Synne Corell har i boken *Krigens ettertid* skrevet om hvordan historikere har forstått okkupasjonstiden i ulike epoker.⁸ Gjennom en klassisk diskursanalyse har hun sett på hvilke språklige og multimodale virkemidler som norske historikere har brukt for å fremme underliggende holdninger og verdier. Også Corell har en diakron tilnærming, og undersøker i stor grad endringsmønstre. Hennes fokus er hovedsakelig historikere, noe som betyr at hun undersøker academia i større grad enn hva min oppgave søker å gjøre. Likevel har oppgaven min blitt influert av boken, noe som gjør at den er viktig å nevne i en slik sammenheng.

⁵ Jeg har i oppgaven gjennomgående skrevet «holocaust» med liten h. Her har jeg fulgt språkrådets veiledning: «Holocaust eller holocaust?», <https://www.sprakradet.no/svardatabase/sporsmal-og-svar/holocaust-eller-holocaust/>, 25.01.2022

⁶ Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, 2021, det norske samlaget, Oslo.

⁷ Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, s.90

⁸ Reitan, Jon, *Møter med holocaust*, (PhD-avhandling, NTNU, 2015)

Jon Reitan har også skrevet om etterkrigstidsminne, og min oppgave bygger i stor grad på hans tidligere forskning. Reitans avhandling *Møter med Holocaust* handler om hvordan minnet om Holocaust har endret seg frem til i dag.⁹ I teoridelen vil jeg brette mer ut om Reitans avhandling, og hvorfor den er viktig for oppgaven. Men den er likevel en av de mest essensielle verkene som min oppgave innretter seg etter, da den i stor grad kan nyttes til å forstå Knut Hamsun i forhold til det kontekstuelle bakteppet om det norske holocaust. Den er derfor viktig for å besvare mitt siste forskningsspørsmål.

Selv om det finnes mye forskning om Knut Hamsuns liv og virke, vil jeg likevel argumentere at oppgaven min fortsatt bidrar med noe nytt og kan tette andre kunnskapshull. For det første går problemstillingen min inn under minnestudier, som er et relativt ungt felt. Mitt søk viser at det ikke er noen andre som har brukt en slik tilnærming. For det andre omfatter empirien min både biografier og avisartikler, noe som betyr at jeg ikke kommer til å analysere Knut Hamsun som historisk person, men snarere hvordan eksterne aktører har søkt å minne ham. I tillegg tar ikke oppgaven min hensyn til det litterære, og vil for eksempel ikke analysere Hamsuns forfatterskap, men heller hvordan han som historisk aktør har blitt forstått og minnet. Et tredje aspekt som skiller min oppgave fra all annen Hamsun-forskning er at den søker å se minnekulturen om Knut Hamsun i lys av minnestudier om okkupasjonstiden. og holocaust.

Til slutt vil jeg argumentere for at denne oppgaven er relevant og aktuell. I en tid hvor flere statuer fjernes, Holocaust-minnet styrkes og moralitet preger den hverdagslige politiske diskursen, så kan en studie om hvordan Hamsun er blitt minnet i et diakront perspektiv, sette lys på flere problematikker og endringer i samfunnet. Selv om oppgaven kan virke spesifikk av natur, er likevel formålet å forstå overordnede tendenser i det norske samfunnet, men fra en ny innfallsvinkel. Ved å ha et mer snevert perspektiv i forhold til annen norsk okkupasjons- og holocaustforskning, kan jeg være med å nyansere, validere og kritisere teser knyttet til den overordnede minnekulturen om krigen.

⁹ Corell, Synne, *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*, Spartacus forlag: Oslo, 2010.

3.0 Teori

Oppgaven plasserer seg innen norske okkupasjons- og Holocauststudier, men det overordnede teoretiske feltet er minnestudier. Det er en vanlig og hensiktsmessig kombinasjon som henholdsvis Corell, Stugu og Reitan også har anvendt i de verkene jeg har nevnt tidligere. I større eller mindre grad har de brukt begrepsapparat fra minnestudier og innlemmet disse i deres studier om henholdsvis okkupasjonstiden og holocaust i Norge. Å forholde seg til minnestudier kan være fordelaktig fordi man bruker minnebegreper som både kategoriseringer, men også som forskningsobjekter.

Det er altså et særlig søkelys på minnehistorie fordi formålet er å undersøke endring i en minnekultur. Det er i den sammenheng viktig å definere nøyaktig hva som menes med minnekultur og hvilke teorier og begreper jeg kommer til å bruke. I tillegg kommer jeg ikke utenom å definere *flerveisminner* og *det norske holocaust*, så vel som å berette hvilke kollektive minnefortellinger jeg forholder meg til i oppgaven. Det betyr at oppgaven min er teoretisk orientert, men det er kun ved å bruke disse teoriene at jeg kan gjøre en grundig analyse med hensyn til problemstillingen jeg reiser.

3.1 Kollektive minner

Minnestudier er et relativt ungt felt som bunner i sosiologen Maurice Halbwachs sitt verk *Les cadres sociaux de la mémoire*, hvor han fremmet begrepet kollektive minner. Dette begrepet betydde i grove trekk at minnedannelse ikke var en utelukkende individuell prosess, men noe som også kunne forkomme i sosiale rom og grupper.¹⁰ Med andre ord er kollektiv minnedannelse dialogisk, som vil si at de forekommer gjennom interaksjon mellom flere ulike individer. Han argumenterer at slike minneprosesser er avgjørende for identitetskapning i sosiale grupper. Alle samfunn, institusjoner og grupper har et behov for å dele spesifikke minner, hemmeligheter, riter og erfaringer, for å kunne si noe om hvilke holdninger, verdier og atferd som er akseptert.¹¹ Med andre ord bruker man minner og fortellinger om fortiden for å skape en kollektiv identitet.

¹⁰ Halbwachs Maurice. 1925. *Les Cadres Sociaux De La Mémoire par Maurice Halbwachs*. Paris: F. Alcan. s.51

¹¹ Halbwachs, Maurice, *Les cadres sociaux de la mémoire*, s.54

I boken *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook* nyanserer Astrid Erll begrepet til Halbwachs. Det foreligger ifølge Erll, en dualisme i minnebegrepet.¹² Først og fremst har man den individuelle og subjektive dimensjonen, som er en kognitiv prosess for minnedannelse. Den andre dimensjonen går ut på å overføre dette fenomenet metaforisk til kulturen, hvor man får kollektive minneprosesser som er et resultat av sosiale og mediale rammer. Selv om den første dimensjonen er av mer biologisk art, hevder Erll likevel at det er viktig å se disse minneprosessene i lys av kollektiv kontekst. Den andre dimensjonen søker imidlertid å rekonstruere en delt fortid basert på samtidens behov, kunnskap, verdsett og holdninger. Det innebærer at minner hovedsakelig skjer gjennom en kollektiv prosess, hvor det er den ytre kontekstuelle rammen som influerer hvordan samtiden bruker fortiden, og kan derfor være en måte å orientere seg mot fremtiden. Dette aspektet av minnestudier står sentralt i min oppgave, som søker å se historiske og kontekstuelle sammenhenger i en samtid som relaterer til og influerer minnekulturen om Knut Hamsun.

Jan og Aleida Assmann videreutviklet begrepet om kollektive minner, og skapte to underkategorier, nemlig kommunikative og kulturelle minner. *Kommunikative minner* omtaler et individs personlige minner, som er knyttet til konkrete hendelser og erfaringer, og som deles gjennom kommunikasjon.¹³ Disse karakteriseres ved at de hovedsakelig er individuelle, muntlige og mindre motstandsdyktige mot generasjonsskifter. Overlevende tidsvitner fra andre verdenskrig er eksempler på formidlere av kommunikative minner. Når disse tidsvitnene forsvinner, er det essensielt at deres erfaringer og kunnskaper får sementere sin plass i kulturen. *Kulturelle minner* er samfunnets felles symboler og referansepunkter, som kan deles mellom generasjoner.¹⁴ Disse omfatter fastere minneuttrykk som bøker, journaler, avisartikler og filmer. Disse er ikke immune mot sensurering eller endringer, men generelt er disse mer motstandsdyktige mot tiden, enn hva kommunikative minner er. For min oppgave er det kulturelle minner som bøker og aviser som vil bli studert.

¹² Erll, Astrid, Nünning, Ansgar, *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, De Gruyter, Inc., 2008. ProQuest Ebook Central, <https://ebookcentral-proquest-com.ezproxy.uis.no/lib/uisbib/detail.action?docID=364668>. S.4-6

¹³ Assmann Jan. «Communicative and Cultural Memory». I: Meusburger P., Heffernan M., Wunder E. (eds) *Cultural Memories. Knowledge and Space* (Klaus Tschira Symposia), vol 4. Springer, Dordrecht. 2011 https://doi-org.ezproxy.uis.no/10.1007/978-90-481-8945-8_2, s. 15-16

¹⁴ Assman, Jan, «Communicative and Cultural Memory». S.17

3.2 Minnekultur

Ola Svein Stugu definerer minnekultur i *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigstidsminne*. Han skriver: «Der dei kollektive minna også nedfeller seg i kulturprodukt, kan ein tale om ein minnekultur.»¹⁵ Noe som betyr at idet kollektive erindringer om fortiden blir til kulturelle minner, så representerer de ulike fortellingsmønstre, holdninger og verdier i samtiden. Man kan argumentere at minnekultur kan være et vrient forskningsobjekt, særlig på grunn av begrepets generaliserende natur. Men det er viktig å forstå at kulturelle minner som tekster, aviser og minnesteder kan representere ulike perspektiver innen en og samme minnekultur. Det er med andre ord et begrep som blir brukt som en samlebetegnelse for de kulturelle minnene som ble produsert innen en konkret tidsperiode i et samfunn eller innen en gruppe.

Det er flere grunner til at et slikt fokus kan være hensiktsmessig. Ved å studere minnekulturen om Knut Hamsun, så kan man forstå hvordan Hamsuns handlinger og ideologiske overbevisninger er blitt vurdert av offentligheten som analyseres. Å studere en minnekultur kan også si noe om samtidens verdier, holdninger og tankemønstre. Det innebærer at endringer i samfunnet påvirker hvordan man minnes ulike fenomener eller personer.

3.3 Flerveisminner

Michael Rothberg fremmet begrepet «multidirectional memory», eller flerveisminner på norsk, som han beskriver i dette sitatet: «*While the public articulation of memory takes place in a space of contestation, it does not obey the logic of a zero-sum game, but rather emerges via echo, ricochet, and cross-cultural borrowing.*»¹⁶ Med andre ord fungerer begrepet som en motvekt til at minner har fungert som et nullsumspill, hvor et konkurrerende minne ikke nødvendigvis må erstatte et annet.¹⁷ Istedenfor introduserer han ideen om at flere minner kan eksistere sammen i et dynamisk og dialogisk samspill, hvor et nytt minne kan influere og supplere til et eksisterende minne. Ulike erindringer, fortellinger og forestillinger om fortiden kan derfor eksistere i samme offentlige rom, så vel som at de kan utfordre og påvirke hverandre.

¹⁵ Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigstidsminne*, s.15

¹⁶ Rothberg, Michael. *The Implicated Subject: Beyond Victims and Perpetrators*. Redwood City: Stanford University Press, 2019. Hentet: 12.02.2023. ProQuest Ebook Central. S. 20 og note 48 på s.212

¹⁷ Rothberg, Michael. *The Implicated Subject: Beyond Victims and Perpetrators*. Redwood City: Stanford University Press, 2019. Hentet: 12.02.2023. ProQuest Ebook Central. S. 20 og note 48 på s.212

Rothberg bruker eksempelet med at Holocaust-senteret i USA var omdiskutert, hvor kritikerne mente det var en måte å undergrave den historiske rasismen i landet. Rothberg hevder imidlertid at minner ikke fungerer slik, og at økt oppmerksomhet og kunnskap rundt minnefortellingen om Holocaust heller formet og ga et tydeligere bilde på svartes egen offerhistorie. Med andre ord kan en minnekultur influere en annen, uten å nødvendigvis erstatte det.

Flerveisminner sin relevans for oppgaven er at begrepet fremmer et perspektiv hvor man ikke trenger å se minnekulturer separat fra hverandre, men at de påvirker hverandre i et dialogisk samspill. Det er imidlertid ikke et mål om å bruke teorien for å fremme årsaksforklaringer, men at man kan se ulike minnetradisjoner og kulturelle minner i lys av hverandre. For eksempel kan man peke på at den overordnede minnekulturen i Norge knyttet til okkupasjonstiden, også kan sette lys på viktige kjerneelementer i minnekulturen om Hamsun. Man kan også peke på minnekulturelle debatter i USA, hvor rase og offerhistorie er fremtredende, følgelig har ført til debatter knyttet til hvordan man skal minnes kolonialisme og holocaust. Altså at minner er transnasjonale og påvirker, aktualiserer og bygger på hverandre. Slik kan analysen anvende flerveisminner til å peke på relaterte historiske og politiske kontekster, som kan være med å nyansere funn i analysen. Gitt oppgavens begrensninger er det vanskelig å påvise slike sammenhenger, men flerveisminner kan likevel fungere som et nyttig perspektiv for å reflektere rundt minnekulturen om Hamsun i endring.

3.4 Den patriotiske grunnfortellingen

I Ola Svein Stugu sin bok *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne* hevder han at minnekulturen knyttet til okkupasjonstiden har endret seg, og fremmer grunnfortellinger som har vært mest fremtredende i minnekulturen, og hvordan disse generaliserte tendensene har formet persepsjonen av okkupasjonstiden. Å nytte Stugu sine narrative og idealtypiske kategoriseringer er et hensiktsmessig teoretisk verktøy fordi de kan brukes til å etablere en nasjonal kontekst for minnekulturen. I forskningsspørsmålet om fortellinger, så kan også Stugu sine betraktninger nyttes komparativt, ved at man kan undersøke hvorvidt den overordnede nasjonale minnekulturen om krigen relaterer til minnekulturen om Hamsun. En annen fordel med å nytte Stugu som teoretisk grunnlag er at det blir en måte å plassere oppgaven tydeligere innen minnestudier.

Et av de mest sentrale begrepene, som vil bli anvendt aktivt i denne oppgaven, er det Stugu kaller for «Den patriotiske grunnfortellingen», som er en karakterisering av det dominerende narrativ etter krigen. Hovedtendensen som pekes på er at man søkte å restaurere en nasjonalidentitet, hvor man løftet frem heltene og svartmalte skurkene.¹⁸ Det ble derfor viktigere å fortelle historier om heltet og offer, uten å peke på de krigsforbrytelser som enkelte av disse begikk.¹⁹ Dette var for å kunne skape en fortelling om at Norge, «Vi», hadde kjempet iherdig mot «Dem», som da var Nazi-Tyskland og Nasjonal Samling (NS). Stugu hevder at hovedtendensene var at man i stor grad skjulte nyanser som pekte mot norsk kollaborering, medansvar og skyld, for ikke å nevne at jødene fikk en svært liten plass i minnekulturen.²⁰ Det er også viktig å påpeke at dersom man kan se en sammenhenger mellom minnekulturen om okkupasjonstiden, så kan det regnes som et flerveisminne, i den grad at en overordnet minnekultur om krigen influerer måten man minnes Hamsun.

3.5 Det norske Holocaust

Det siste begrepet som min oppgave benytter seg av er «*Det norske holocaust*», som omhandler norske aktørers ansvar knyttet til behandlingen av jødene i Norge under andre verdenskrig. I Jon Reitans avhandling «Møter med Holocaust» argumenteres det at historiekulturen knyttet til holocaust i Norge gradvis har blitt mer selvgranskende i forhold til skam og skyld.²¹ At man i økende grad kan snakke om et norsk folkemord, betyr også at man anerkjenner og vektlegger jødernes offerhistorie, noe som også kan ledsage økt ansvarliggjøring av gjerningsmennene. Derfor kan man argumentere at begrepet er av viktig kontekstuell betydning for minnekulturen om Knut Hamsun. Videre vil jeg forklare begrepets framvekst, men flere av de hendelsene som trekkes frem vil bli ytterligere forklart i introduksjonsdelene av minneperiodene.

I Norge var det rundt 2100 jødiske innbyggere når krigen startet, 1200 flyktet til Sverige og 773 ble deportert. Av de som endte i tyske konsentrasjonsleirer ble 738 av dem drept. I tillegg førte norske tiltak til at jøder ble drept eller begikk selvmord, noe som resulterte i at totalsummen økte til tap av 764 jødiske liv.²² Tallene taler sitt, men lenge var de ifølge Reitan

¹⁸ Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigstidsminne*, s.26-28

¹⁹ Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigstidsminne*, s.26

²⁰ Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigstidsminne*, s.37

²¹ Reitan, Jon, «Møter med Holocaust», s. 218-219, s.227,

²² Bjarte Bruland, *Det norske Holocaust. Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene*, Oslo: HL-senteret, 2008, 29.

innvevd i den patriotiske grunnfortellingen, der folkemordet ble ansett hovedsakelig som et tysk prosjekt. Det introspektive kritiske blikket på behandlingen av jødene kan man spore tilbake til Oskar Mendelsohn sin bok fra 1986 med tittelen *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år* og Per Ole Johansens bok *Oss selv nærmest* fra 1984. Jon Reitan hevder at begrepet «Det norske Holocaust» fikk sin inntreden i det norske språket på 2000-tallet.²³ Det var også rundt denne tiden at historikere begynte å stille enda mer kritiske spørsmål knytte til behandlingen av jødene og norsk medansvar. Spesielt var Bjarte Brulands bok «Holocaust i Norge» fra 2008 sentral, hvor han tok opp viktige spørsmål om medansvar og skyld.

I 2018 publiserte Marte Michelet sin banebrytende bok *Hva visste hjemmefronten? Holocaust i Norge: varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet*.²⁴ Boken hadde som formål å vise unnvikelser i den norske motstandsbevegelsen, og kritiserer også flere av heltene og historikerne som tilbakeholdt vesentlig informasjon.²⁵ Denne boken førte til en voldsom debatt, hvor forkjemperne mente Michelet var modig og faglig dyktig, mens kritikerne pekte på dårlig kildearbeid og anklaget Michelet for å lete etter svar som ikke var der. Ifølge Jan Heiret er Michelet sitt arbeid viktig i den forstand at hun stille spørsmålet om flere jøder hadde blitt reddet dersom de hadde blitt regnet som en del av nasjonale fellesskapet, noe som kan være med å nyansere grunnfortellingen.

Heiret argumenter også at den moralske essensen som preger den nye debatten om det norske holocaust, hvor man kategoriserer i enkle binære kategorier som «gode» og «onde», gjør at man hvisker ut nyanser og gråtoner.²⁶ Med andre ord er «Det norske holocaust» en betegnelse for økt ansvarliggjøring av Norge og norske aktører under okkupasjonstiden. Offerfortellinger og norsk medansvar har gått fra å være en fortrent del av en større patriotisk fortelling, til å få et stadig mer selvgranskende og kritisk reflekterende fokus. I en tid hvor moralisering av fortiden er blitt normen, så kan det være interessant å sette Knut Hamsun i lys av en slik overordnet kontekst.

²³ Historisk tidsskift, «Hva kan vi vite om det norske holocaust? En analyse av Michelet-debatten», vol 102. utg.1, 17.03.2023

²⁴ Michelet, M. (2018). *Hva visste hjemmefronten? Holocaust i Norge: Varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet*. Gyldendal.

²⁵ Historisk tidsskift, «Hva kan vi vite om det norske holocaust? En analyse av Michelet-debatten», vol 102. utg.1, 17.03.2023

²⁶ Historisk tidsskift, «Hva kan vi vite om det norske holocaust? En analyse av Michelet-debatten», vol 102. utg.1, 17.03.2023

4.0 Metode og empiri

4.1 Metode

Valget av metode for analyse har vært en krevende og vanskelig prosess. En av de viktigste aspektene i valg av metode var i hvor stor grad man kunne besvare problemstillingen og forskningsspørsmålene. Et av de første metodiske og avgrensende valgene jeg gjorde var derfor å etablere fem ulike perioder hvor minnekulturen om Knut Hamsun var fremtredende, for å kunne gjøre en komparativ analyse mellom disse. Det ville ikke vært mulig å gjøre en god kvalitativ undersøkelse om man tok utgangspunkt i hele tidsrommet 1945-2022. Det var derfor hensiktsmessig å ta utgangspunkt i ulike tidsperioder, for å kunne si noe om en eventuell endring. Ved å bruke en diakron analyse, så kan man si noe om eventuelle forandringer i tenkemåter, holdninger, argumenter og fortellinger om Knut Hamsun.

Analysemetoden jeg endte opp med henter inspirasjon fra Synne Corell sin bok *Krigens ettertid: okkupasjonshistorien i norske historiebøker*, hvor hun bruker en slags klassisk diskursanalyse for å undersøke hvordan språklige virkemidler historikere har anvendt for å fremme ulike tendenser, narrativ eller argumentasjonsmønstre.²⁷ Ved å bruke en slik diskursanalyse kan en fort falle i fellen for å anta eller insinuere forfatterens intensjon, som muligens ikke var tiltenkt, eller i verste fall ikke stemmer. Men jeg vil argumentere at forfatters intensjon ikke egentlig er betydningsfull, fordi tekstene i seg selv representerer hvilket språk som var tilgjengelig for å snakke om emnet og hvilke knagger man i samtiden lente på. Ved å studere språklige valg og virkemidler blir altså teksten et autonomt og meningsbærende objekt som kan fortelle noe om tankemønstre, argumenter og narrativ innen en bestemt minnekultur. I tillegg kan man argumentere at historiefaget er avhengig av å ha et subjektivt forskningselement, da to historikere kan sitte igjen med helt ulike tolkninger, selv om empirien er den samme.

Den fremste fordelen med å se hvordan språklige virkemidler blir brukt, er at man kan kommentere både sentrale argumenter og fortellingsmønstre. I tillegg legger det til rette for en deduktiv tilnærming, som gjør at man kan lese empirien med et stort utvalg verktøy. Man har et teoretisk grunnlag for å vite hva en kan lete etter i en gitt tekst, men prinsipielt blir empirien også førende for hvilke teoretiske verktøy som nyttes. Det betyr at man ikke følger en mal, og

²⁷ Synne Corell, *Krigens ettertid*. S.32-36

at man enkelt kan operasjonalisere og modifisere metoden slik at den blir skreddersydd til empirien. En av de innvendingene Synne Corell skriver frem er at når man plasserer hovedvekten på framstillinger av fenomener, så kan det fortrenge at det finnes en ikke-materiell og ikke-språklig virkelighet. Men hun argumenterer at det ikke er et ønske om å relativisere fortiden, men undersøke hva som skjer når man studerer ulike framstillinger av den.²⁸ Det er ingen historie som noensinne vil være objektiv, da historikeren alltid vil bringe med seg noe i form av erfaringer, kunnskap og holdninger, som kan spille inn på hvordan en tekst fortolkes. Følgelig vil slike innvendinger mangle substans, da historiefaget alltid vil ha en subjektiv dimensjon.

Det er likevel mulig å strekke seg etter en objektiv realitet, men jeg vil da argumentere at å analysere språk kan brukes som et viktig analyseobjekt for å identifisere tankemønstre og historiske tendenser i samtiden. Corell skriver blant annet at: «Tekster representerer sosiale og kommunikative arenaer, og at tekster både beskriver en virkelighet og er med på å forme denne virkeligheten.»²⁹ Man kan derfor argumentere at denne analysemetoden er spesielt kompatibel med minnestudier. Dette er fordi man undersøker kulturelle minners påvirkning, men man søker også å forstå de kontekstuelle og sosiale rammene som tillot minnet å komme til uttrykk.

4.1.1 Mest relevante språklige virkemidler:

Topos: Faste uttrykk, argumenter eller tenkemåter. Vil bli brukt for å belyse normaliserte og hyppig brukte argumenter i samtiden.³⁰

Etablerte ord og uttrykk: Vise hvordan ordvalg og fortellermåte har betydning, og at det finnes nyanser, spesielt ved plassering av ansvar/skyld. Språk kan ikke bare tilsløre, men også avdekke, og at kritiske studier av tekst kan styrke vår tenkning og bevissthet om fortidens hendelser. F eks. landssviker, forræder, kunstner osv.³¹

Passivkonstruksjoner-relativiseringer: Store og abstrakte substantiv som tar bort fokus.³²

²⁸ Synne Corell, *Krigens ettertid*, s. 23-25

²⁹ Synne Corell, *Krigens ettertid*, s. 18

³⁰ Corell, Synne, *Krigens ettertid*, s.35

³¹ Corell, Synne, *Krigens ettertid*, s. S.34, Ser også her etter pluss- og minusord: «Ordvalg», <https://norsksidene.no/web/PageND.aspx?id=99671#:~:text=Plussord%2C%20minusord%20og%20nullord,men s%20nullord%20er%20mer%20n%C3%B8ytrale>

³² Corell, Synne, *Krigens ettertid*, s.32

Generaliseringer: Unngår å angi den eksakte størrelsen til et fenomen. Ofte/mange/få.³³

Rasjonaliseringer: Dette begrepet har jeg valgt å forstå som et språklig virkemiddel. I og med at det i retorikken kan hevdes å være forankret i logos. Dette kan være logiske årsaksforklaringer som rettfærdiggjør overbevisninger, handlinger eller tanker som er uønsket av noen eller samfunnet generelt.³⁴

Aktive og passive verb: Viser hvem som gjør noe eller hvem som har ansvar, skyld eller hvem som er ofre. «Det ville ikke nytte å protestere» et eksempel som viser hvordan passive verb rasjonaliserer og dermed unngår ansvarliggjøring av historiske aktører.³⁵

Hyperbol: Overdrivelser som kan brukes både for å fremme positive og negative aspekter ved et fenomen.³⁶

Denne utvalgte metoden kan kategoriseres som deduktiv ved at det var teorien som lå til grunne for analysen. Men etter å ha analysert kildematerialet var det tydelig at metoden fortsatt hadde noen mangler. Å fokusere utelukkende på språk var en hensiktsmessig måte for å finne frem til viktige observasjoner, men de bar preg av å være for detaljorienterte og tekstene ble sett mer isolert fra hverandre. Å ha flere språklige virkemidler er hensiktsmessig fordi en kan peke på mye forskjellig i analysene, men det blir vanskeligere å være generaliserende.

4.1.2 Idealtyper

I oppgaven har jeg valgt å ta i bruk induktive idealtyper, som er inspirert av Max Weber. Han definerer idealtyper som kategorier der man bryter et konsept ned til deres essens og groveste form. Man har ikke som formål å beskrive en empirisk realitet, men heller å bruke generelle emneknagger som man videre kan anvende til å sammenligne og kontrastere et fenomen.³⁷ I min oppgave har jeg funnet at det er hensiktsmessig å bruke slike idealtyper for å kunne si noe mer generelt om minnekulturen om Knut Hamsun.

³³ Corell, Synne, *Krigens ettertid*, s.33

³⁴ Grue, Jan: logos - retorikk i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 10.05.2023 fra https://snl.no/logos_-_retorikk

³⁵ Corell, Synne, *Krigens ettertid*, s.32

³⁶ «hyperbol» i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 10.05.2023 fra <https://snl.no/hyperbol>

³⁷ Turner, Bryan S., ed. "I." Chapter. In *The Cambridge Dictionary of Sociology*, 277–278. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. doi:10.1017/9781316135334.011.

Når jeg har konstruert mine idealtyper, har jeg også vært inspirert av Ferdinand Tönnies, som konstruerte begrepsparet *Gemeinschaft* og *Gessellschaft* som skulle fungere som motsetninger, hvor realiteten oftest er et sted mellom disse.³⁸ Den første kategorien har jeg valgt å kalle «*apologeter*», som i sin groveste form unnskylder og rasjonaliserer Hamsuns politiske syn og handlinger. Den andre kategorien har jeg valgt å kalle «*moralister*», som i sin groveste form fordømmer og krever konsekvenser. Det er veldig lite av min empiri som faller inn under noen av disse rendyrkede idealtypene, men man kan likevel bruke de som ytterpunkter i et bredere spekter, hvor man kan tydeliggjøre posisjoner og perspektiver. Dette er et nyttig verktøy for å videre kunne peke på kontinuitet og endring.

4.2 empiri

Oppgaven er av kvalitativ art, i tillegg til at den studerer endring over et stort tidsrom. Jeg har derfor måttet ta valg som har avgrenset utvalget av empiri. Først og fremst har jeg valgt å undersøke en tiårsperiode, tre femårsperioder, og en syvårsperiode hvor Hamsun-diskursen har vært særlig relevant. Det er ulike argumentasjoner for hvorfor hver periode ses på som interessant i et minnekulturelt perspektiv. Først og fremst har jeg brukt NB sin tabell over antall artikler på ulike tidspunkt, som har vist hvilke perioder Hamsun har dukket mest opp. Selv om min oppgave har et overordnet søkelys på debatt, så løftes det også frem en periode hvor minnekulturen var mer samstemt. Det betyr at hovedvekten i utvelgelsen har vært de periodene hvor det har vært mest engasjement og interesse rundt Hamsun.

4.2.1 Overordnet verk for minnekulturen om Hamsun

I analysen vil jeg presentere et større overordnet verk i hver periode som på en eller annen måte har virket inn på minnekulturen om Knut Hamsun. Dette vil hovedsakelig omfatte biografier om Hamsun, men også bøker. Noen av disse verkene er ikke nødvendigvis de beste kildene for å si noe om Hamsuns intensjoner. For eksempel i den første perioden analyseres Tore Hamsuns biografi om sin far, som er av den mer subjektive arten. Både fordi han er Hamsuns sønn og fordi han i likhet med sin far ble dømt for å være et NS-medlem.³⁹ Litt senere vil jeg se på Thorkild Hansen sin bok om prosessen mot Hamsun. Det de begge har til

³⁸ Turner, Bryan S., ed. "T." Chapter. In *The Cambridge Dictionary of Sociology*, 633. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. doi:10.1017/9781316135334.011.

³⁹ Hansen, Thorkild, *Prosessene mot Knut Hamsun*, Oslo: Gyldendal. 1978, s.15

felles er at de skapte debatt, og fordret å endre måten man minnet Hamsun på. Derfor vil jeg argumentere at de begge er viktige bidrag til minnekulturen. Hvordan bøkene har blitt mottatt i sin samtid er derfor interessant å studere, og følgelig kan både relaterte bokanmeldelser og debattinnlegg være nyttige for å få bedre forståelse av minnekulturen om Hamsun.

Analysen søker å svare på om det forekommer en endring i minnekulturen om Hamsun, noe som gjør at hvordan man har tenkt og snakket om Hamsun kommer i sentrum. Men når det er sagt, er det flere av kildene som er blitt brukt, som ellers ville vært svært problematiske. For eksempel er Thorkild Hansens bok en subjektiv gjengivelse av Hamsuns liv og virke. Dermed kan ikke boken alene være representativ for minnekulturen om Hamsun. Poenget er ikke at disse verkene må være representative eller troverdige, men at de kan illustrere hvilket språk som var tilgjengelig, hvilke fortellermønstre og retoriske midler man brukte for å minnes dikteren. Hansens bok er også et interessant bidrag til minnekulturen som er påvirket av sin samtid, så vel som at den påvirker minnekulturen videre.

Det er også viktig å nevne at oppgaven min har forholdt seg hovedsakelig til såkalte «Hamsun-biografer», som gir ekstensive fortellinger og konklusjoner om Knut Hamsuns liv og virke. Jeg har imidlertid valgt å vike fra å bruke denne sjangeren i to perioder, noe som ved første øyekast kan virke selektivt. Men i perioden 1965-1970, var grunnen at det ikke ble utgitt noen slike biografier, men at denne fem-årsperioden likevel fremstod som en veldig viktig minnekulturell periode. Max Tau sin selvbiografi har riktignok et kapittel om Hamsun, som ikke deler de samme narrative trekkene som de andre biografiene, men som likevel tegner et bilde av ham og fremmer et perspektiv om hvordan man bør minnes ham. I 2015-2022 var det hovedsakelig ett dominerende verk, nemlig Ståle Dingstads «Knut Hamsun og Det norske Holocaust». Denne boken regnes ikke som en biografi fordi hovedformålet er ikke å si noe nytt om Hamsuns liv, men fokuserer for det meste på hans litteratur og hans politiske ståsteder. I tillegg trekker verket linjer til det norske holocaust, noe som gjør den til et viktig kulturelt minneprodukt med hensyn til forskningsspørsmålene i oppgaven.

I utvalget av disse overordnede verkene har det foreligget flere kriterier. Først og fremst har jeg sett på hvilke målgrupper disse biografiene har, hvor de fleste sikter seg inn mot Hamsuninteresserte i Norge. Man kan argumentere at Dingstad og Haugan sine Hamsun-bøker også treffer et publikum med høyere utdanningsnivå, men de har mange elementer som også har appell for befolkningen ellers. For det andre har jeg sett på verkenes relevans i forhold til

forskningsspørsmålene og den overordnede problemstillingen. Det innebærer at verkene er kulturelle minner som kan ha blitt påvirket av sin samtid, så vel som at de har en funksjon som influerer neste generasjoner. For det tredje har jeg prioritert bøker som har fremstått som et dominerende kulturelt minne i de ulike periodene. Jeg har i flere tilfeller valgt bort viktige biografier som influerer minnekulturen, men noen av disse blir likevel omtalt i pressekapitlene i analysen.

1945-1950	1965-1970	1975-1980	2005-2010	2015-2022
Hamsun-biografi. -Tore Hamsun «Knut Hamsun, min far», 1952	Selvbiografi. -Max Tau «På forsoningens vei», 1967	Hamsun-biografi. -Thorkild Hansen, «Prosessen mot Hamsun», 1975	Hamsun-biografi. -Jørgen Haugan, «Solgudens fall», 2004	Bok om Hamsun. -Ståle Dingstad (Knut Hamsun og det norske Holocaust), 2020

En mulig innvending til min utvalgte empiri er at biografier, aviser og bokomtaler bare representerer noen få stemmer i minnekulturen om Knut Hamsun. Men gitt oppgavens begrensinger, for ikke å nevne vektleggingen av kontekstuelle forhold, så er det påfallende at empirien ikke kan være representativ for hele befolkningen. Noen vil likevel hevde at det i den sammenheng kunne vært mer hensiktsmessig å se på populærkulturelle minneprodukter som filmen *Sult* eller TV serien *Hamsun*, eller minnesteder. Fordelen med slike kulturelle minner er at de fører med seg viktige debatter og får mer oppmerksomhet av folk flest, men de er også vanskeligere å finne i hele tidsrommet som studeres. Jeg vil argumentere at med hensyn til den utvalgte analysemetoden, så er biografier og bøker om Hamsun mer hensiktsmessige primærkilder for perioden. Det er fordi disse tekstformene har som formål å bruke språk for å danne fortellingsmønstre og argumenter om Hamsun. Disse kan også si noe om samtiden, ved at språket som er tilgjengelig kan si noe om hvilke verdier og tanker som var gjeldende.

4.2.2 Aviser og bokanmeldelser

Aviser og bokanmeldelser som supplement kan være hensiktsmessig for å se hvordan biografiene påvirket debatten, og om det øvrige minnekulturelle landskapet biografiene ble skrevet i. Når det gjelder avisartikler er det et langt større datamateriell. For eksempel har Tore Stuberg et verk på 135 sider om hvordan pressen skrev om Knut Hamsun i tidsrommet 1945-1955.⁴⁰ I min oppgave skal jeg se på et mye større tidsrom og har ikke like mange sider til rådighet, noe som innebærer store begrensninger av empirien. For å løse problemet med at jeg ikke kan gjøre en like god kvantitativ analyse, har jeg aktivt pekt på tendenser og gjort generaliseringer. Her har jeg en oversikt som viser de ulike avisene jeg har brukt for å finne frem til empirien for analysen:

Aftenbladet
Aftenposten
Arbeiderbladet
Dag og tid
Dagbladet
Dagens næringsliv
Dagsavisen
Fremover
Khrono
Nettavisen
Nordisk tidene
Nordlandsposten
Nordlys
Morgenbladet
Rana blad

I innhenting av medieomtalen og debattene har jeg hovedsakelig brukt avisartikler og bokanmeldelser. For å komme frem til denne empirien har jeg brukt Nasjonalbiblioteket sin highcharts-tabell, hvor jeg kunne observere hvor «Knut Hamsun» opptrådte mest hyppig i mediene. Det var slik jeg fant frem til mange av biografiene, fordi samtlige av dem skapte debatt i pressen. I perioden 1965-1970 var det også mange treff, men uten at det var særlig mye debatt. I andre tilfeller har jeg søkt på bøkene jeg nevnte tidligere, sammen med søkeord som «Knut Hamsun», «Landssviker» og «Fascist». Ellers har jeg funnet flere artikler gjennom snøballeffekten, ved å søke etter konkrete artikler som litteratur og utvalgte artikler direkte

⁴⁰ Stuberg, Tore, «Hamsun, Hitler og pressen: Knut Hamsun i norsk offentlighet 1945-1955», Oslo: Leseselskapet,

referer til eller er i dialog med. Kriteriene for avisartiklene har vært de samme som for biografiene og boken. Men jeg har i større grad lagt vekt på å få frem en større variasjon i avisene. I innsamlinger av artikler har jeg hovedsakelig brukt Nasjonalbiblioteket og Dagbladet-arkiv for å finne datamaterialet i de fire første periodene jeg studerer. I den fjerde perioden brukte jeg også google-søk for å finne andre artikler som ikke var tilgjengelige på NB. I den femte perioden brukte jeg utelukkende Google-søk, da empirien var av nyere art og var lett tilgjengelig.

5.0 Analyse av empiri

I denne delen av masteroppgaven vil jeg analysere kildematerialet med utgangspunkt i metoden og empirien fremlagt i forrige kapittel. Jeg har valgt å strukturere analysen i fem perioder, med fire ulike underkapitler. I hver periode vil jeg innlede med en overordnet minnekulturell kontekst, hvor jeg hovedsakelig vil sette søkelys på minnekulturen om krigen og holocaust. I denne delen vil også andre flerveisminner bli belyst, som kan ha interessante berøringspunkt med temaet. Deretter vil jeg analysere et overordnet verk. Dette er et skjønsmessig valg, som er med på å skape en mer oversiktlig struktur. Deretter vil jeg analysere pressen, hvor jeg både gir en kontekst for tidligere debatter, og hvordan biografien ble mottatt i et slikt minnelandskap. Her vil det i noen tilfeller være hensiktsmessig å referere til minnekulturelle endringer, som feiringer og jubileer. Til slutt vil jeg oppsummere mine funn og se de i lys av den minnekulturelle konteksten. I denne delen vil resultatene av analysene bli drøftet, og det vil bli sett i lys av andre historiske drivkrefter og flerveisminner. Det betyr at analysekapitlet også omfatter resultat og drøftingsdel. Men de større linjene knyttet til forskningsspørsmålene vil jeg drøfte i delkapittelet «avsluttende drøfting». Det er et valg jeg mener er forsvarlig, fordi det løfter frem det komparative elementet, og gir en mulighet til å reflektere over mulige kontinuitet- og endringselementer gjennomgående i analysen.

For å kunne svare på problemstillingen vil jeg bruke forskningsspørsmålene aktivt også i analysen. Forskningsspørsmålene om narrativ og det norske Holocaust er tett vevet sammen, men sistnevnte blir ikke en viktig kontekstuell faktor før på 2000-tallet. Flerveisminner er en beskrivelse av hvordan kulturelle verdier og tankemønstre influerer minner. Men også at minner kan eksistere sammen og påvirke hverandre. Det betyr at både grunnfortellingen, det norske holocaust og andre historiske hendinger som påvirker, kan være eksempler på

flerveisminner. Flerveisminner kan være et nyttig verktøy for å forstå bakgrunnen for debatter som oppstår i minnekulturen om Hamsun, selv om det er viktig å påpeke at relasjoner og sammenhenger ikke er entydige eller absolutte.

5.1 1945-1955

5.1.1 Minnekulturell kontekst

Når krigen i Norge avsluttet 8. mai 1945 var et av de mørkere kapitlene i norsk historie over. Nå var krigen slutt, noe som betydde at de som hadde stått på feil side under krigen ble stilt til ansvar for deres handlinger og ideologiske overbevisninger. Hamsun, som i forkant av krigen hadde vært kjent som «Norges store sønn», nobelprisvinner i litteratur og en høy og eksentrisk røst i det offentlige rom, skulle ikke bli et unntak for rettsoppgjøret som fulgte. Han fikk aldri en straffesak, men ble dømt til å betale erstatning på 325.000 kroner.⁴¹ Han ble i etterkant av erstatningssaken tvangssendt til et hospital i Grimstad hvor han skrev sitt siste mesterverk *Paa gjengrodde stier* i 1949, før han 19. februar 1952 døde, 92 år gammel.

Minnekulturen i perioden skiller seg fra de andre fordi Knut Hamsun levde store deler av denne tiårsperioden. Jeg vil argumentere at disse første 10 årene etter krigen sluttet var preget av en identitetsforvirret befolkning. I ifølge Ola Sein Stugu er denne første fasen etter krigen karakterisert som en restaurering av nasjonalidentiteten, som han kaller den patriotiske grunnfortellingen.⁴² Både Stugu og Corell argumenterer at det i denne perioden var typisk å bygge nasjonal identiteten opp igjen, og at det var nødvendig å derfor skape et «vi/oss» narrativ, men også et «dem» narrativ. Corell trekker blant annet frem hvordan henholdsvis Kong Haakon. 7 og Quisling stod på hver sin side av disse identitetsskapende fremstillingene som ytterpunkter.⁴³ Det var med andre ord en tid hvor man forsøkte å skape en samlende fortelling om krigen, hvor man glorifiserte heltene og svartmalte skurkene.

Stugu hevdet også at jødene i denne perioden fikk generelt lite oppmerksomhet, og at det ikke nevnes norske aktørers bidrag til deportasjonene.⁴⁴ Spesielt er resepsjonen av den norske

⁴¹ Hagen, Erik Bjerck: Knut Hamsun i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 16.04.2023 fra https://snl.no/Knut_Hamsun

⁴² Stugu, Ola Svein, «Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne», 2021, det norske samlaget, oslo, s. 24-30

⁴³ Synne Corell, *Krigens ettertid*, s. 26-27

⁴⁴ Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, s. 26

utgivelsen av Anne Frank fra 1952 slående. Jon Reitan skriver i forbindelse med mottakelsen av utgivelsen i Norge at «Dette kommer til uttrykk både i den generelle nedtoningen av holocaust og skrekkveldende i konsentrasjonsleirene, og i forståelsen av en håpefull, universalistisk og framtidstro beretning.»⁴⁵ Med andre ord kan det virke som at man i denne perioden valgte å fremme det gode framfor det vonde, og at med å unnlate det vonde så ble ofrene mer glemt, noe flere norske aktørenes medansvar også ble.

5.1.2 Knut Hamsun- min far

Dette reiser imidlertid spørsmålet om hvorvidt Knut Hamsun, som lenge var en nasjonalskatt som ble beundret og anerkjent i sin samtid, nå skulle være å regne som en fiende av nasjonen. Man kan si at dette tilsynelatende ikke er et spørsmål som norske aviser skyer unna, men det er likevel merkbart at det er mindre avisartikler om Knut Hamsun mellom 1940-1949 enn i noen annen niårsperiode.⁴⁶ Det blir heller ikke nye publikasjoner av Hamsuns gamle bøkene i denne perioden, noe som tyder på en at litteraturen forvises. I 1949 fikk Knut Hamsun likevel publisert *Paa gjengrodde veier*, men det er ikke før hans død i 1951 at omtalen av Hamsun i media begynner å øke eksponentielt.

I dette delkapittelet vil jeg ta for meg Tore Hamsuns biografi *Knut Hamsun- min far*, som ble utgitt i 1952. Det er en dyptgående bok som forsøker å tegne et annerledes bilde av Knut Hamsun, som kunne stå i kontrast til bildet om ham som landsforræder. Tore Hamsuns ambisjon med biografien var trolig å fremme hans far gode sider og å skape nye argumenter og fortellingsmønstre som forklarte Knut Hamsuns svik. Boken ble godt mottatt, men ble kritisert for å være apologetisk. I kraft av å være Knut Hamsuns sønn er Tore Hamsun en svært god kilde for å få innsyn i hans fars erfaringer, motivasjoner og detaljer. Men man kommer ikke utenom spørsmålet om Tore Hamsuns motivasjoner og ambisjoner for å skrive et slikt verk. Man kan argumentere at han ønsket å rette opp i de løse trådene og spekulasjonene, men det kan også ha vært en måte å rasjonalisere og fremme formildende omstendigheter om sin far. Likevel er det uavhengig av dette, et verk som blir et viktig kulturelt minne i den overordnede minnekulturen om Knut Hamsun.

⁴⁵ Reitan, Jon, *Norske møter med Holocaust*, s. 138

⁴⁶ Jeg har her foretatt et NB søk på aviser og bøker: «Knut Hamsun» med tidsrommet 1920-1999, og sett på tabellen (highcharts) som vises der.

Boken bruker for eksempel i stor grad patosfylte setninger som er ment til å skape et mer positivt narrativ, hvor Knut Hamsun på mange måter blir et offer. I tillegg er det en hovedtendens i boka at Tore Hamsun i flere tilfeller søker å avkrefte sin fars tilknytning til Nazismen, eller i det minste spesifikke deler av den. Til tross for dette er verket svært relevant i forhold til minnekulturen om Knut Hamsun, nettopp fordi den søker å bringe nye perspektiver inn i diskursen.

Det kan virke rotete å starte med et verk som ble utgitt i den siste delen av 10-årsperioden som undersøkes, men det kan forsvares ved at fokuset ligger på de hendene som fant sted i mediene rett etter krigen. Det vil derfor være fruktbart å se hvordan andre aviser skildret de samme hendene og resonerte rundt Hamsuns angivelige romantisering av den nasjonalsosialistiske ideologi i lys av biografien. Det vil også være viktig å se på hvordan boka ble mottatt i egen samtid, og hvorvidt den førte til en ny utvikling i diskursen. For eksempel skildrer han hans far møte med Hitler, og her skildres det flere holdninger og utsagn som indikerer en mistro og forakt til både det nazistiske system og til føreren selv. Tore Hamsun skriver:

Han hadde aldri likt nasjonalsosialismens frieri til massene, jødeforfølgelsene var han sterkt imot, og litteraturen under det nasjonalsosialistiske regime var etter hans mening uleselig. Nu traff han selve føreren, og med det uhyre vare instinkt han hadde for mennesker, så ble han skuffet. (...) Men han kan ikke nu slå om.⁴⁷

I sitatet ovenfor benytter Tore Hamsun et språk som i stor grad er retorisk. Det er ikke tilfeldig at han ramser opp hovedtrekkene ved nasjonalsosialismen, bare for å illustrere hvor mye av det som hans far var dypt uenig med. Han peker blant annet på at nasjonalsosialismens behov for å fange massene ikke appellerte til hans far. Tore Hamsun bruker aktive verb som «var han sterkt imot» og sterke adjektiv som «sterkt» og «uhyre» for å fremme Hamsuns uenigheter med nasjonalsosialismen. Dette argumentet styrkes når man tar i betraktning det narrativ han til da i boken har skapt av hans far. Nemlig at Knut Hamsun i realiteten var en egenrådlig og selvstendig karakter som gjorde gjennomtenkte valg og resonnementer, noe som dessuten var roten til hans briljante og innovative skriving. Hvordan kunne en slik person, den ensomme ulven, plutselig søke å tilhøre en ideologi som oppfordret individet til å bli gjemt i

⁴⁷ Hamsun, Tore. "Knut Hamsun - min far". Oslo: Gyldendal. 1952. S.332

saueflokken? Ved å peke på slike tvetydigheter skaper Tore Hamsun et bilde av sin far som er ulikt det narrativ som ellers skapes i avisene, og gjør at leseren blir mer motvillig til å tenke at Knut Hamsun faktisk var nazist.

Men Tore Hamsun kommer ikke utenom det faktum at størstedelen av hans familie var medlemmer av NS og at hans far hadde enorm respekt for Hitler. Han kommer heller ikke utenom at Knut Hamsun uttrykte misnøye med at Tyskland måtte kapitulere. Men istedenfor å bruke disse tvetydighetene for å innrømme at hans far var nyansert, tilbyr han istedenfor et nytt narrativ:

For ham var det ikke systemet som var avgjørende, det var det troskapsforhold han sto i til Tyskland.⁴⁸

Det var altså ikke ideologien Hamsun var blitt fengslet av, men en higende lojalitet til en nybakt nasjon han respekterte og til og med beundret. Tore Hamsun mener derfor at Knut Hamsun ikke var fengslet av nazismen som ideologi, men snarere var det en lojalitet til Tyskland, med deres storhetstid og historie, som appellerte. Tore Hamsun fremmer et argument om at Knut Hamsun betraktet Tyskland var en fallen storhet, med stor grad av disiplin, som ble behandlet urettferdig etter krigen. Men likevel stiller han spørsmål ved det faktum at hans far likevel valgte å skrive nekrologen til Hitler, en mann han ikke engang likte, hvor på hans far skal ha sagt: «Det er en ridderlighet til en fallen stolthet.»⁴⁹ Altså blir fortellingen som skapes i biografien at Hamsun ikke ble fengset av systemet, ei var han tilhenger av jødeforfølgelsene, men snarere at de «nazistiske handlinger» som ble utført var av respekt og lojalitet for Tyskland. Det var et land han hadde kjært av flere grunner, og som han ønsket skulle seire. På den andre siden hadde han en dyp mistro til land som Storbritannia.

Tore Hamsun skriver:

Synet ble dårligere og dårligere fordi man tok fra ham brillene – hjelpeløs og venneløs som han følte seg nu.⁵⁰

⁴⁸ Hamsun, Tore. *Knut Hamsun - min far*. s.332

⁴⁹ Hamsun, Tore. *Knut Hamsun - min far*, s. 268

⁵⁰ Hamsun, Tore. *Knut Hamsun - min far*. s.340

Gjennom boken blir det berettet at Knut Hamsun mot sin vilje ble holdt på institusjoner hvor flere av pleierne behandlet ham svært dårlig. Utsagnet «fordi man tok fra ham brillene» benytter generaliserende språk, hvor det ikke utelukkende er et par individer som utfører en handling, men flere. Formålet er å vise at det ble utført en generell helsesvikt av institusjonen som holdt hans far. I tillegg nevnes vennene hans, fordi med et par unntak hadde de skyld i at hans far ble stadig mer hjelpeløs og forlatt. Tore Hamsun skriver tidligere at det kun var et fåtall som fortsatt valgte å skrive til ham, og enda færre som faktisk kom for å besøke ham. Det er med andre ord en bok som ikke kun fungerer som en apologi, da den går lenger enn å kun forsvare og forklare. Den framstiller Knut Hamsun som offeret oppi det hele, hvor resultatet av dårlig behandling og svikende venner, gjorde ham stadig mer hjelpeløs, svak og ensom.

Dette kommer også frem i setningen: «Da far, etter pinefulle måneder på Psykiatrisk klinikk, endelig slapp ut, var han en nedbrutt gammel mann.»⁵¹ Som igjen bruker ord som «endelig» for å stå i kontrast til minusord som «pinefulle måneder» og «nedbrutt og gammel», for å illustrere at disse vonde hendene ble gjort mot Hamsun, og fremmer slik sympati for å motvirke fortellingen om antagonisten Hamsun.

5.1.3 Analyse av pressen

I Tore Hamsuns biografi om hans far var det flere referanser til hendinger som ble framstilt annerledes i media, hvor han forsøkte seg på en slags nyansering/årsaksforklaring. Derfor er det hensiktsmessig å dra tilbake til 1946, hvor på Hamsun har blitt stilt for retten, men ble av de sakkyndige erklært for å ha «varig svekkede sjelsevner»:

1. Vi anser ikke Knut Hamsun som sinnssyk, og antar ikke at han har vært sinnssyk i tiden for de påklagede handlinger.
2. Vi anser ham som en person med varig svekkede sjelsevner, men antar ikke at det er noen aktuell fare for gjentagelse av straffbare handlinger.⁵²

Men hva ligger egentlig i å ha «varig svekkede sjelsevner»? Ifølge de sakkyndige var det en blanding av alderdom, svekket hukommelse, syn og hørsel som sammen utgjorde en svekket

⁵¹ Hamsun, Tore. *Knut Hamsun - min far*. S.355

⁵² Stuberg, Tore, «Hamsun, Hitler og pressen: Knut Hamsun i norsk offentlighet 1945-1955», Oslo: Leseselskapet, s.18-21

kognitiv tilstand. I tillegg mente de at Hamsun på grunn av sin høye alderdom ikke utgjorde en særlig risiko for å utføre straffbare handlinger, og anbefalte derfor at han skulle legges inn. Fortellingen om den svake gamle mannen dominerer i pressen, og det blir trykket aviser på aviser om Knut Hamsuns svekkede sjelsevner.⁵³ Man kan forstå at dette narrative slukes av pressen, særlig når man tar i betraktning Knut Hamsuns tidligere status som nasjonalskatt. Man kan argumentere at Hamsun på 1900-tallet hadde blitt et nasjonalt symbol på norsk utmerkelse i både litteraturen og kulturen, og han var dypt respektert i forkant av krigen. Men nå var han også en sviker og landsforræder, og om akkurat det var det lite tvil. Hamsuns kognitive tilstand kan derfor ha vært en måte å forklare sviket på.

Også Hamsuns møte med Hitler blir sett i lys av denne måten å forklare sviket. Et eksempel er Aftenposten som har en artikkel med overskriften: «Hamsun lot seg misbruke og forføre».⁵⁴ Hvor forfatteren i tittelen benyttet seg av passivkonstruksjon for å illustrere at Hamsun ikke var skyldig i sitt eget landssvik, hvor han blant annet refererte til at Hamsun var motvillig til å møte Hitler og at møtet hadde vært en katastrofe. At Hamsun var et slags offer for egen kognitive svikt ble gjenfortalt av Aftenbladet, som hevdet «Oppsiktsvekkende referat fra tysk tolk», hvor dette møtet ble framstilt i langt større detalj.

Dette referatet fra den tyske tolken blir også benyttet i en artikkel i Harstad tiende med tittelen «Sivil erstatningssak mot kunstneren som lot «forføre og misbruke». I artikkelen blir det lagt frem en detaljert formidling av Knut Hamsuns mislykkede møte med Hitler, så vel som årsaksforklaringer. Det er tydelig at artikkelen forsøker å fremme ideen om at Hamsun lot seg forføre og misbruke, noe bruken av passivkonstruksjon sammen med hermetegn indikerer, men at han likevel ønsker å vise at distansen mellom nazismen og forfatteren var større enn man kanskje skulle tenke seg. Fordi i resten av artikkelen bruker forfatteren mange ord på å beskrive Hamsuns misnøye med Hitler og hvor skuffet han ble av møtet.

Men det skal likevel være sagt at det langt på vei ikke var alle som kjøpte årsaksforklaringer og rasjonaliseringer rett etter krigen, da for eksempel Dagbladet og Aftenposten begge har debattinnlegg som fremmer et annet argument, nemlig at Knut Hamsun faktisk var tilregnelig

⁵³ Aftenposten, «Hamsun lot seg misbruke og forføre», 1946

⁵⁴ Aftenposten, «Hamsun lot seg misbruke og forføre», 08.10.1946: Bruker et NTB-referat som sirkulerte i pressen på denne tiden.

og burde blitt straffet for landssviket han gjorde.⁵⁵ Likevel virker disse å være i minoriteten. Tore Stubergs verk *Knut Hamsun, Hitler og pressen* gjør et langt større dypdykk i avisene enn jeg har kunnet gjøre, hvor han også konkluderte at den generelle tendensen etter krigen var at pressen brukte rasjonaliseringer og årsaksforklaringer.⁵⁶ Han skriver at de mer kritiske stemmene man kunne lese om i Dagbladet var en minoritet, og der er noe jeg stiller meg bak. Det forekommer imidlertid et vendepunkt i minnekulturen om Hamsun, nemlig fordi *Paa gjengrodde stier* blir publisert. Knut Hamsun beviser med denne boken at han fortsatt er briljant og boken mottar stor skyt. I dag regnes den som en av Hamsuns desiderte klassikere, og dette klarte han til tross for sin høye alder, svake hørsel og svekkede syn. Argumentene for at han var svekket kognitivt ble med andre ord etter 1948 mindre logiske og rasjonelle.

I artikkelen «Omkring Hamsuns nye bok», skrives det:

Det var forfeilet å behandle ham med mildhet og overbærenhet, på grunnlag av en erklæring om svekkede sjelsevner. Hans forbrytelse var grovere og hans ansvar langt større enn mange andres. Han skulle vært stilt for retten og dømt.⁵⁷

I sitatet kan man hevde et svært aktivt språk med sterke adjektiver. For eksempel hevdes det at Knut Hamsun sitt ansvar var «grovere» og «langt større» enn mange andres. I tillegg gir ordvalget «forfeilet» en følelse av at måten man har snakket om Hamsun var en stor feil. Dette sitatet virker å representere et gjeldende topos for mange i perioden, da flere innså at de rasjonaliserende tendensene var feilaktig i etterkant av dikterens siste bok.

Responser på Tore Hamsun sitt verk om sin far blir mottatt og tolket på ulikt vis. Det er likevel kun et fåtall, deriblant Gabriel Langfeldt og Sigurd Hoel, som står fast ved at han på bakgrunn av det som står i boken likevel kan regnes som å ha varig svekkede sjelsevner:

Hvis det er noe som fremgår glitrende klart av de utdragene som Tore Hamsun gjengir av undersøkelsen, så er det dette at Hamsun hadde varig svekkede sjelsevner. Hans afasi og hukommelsessvikt er i og seg tilstrekkelig til å bevise det.⁵⁸

⁵⁵ Stuberg, Tore, Hamsun, *Hitler og pressen: Knut Hamsun i norsk offentlighet 1945-1955*, s. 18-21

⁵⁶ Stuberg, Tore, Hamsun, *Hitler og pressen*, s. 84

⁵⁷ «Omkring Hamsuns nye bok», *Aftenposten* 29.10.1949

⁵⁸ «En bok om Knut Hamsun», *Arbeiderbladet*, 7/11 1952

I sitatet brukes det en passivkonstruksjon «Hans afasi og hukommelsessvikt er i og seg selv tilstrekkelig for å bevise dette», hvor subjektet i setningen er afasi og hukommelsessvikt, som blir gjort mot Hamsun. Altså indikerer sitatet at han var et offer for sykdom, og det er derfor en måte å forklare Hamsuns nazisme. Med andre ord gir Tore Hamsuns bok grunnlag for å fortsatt kunne hevde svekkede sjelsevner. Disse representerer likevel kun en minoritet, og dikteren Knut Hamsun blir på ny fordømt, bare denne gang uten at et «men» eller et «fordi» fulgte etter. Likevel så blir litteraturen frikjent og hedret.

5.1.4 Oppsummering av funn

I store deler av perioden, og frem til Knut Hamsuns død i 1951 søker pressen å svare på spørsmålet om hvorvidt Knut Hamsun var en fiende av nasjonen. Det rungende svaret å finne i første delen av denne perioden, hvert fall basert på den norske pressen sin formidling av Hamsun var «Ja, men ...», noe som betød at det var viktig å også vise *hvorfor* han ble fanget av ondskapen. Det er da viktig å finne grunnen til hva det var som drev frem dette behovet for å rasjonalisere, årsakforklare og finne grunner til at Hamsun ble fanget av fascismens onde idealer. Man kan argumentere at dette hovedsakelig skyldtes en identitetsforvirret befolkning, som ikke helt klarte å skille lag med en av Norges største og viktigste forfattere gjennom tidene. Stugu hevdet at spesielt etter krigen var det viktig å restaurere nasjonalidentiteten og det ble nødvendig å paradoksalt nok skape et «Vi/Dem narrativ». Hamsun var på mange måter en del av begge disse fortellingene. Han var Norges store sønn, men han var også fascist. Det var derfor ikke intuitivt å plassere ham helt i noen av disse boksene, og han fremstår derfor som et avvik fra normen som både Stugu og Corell peker på.

Det benyttes i starten av denne perioden et generelt passivt språk og mye passivkonstruksjoner, som er med på å tegne et formildende bilde av ansvarligheten til Knut Hamsun. Årsaken til at dette skjer er ikke utelukkende en identitetsforvirret befolkning, men det faktum at Knut Hamsun ikke var som andre nazister og landsforrædere. Han var ikke medlem av NS, og selv om han posisjonerte seg tydelig og ble dømt, så var det et avvik fra normen som kunne brukes. I tillegg var det naturlig, gitt Hamsuns høye alder, å fremme et narrativ om at han ikke var så skarpsinnet og hadde fysiske komplikasjoner som gjorde det vanskelig å følge med i tidene.

Når Tore Hamsun kommer på banen så tegner han et bilde av sin far som svekket fysisk, men fortsatt skarpsinnet. Han fremmer Hamsun som en karismatisk person med sterk personlighet, men forsøker å være åpen om hans mer negative sider også. Han innrømmer at Knut Hamsun hadde svekkede sjelsevner, men attribuerer disse hovedsakelig til følelsen av ensomhet og at han ble utelatt fra samfunnet. Altså mente han ikke at Knut Hamsun var svekket kognitivt under okkupasjonstiden, men noe som kom med ensomheten og depresjonen, så vel som helsebehandlingen han mottok. Men dette var ikke en antitese av pressens narrativ i denne tiden, fordi på det tidspunktet hadde *Paa gjengrodde stier* kommet ut, og rasjonaliseringene om Knut Hamsun hadde begynt å avta. Men det er likevel en måte for ham å plassere hans far i en offerposisjon, hvor Hamsun blir mindre ansvarlig for sine handlinger og samtidig mer sympatisk.

Bokas viktigste bidrag til minnekulturen er imidlertid at den argumenterer imot at Knut Hamsun var en rendyrket nazist, men heller at nazismen hans var et uttrykk for en forkjærlighet til Tyskland. Dette er en ny fortelling som introduseres i minnekulturen, fordi den stille spørsmål ved at Hamsun først og fremst var nazist, og åpnet slik rom for en annen fortolkning av Hamsun under krigen. Den nye fortolkningen kunne stå i kontrast til det pressen formidlet om Hamsuns «svekkede sjeleliv». Knut Hamsun hadde ifølge biografien en dyp beundring av tysk kultur, og mente at landet ble urettferdig behandlet etter første verdenskrig. I vakuumet av at den rasjonaliserende tendensen var avtagende, puster Tore Hamsun nytt liv i dette, og tilbyr slik en måte å forsone seg med hans fars nazisme.

Med andre ord kan man antyde at minnekulturen i denne perioden lener mer mot den moralistiske idealtypen, i den forstand at man kategoriserer Knut Hamsun som fascist og at man krever bevisstgjøring og ansvarliggjøring. Språklige virkemidler som nyttes tyder også på at man ønsket ansvarliggjøring av Hamsun. At litteraturen ble forkastet, er også en indikasjon på det. Men det er likevel også apologetiske tendenser i kraft av at man i stor grad rasjonaliserer synspunktene og handlingene, spesielt i de første fem årene. Når det blir vanskeligere å peke på «varig svekkede sjelsevner», så kommer nye passivkonstruksjoner, relativiseringer og årsaksforklaringer til overflaten. Perioden avsluttes med at man likevel fordømmer Hamsuns handlinger, men man anerkjenner litteraturen som verdifulle kulturelle minner.

5.2 1965-1970

5.2.1 Minnekulturell kontekst

Minnekulturen i denne tidsperioden går ifølge Ola Svein Stugu inn i en ny retning, hvor man i økende grad nyanserer den patriotiske grunnfortellingen.⁵⁹ Et av kjennetegnene for fortellingsmønstre i denne perioden er ifølge Stugu at man også fremmet at flere av heltene og patriotene fra motstandsbevegelsen også gjorde umenneskelige handlinger og ikke var så edle som tidligere framstilt.⁶⁰ Det var også et økt søkelys på norske aktører som bidrog til jødedeportasjonene, noe som innledningsvis førte til at NS-medlemmer og andre landssvikere også ble nyansert i større grad.⁶¹ Likevel hevder Stugu at det fremdeles var svært lite informasjon knyttet til omfanget av jødedeportasjonene og norsk medansvar.⁶² Med andre ord er dette en periode hvor man begynner å rokke ved den patriotiske grunnfortellingen i større grad, men at den fremdeles står stødig.

Jon Reitan påpeker at i forkant av denne perioden hadde det forekommet en «marginalisering og relativ form for taushet» om de vondere aspektene av okkupasjonstiden.⁶³ Likevel hevder han at det i denne perioden var en spesifikk verdenshendelse som brakte det tilbake på agendaen, hvor jødeutryddelsen på nytt ble et aktuelt tema. Eichmanns-saken fra 1961 hadde ifølge Reitan en «jordskjellvignende effekt på hele det kulturelle og intellektuelle landskapet i Europa og USA.»⁶⁴ At en av de høytstående nazistene skulle bli funnet i Argentina over 15 år etter krigens slutt, var i seg selv en ekstraordinær og unik hendelse som brakte mye medieoppmerksomhet. Men rettssaken som fulgte i Jerusalem, som ble direkte sendt i flere land, gjorde at man plutselig måtte forholde seg mer til en vond fortid i større grad.

Rettssaken ble en viktig global hendelse, hvor mennesker over hele verden fulgte med på nazisten Eichmann. Reitan hevder at Hannah Arendt sine beskrivelser ble viktige for å forme samtidens persepsjon av både Eichmann og nazister under krigen. I hennes artikkelsamling «Eichmann in Jerusalem» tegner hun et noe annerledes bilde av Adolf Eichmann, hvor han

⁵⁹ Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigstidsminne*, S.49

⁶⁰ Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigstidsminne*, s.50.54

⁶¹ Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigstidsminne*, S.54

⁶² Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigstidsminne*, s.52

⁶³ Reitan, Jon, *Norske møter med Holocaust*, s. 95

⁶⁴ Reitan, Jon, *Norske møter med Holocaust*, s. 70

ikke fremstilles som et ondskapsfullt, fryktinngytende og kaldt monster, men at han bar preg av å være ordinær.⁶⁵ Arendt argumenterte at ondskapen var banal, fordi Eichmann som person ikke var ond, men at likegyldigheten hans ovenfor det onde systemet var det. Hun tegnet et bilde av en stiv byråkrat som gjorde det han fikk beskjed om. Han adlydde regler og internaliserte verdier i et ondt system, men han selv var ikke et monster.⁶⁶ På mange måter endret Arendt det moralfilosofiske paradigmet om ondskap, og førte frem en idemyldring som i større grad søkte å forstå og nyansere tiltrekningskraften og årsakene til at den onde ideologien slo rot i samfunnet.

Reitan mener at både rettssaken og spesielt Arendt sine beskrivelser kulminerte i en økt interesse for krigen, ondskap og spesielt ofrene. Han hevder at det brakte tidsvitner ut i den offentlige sfæren, noe som i tur økte fokuset på ofrene av historien. Likevel hevder Reitan at Arendt sine ideer ikke slo rot i Norge umiddelbart, ved at aviser fortsatte å referere til Eichmann som både kald og kalkulerende.⁶⁷ Den kontekstuelle rammen kan være spesielt interessant å se i lys av minnekulturen om Knut Hamsun, fordi det både blir en økt bevisstgjøring om offerhistorien til jødene, så vel som man i større grad også søker å forstå og forklare hvorfor nazismens idealer fenet og hvordan det onde systemet ble en del av en internalisert prosess, noe som innebar at måten man forstod skadevoldere i denne perioden begynte å endre seg.

5.2.2 På forsoningens vei

I forkant av denne perioden hadde Sverre Nilson produsert en bok «En ørn i uvær: Knut Hamsun og politikken» hvor han slo fast at Hamsun hadde hatt en røff barndom som resulterte i hans ekstreme holdninger. I boken anerkjennes det at enkelte av Hamsuns verk var av fascistisk art, men den innordner seg likevel under et psykoanalytisk perspektiv som både unnskylder og rasjonaliserer. Boken blir mottatt godt av kritikerne, men enkelte hevdet at bokens psykologiske fokus tok bort flere viktige aspekter ved Hamsuns farlige holdninger.

Biografien *På forsoningens vei* av Max Tau handler i motsetning til de andre bøkene ikke om Knut Hamsun. Det er imidlertid viet et kapittel til Knut Hamsun som er et interessant stykke empiri som kan si noe om minnekulturen i denne perioden. Tau var tyskfødt og emigrerte til

⁶⁵ Reitan, Jon, *Norske møter med Holocaust*, s. 142-143

⁶⁶ Hannah Arendt, *Eichmann i Jerusalem. En beretning om det ondes banalitet*, Oslo: Pax, 1965.

⁶⁷ Reitan, Jon, *Norske møter med Holocaust*, S. 144

Norge under krigen, ved hjelp av eksilregjeringen. I boken blir det beskrevet hvordan han ble humanist. Han var blant dem som fordømte Knut Hamsun i etterkant av krigen, men i etterkant forsonet seg med de tankemønstrene som Hamsun gikk seg vilt i, så vel som å hylle det estetiske ved litteraturen hans. Det er likevel en viktig nyansering å påpeke at Max Tau hadde en god relasjon til Knut Hamsun i forkant av krigen, og at dikteren på et tidspunkt skal ha reddet ham fra Nazi-Tyskland.⁶⁸

Tau skriver:

Man har ikke lov til å glemme hvilke rikdommer en mann som Knut Hamsun skjenket verden.⁶⁹

Ved å bruke plussord som «rikdommer» viser Tau at Hamsuns litteratur har en ufattelig stor estetisk og kulturell betydning. «Man har ikke lov» er en bastant advarsel om å velge å la estetikken vike for etikken. Altså blir det tydelig at Tau ikke fraråder, men faktisk kommanderer folk til å ta kunsten på alvor, og å la ordene i Hamsuns diktning berike deres liv. Han bruker også en passivkonstruksjon ved at subjektet blir «vi» eller samfunnet, får verdi av Hamsuns «rikdommer». Selv om man kan hevde at Hamsuns problematiske sider er underliggende, så kommer det ikke tydelig frem.

Tau fortsetter:

Men de fleste som den gang vendte Knut Hamsun ryggen, har overvunnet sitt hat og kan med stor glede fordype seg i hans diktning.⁷⁰

I dette avsnittet refererer Tau til hvordan flere av Hamsuns nære, så vel som de som kun beundret ham på avstand, hadde vendt ham ryggen. Men ved å skrive at «de fleste» har overvunnet sitt hat, brukes det generaliseringer, som i tur fører til at leseren sitter igjen med en følelse av at forsoning er løsningen. Det blir med andre ord tydelig at Tau prøver å vise at det var naturlig å ha et hat og sinne for forfatteren, men at på et punkt så man søke å forstå og forsones seg med at Hamsun ble tilhenger av et ondt system, og kun da kan man nyte den kunsten han bragte verden. Oppfordringen fra Tau er med andre ord å sette Hamsuns fascisme

⁶⁸ Tau, Max, «På forsoningens vei», Aschehaug: Oslo, 1967 s. 106

⁶⁹ Rem, Tore, Vagant, «Hamsun, det selvbiografiske og historien», 18.12.2018

⁷⁰ Tau, Max, *På forsoningens vei*, s. 106

til siden, og ikke la den overskygge det estetiske og verdifulle kunsten hans beriket samfunnet med.

5.2.3 Analyse av pressen

I pressen blir det skrevet mye om Hamsun, men min undersøkelse av datamaterialet har ikke funnet en negativ setning om Hamsun som person.⁷¹ Moralistene og etikkens forkjempere er i denne perioden svært stille, og mye tyder på at den Hamsun-renessansen som startet på 50-tallet, nå begynte å ta form. I en artikkel fra *Fremover* med tittelen «Kulturbegivenhet i riksmålsforeningen» skrives det:

Foredraget var først og fremst en rehabilitering- og en kjærlighetserklæring til mennesket Knut Hamsun, hvis karakteregenskaper ble beskrevet med en rekke morsomme og treffende anekdoter.⁷²

Sitatet åpner med å kalle foredraget om Hamsun en «rehabilitering», som betyr at man søker å gjenvinne noe man har mistet eller skadet.⁷³ Det er en tydelig metafor for prosessen om å gjenvinne det bildet flere hadde av Hamsun og hans liv, uten å la det mørke kapittelet overskygge. For ikke å nevne bruken av «kjærlighetserklæring», som viser at det var kultur for å vise både beundring og stolthet til Knut Hamsun, også som menneske.

I en avis av *Fremover* i 1969 blir Hamsun en gjentagende skikkelse, noe som ikke var så rart, gitt at forfatteren hadde blitt 110 år dette året. I avisen blir det ikke nevnt et eneste skjellsord om Hamsun, og heller ikke hans fascistiske bakgrunn blir nevnt. Overskriftene lyder slik: «Hamarøy med søndags-ansikt mintes dikteren Knut Hamsun», «Minnefond» og «minnehøytidelighet på Rønningshaugen»⁷⁴ Det er en stor positivitet og engasjement. Både forfatteren selv og hans diktning blir løftet frem, og her blir Hamsun altså minnet i form av hedring.

⁷¹ Jeg har foretatt fire NB søk: «Hamsun» og «Fascisme/fascist», «Hamsun» og «Nazisme/nazist», og det er ingen negativt ladde setninger å finne. Ellers på søk: «Knut Hamsun», er det mye hedring og hyllest av litteraturen og flere foredrag om hans liv og virke. Likevel nevnes ikke fascisme en gang.

⁷² «Kulturbegivenhet i riksmålsforeningen», *Fremover*, 10.12.1965

⁷³ Mæhlum, Sverre: rehabilitering i Store medisinske leksikon på snl.no. Hentet 14.03.2023 fra <https://sml.snl.no/rehabilitering>

⁷⁴ «Hamarøy med søndags-ansikt mintes Knut Hamsun», *Fremover*, 05.08.1969

5.2.4 Oppsummering av funn

Minnekulturen om Knut Hamsun fortsetter på mange måter der den slapp i den forrige perioden, ved at lesningen av litteraturarven fortsetter i stor grad via gjengivelser av klassikere som blant annet «Markens grøde» og «Pan», hvor sistnevnte også fremført i teatrene. Det er med andre ord et forsterket behov for å lese Hamsun og å sette pris på den kunsten som han gav verden. I 1969, som var året Knut Hamsuns hadde blitt 110-år, ser man en tendens til at man også ønsker å feire og forsone seg med Hamsun. Kritikken, særlig når det gjelder etiske spørsmål, virker å være mer laber enn i andre perioder. Med andre ord ser man indikasjoner på at Hamsun nå ble møtt mer større grad av tilgivelse.

Det var generelt lite diskusjon om Hamsuns mer tvilsomme sider, og det var flere som ønsket å hylle ham. Max Tau vier et kapittel til Hamsun, og uttrykker en anger fordi han ikke tidligere hadde klart å forsone seg med dikteren, og oppfordrer folk til å gjøre det samme. Pressen tar opp jubileer og hyller litteraturen, selv om den ikke utelukkende er entydig, er den det i mye større grad enn tidligere. Man har ikke samme trangen til å diskutere Hamsuns fascisme, og man klarer i større grad å skille kunstner fra verk. Det faktum at man hyller Hamsuns kunst, interesserer seg for hans liv og prater om tilgivelse, og at dette er en konstant gjennom en hel fem-årsperiode, er et svært interessant funn.

Som Stugu, hevder Reitan at etter rettsoppjøret og årene frem mot 1960 så var det en generell tendens til å heller fremme symbolsterke fortellinger om helter og antinazistisk motstand, så vel som at det var en generell taushet og marginalisering.⁷⁵ Mine funn i denne analysen fremmer en sammenheng mellom at krigen kom på avstand og en generell taushet, også influerte minnekulturen om Knut Hamsun. Men Reitan argumenterte også at Eichmannssaken av 1962 hadde en innvirkning på kulturen, og bragte flere tidsvitner og oppmerksomhet mot jødene. Selv om han skriver at den norske pressen ikke ble tatt av bølgen i like stor grad som resten av Europa, hvor man under rettssaken fortsatt karakteriserte Eichmann som kaldblodig, så var det likevel en hendelse som gjenforente folk med det vonde.

Det er noen interessante berøringspunkt mellom Hannah Arendts betraktninger om Adolf Eichmann, og minnekulturen om Hamsun for perioden. Hennes beskrivelser og tese om ondskapens banalitet blir i stor grad dekket i den norske pressen, og selv om den er

⁷⁵ Reitan, Jon, *Møter med holocaust*, s.95-96

kontroversiell, så appellerer den til flere. Den gir en grunn til å forstå voldsmennene, og ikke utelukkende kategorisere dem som monstre. Det var ideologien og likegyldigheten som var ond, noe som kan ha resonert også i spørsmålet om Hamsun. Den kognitive empatien for Hamsun økes og kan ha spilt en rolle i at man ikke var like interessert i å peke fingre og at man heller ønsket å legge fortiden bak seg. Det er imidlertid en viktig nyansering at Hannah Arendt mente at fascistene måtte stilles til ansvar for sin likegyldighet og de handlinger de begikk. Men at den bidrog til økt forståelse og et mer positivt menneskesyn, kan man likevel argumentere for. Denne sammenhengen er imidlertid ikke entydig og absolutt, men det kan være en interessant måte å forstå utviklingen.

5.3 1975-1980

5.3.1 Minnekulturell kontekst

I henhold til Ola Svein Stugu sin bok *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, så er det fortsatt den patriotiske grunnfortellingen som gjelder. Likevel begynner flere aktører i økende grad å stille kritiske spørsmål. For eksempel skildrer han historieboken *Norge i krig*, som hevdet følgende: «Det norske folket samlet seg ikke umiddelbart til motstand, det var ikke alle nordmenn som var lojale i motstandskampen, hele folket stod ikke mot Quisling, og også jødene blir nevnt i større grad enn tidligere.»⁷⁶ Det forskes også mer på om motstandskampen var så effektiv som den kunne ha vært, og at norske bedrifter tjente på kollaborering med Nazi-Tyskland.⁷⁷ Det betyr at man i økende grad tør å utfordre og å være kritisk til den dominerende grunnfortellingen. Det er fortsatt et tydelig «Vi» og «Dem», men man tør å nyansere disse kategoriene mer, og deler ansvar i større grad enn før.

I den forrige perioden ble Eichmann-saken fremmet som en viktig kontekstuell faktor. Men Eichmann-saken fungerte ifølge Reitan hovedsakelig som en katalysator for økt interesse av okkupasjonstiden og bidrog til å bringe flere av tidsvitnene som lenge hadde ventet i taushet på banen. Perioden som fulgte, var preget av transparens og økt søkelys på jødernes offerhistorie. Det betyr at ringvirkningene og effekten ikke nødvendigvis var umiddelbar. Jeg mener det derfor er hensiktsmessig å bruke disse som viktige kontekstuelle faktorer også i denne perioden.

⁷⁶ Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, s.52

⁷⁷ Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, s.53

Mot slutten av denne perioden peker Reitan på TV-produksjonen *Holocaust* fra 1978, som det «første kulturproduktet med globalt nedslag og publikum». ⁷⁸ Likevel hevder han at serien ikke hadde en særlig påvirkning på det norske intellektuelle liv, og bidrog ikke til økt følelse av ansvar eller skyld knyttet til norsk kollaborering. ⁷⁹ Men at serien var viktig fordi den plasserte krigens brutaliteter i et annet og mer visuelt medieformat, appellerte til ungdommen, vekket sympati og la et fundament for populærkulturelle bidrag som fulgte, er det liten tvil om.

I tillegg ble *holocaust* et begrep som fikk et inntog i dagligspråket. ⁸⁰ Før hadde man gjerne snakket om «grusomhetene», men nå hadde altså folkemordet på jødene fått et eget ord og konseptuelle rammer, noe som gjorde at offerhistorien kom mer på dagsordenen.

Hovedargumentet til Reitan med hensyn til hvordan disse hendelsene og minnekulturelle bidragene influerte måten man kommemorerte jødene, var hovedsakelig at de fungerte som en inngangsport for tidsvitner å komme ut med deres erfaringer med terroren. Og i norsk sammenheng var det da spesielt memoarene til Herman Sachnowitz, som ifølge Reitan solgte godt i butikkene og den ble i tillegg brukt til pedagogiske formål. ⁸¹

5.3.2 Prosessen mot Knut Hamsun

Thorkild Hansen var en dansk forfatter som skrev boken *Prosessen mot Knut Hamsun*, som er en biografisk gjengivelse av Knut Hamsuns liv. Boken har 792 sider og er på mange måter det mest fundamentale verket som er skrevet om dikteren. I boken beskriver han flere av de samme hendelsene som Tore Hamsun gjør, blant annet det skuffende møtet med Hitler, så vel som nekrologen som fulgte diktatorens død. Men først og fremst tar boken et oppgjør med den behandling som Knut Hamsun mottok. Det er en bok som ikke søker å ta stilling til hvorvidt Hamsun var landsforræder eller nazist, men heller legge frem ulike perspektiver og en skape en økt forståelse. Likevel blir det i flere tilfeller brukt et språk som indikerer at Hansen faktisk posisjonerer seg i forhold til Hamsun, uten at han eksplisitt pålegger ham merkelapper. Han legger ikke skjul på at Hamsun åpenlyst kalte seg selv nazist, ei at han

⁷⁸ Reitan Jon, *Møter med Holocaust*, s.75

⁷⁹ Reitan Jon, *Møter med Holocaust*, s.159-160

⁸⁰ Reitan Jon, *Møter med Holocaust*, s.60

⁸¹ Reitan Jon, *Møter med Holocaust*, s.160-161

gjorde nazistiske handlinger, men man finner likevel enkelte deler hvor Hansen selv tillegger hendelsene en signifikans. For eksempel:

De hindrer at Hamsun settes under tiltale etter straffeloven, men de hindrer på ingen måte at han blir straffet. (...) Her blir Hamsun etter først å ha vært ansvarsfri, gjort ansvarlig på ny, bare på en annen og langt mer alvorlig måte.⁸²

Her tar Hansen et oppgjør med rettsprosessen mot Hamsun, som han mente var urettferdig. Først og fremst hadde dikteren fått stempelen svekkede sjelsevner på seg, noe som også blir kritisert. Men ved å peke på at Hamsuns alder, så vel som hans svekkede kognitive evner og funksjon, så hadde riksadvokaten grunn til å avfeie straffesaken. Med andre ord ble han erklært ansvarsfri, noe Hansen ikke nødvendigvis mente at han var, da han selv skriver at Hamsun erklærte seg skyldig og ønsket å bli ansvarliggjort for hans ståsted. Men det ble altså ingen retts sak som gikk i detalj. I stedet ble det erstatningssak hvor han likevel ble dømt til å betale hele sin formue, og slik ble ansvarliggjort likevel, bare uten en ordentlig retts sak.

Denne prosessen problematiseres, fordi Hamsun ifølge Hansen hadde en del formildende omstendigheter. For eksempel trekker han frem møtet med Hitler og det faktum at man kunne argumentere at han ikke var antisemittisk.⁸³ Derfor skaper Hansen et nytt narrativ, som blir tydelig i sitatet under.

For det første var ikke bildet om den verdensberømte oldingen i en fengsels celle særlig smigrende for landet, og det andre er det jo unektelig begrenset hva en kan få ut av å dømme en 86-åring til livsvarig fengsel. Men en bot var det akkurat omvendt, her var det noe å hente. Om Hamsun ikke hadde mange år igjen hadde han jo fremdeles mange penger.⁸⁴

Når Hansen illustrerer at bildet av den «verdensberømte oldingen» i fengsel ikke var smigrende for landet, viser han til at en slik straff ville fått negativ dekning, hvor på en slik avgjørelse ville virket grotesk med tanke på Hamsuns alder og status. For ikke å nevne at de formildende omstendighetene trolig ville fremmet kritikk. Med andre ord ville det vært et nullsumspill, hvor alle parter tapte. Men ved å heller fremme et erstatningskrav, så kunne de likevel straffe ham, men uten de implikasjonene som nevnes.

⁸² Hansen, Thorkildsen, *Prosessen mot Hamsun*, S.439

⁸³ Hansen, Thorkildsen, *Prosessen mot Hamsun*, S.470

⁸⁴ Hansen, Thorkildsen, *Prosessen mot Hamsun*, S.441

Hele prosessen fremstår derfor som kalkulert ved at de sakkyndiges betraktning om Hamsuns svekkede sjelsevner ga folk en grunn til å forstå hvorfor nasjonalskatten deres valgte feil side under krigen. I tillegg kunne de ved å droppe straffesaken og heller fremme en erstatningssak, straffe ham og hans familie, uten å gjennomgå en prosess som nødvendigvis ville ført til mer kritiske stemmer i det offentlige rom, både nasjonalt og internasjonal. Hansen bruker også sterke adjektiv som «ikke særlig smigrende for landet», for å vise at Norge var bedre tjent med å unngå straffesak.

Det skal sies at Thorkild Hansen på flere punkter i boken nevner de mer negative sidene ved Hamsuns ideologi, selv om han argumenterer, i likhet med Tore Hamsun, at det var lojaliteten til Tyskland som spilte mest inn. Han trekker også frem de argumenter som tar ham i forsvar, for eksempel i dette sitatet hvor han skildrer Poul Henningsen:

Enkelte hadde kalt ham nazist før nazismen, men det var nok en farlig måte å bruke ordet på. Visst kunne vi med en viss rett overføre nazismen på Hamsun, men ikke jødeforfølgelsene og de andre forbrytelsene i sporet av dem. Ifølge sitt forfatterskap måtte han holde med tyskerne, men han gikk mot antisemittismen.⁸⁵

I sitatet ovenfor bruker Hansen en relativisering ved å si «Visst kunne vi med en viss rett overføre nazismen på Hamsun, men ikke jødeforfølgelsene i sporet av dem», for å vise at Hamsun hadde nazistiske elementer, men at han ikke støttet jødeforfølgelsene. Det betyr at han i stor grad tar stilling her. Det er påfallende at Hansen i sitatet har et ønske om å fremstå som objektiv, men det er flere eksempler på at han likevel trekker frem de mer sympatiske sidene ved Hamsun, formildende omstendigheter, så vel som at han refererer til dem som tar Hamsun i forsvar. Her argumenteres det for at han ikke var landsforræder.

I sitatet under viser Hansen at estetikken veide tyngre enn moralen hos Hamsun:

(...) Hvordan disse eselsparkene som svertet en stor manns minne, disse hjelpeløse hjerterøttene i Norges jord noen gang kunne ha fått Hamsun til annet enn å se seg om etter en papirkurv. Eller har etikken større rett til å forsynde seg mot

⁸⁵ Hansen, Thorkildsen, *Prosessene mot Hamsun*, S.749

estetikkens lover, og ikke omvendt? Dette var den alminnelige oppfatningen, og den lå til grunne for hele prosessen mot Hamsun.⁸⁶

I dette sitatet fremmer Thorkild Hansen et av hans mer kontroversielle budskaper, som dessuten vekket sterk kritikk. Å bruke minusord som «eselsparkene» om motstanderne, så fremmer han et perspektiv hvor dårlige formulerte brev, selv om de hadde et viktig innhold, kunne forkastes. Beskrivelser av det som var igjen av Hamsun som en «stor manns minne», så posisjonerer han seg tydelig i favør av å framheve det estetiske framfor det moralske. Han argumenterer at moralpolitiet sviker det som er «hjerterøttene i Norges jord», altså at de trækker på nasjonalidentiteten så vel som den kulturarv som Hamsun fremmet. Det er i så måte at Hansen fremmer sitt retoriske spørsmål om etikken har større rett til å forsynde seg mot estetikken, og ikke omvendt, hvor konteksten tilsier at svaret til Hansen på dette spørsmålet er nei.

Egon Fridell (?) var jøde». (...) Knut Hamsun skrev altså ned de fire ordene etter at han hadde lest i avisene om den skjebnen som rammet jødene i Hitler-Tyskland. Hvorfor? Hvilke tanker gikk gjennom ham i dette øyeblikket? Vi kan bare gjette, men man må være marxist eller teolog for å gjette feil.⁸⁷

Konteksten for dette utsagnet er at Hamsun etter krigen skal ha skrevet en rekke brev og notater til mennesker han følte han stod i gjeld til, og en av dem var Egon Fridell, som hadde vært jøde og en stor støttespiller som forlagsmann. Hansen stiller spørsmålet, igjen retorisk, om hvorfor Hamsun valgte akkurat dette tidspunktet å vise takknemlighet til sin jødiske venn. Han skriver «Man må være marxist eller teolog for å gjette feil», som igjen illustrerer at Hansen ikke eksplisitt tar side, men at han samtidig ikke legger skjul på hva han egentlig tenker. Sannsynligvis sikter Hansen til at Hamsuns ettertanke for sin jødiske venn, var et tegn på at Hamsun angret og at han ikke støttet «den endelige løsningen».

5.3.3 Analyse av pressen

I det norske mediebildet hadde diskursen om Hamsun blomstret opp tidlig på 70-tallet, som man kan argumentere er et viktig bakteppe for debatten som Thorkild Hansen virkelig satte på agendaen med sin bok. Det var nemlig et radio-innlegg i etterkant av at Magne Kortoft hadde stilt spørsmål ved hvorvidt Hamsun i det hele tatt var nazist i en artikkel i Nordlandsposten,

⁸⁶ Hansen, Thorkildsen, *Prosessene mot Hamsun*, s.558

⁸⁷ Hansen, Thorkildsen, *Prosessene mot Hamsun*, S.724

og hvis han var det, om det betydde noe for hvordan man skulle minnes ham. I et debattinnlegg med tittelen «Var Hamsun nazist?» kan man lese om hvorfor man følte det var viktig å få en dypere forståelse for Hamsun som menneske:

Det ville kunne lære oss noe om utviklingen av en mentalitet som virker både i dikteren og i mennesker flest, den mentalitet som fikk sitt hittil mest brutalt utilsørte uttrykk i fascismen.⁸⁸

Det var altså et behov for å forstå hvorfor et menneske kunne bli betatt av en ond ideologi. Interessant nok skrives det «og i mennesker flest», som kan sies å være en generalisering med formål om å normalisere at potensialet for ondskapen lå i ethvert menneske. Forfatteren konkluderer med at det hersker liten tvil om at Hamsun var nazist, men det er likevel en undertone som virker å være et avvik fra tidligere perioder. Visst var Hamsun nazist, men det var det mange som ble, og å forstå grunnen var desto viktigere hvis man noensinne skulle lære fra historien. Likevel er det ikke alle som velger å plassere merkelapper på Hamsun, og noen velger til og med å ta ham i forsvar. I artikkelen «om forræderen» i Nordlandsposten skriver Steinar Holthe blant annet:

Jeg nærer selv en nesegrus beundring for dikteren Hamsun, -Men jeg tror ikke et øyeblikk at sjelen hans var hvit som snø, eller at han hadde noen framtid i engleverden. Men det er samme for meg, hvis det å drive massebord på forsvarsløse mennesker er nazismens ideologiske grunnlag, da kan også jeg være med på å unnskyldde Hamsun.⁸⁹

Det begynner altså å dukke opp en diskurs som begynner å stille spørsmål ved Hamsun. Enkelte mente han var fascist, men likevel dukker dette topos argumentet opp, nemlig at Hamsun trolig hadde vært imot massebordene, og slik sett kunne man også unnskyldde ham. Men også nye argumenter kommer til. Hamsun var ifølge forfatteren også en trofast leser av avisen ABC, som i 1933 hadde erklært at «*Vi velger Hitler, tusen ganger heller Hitler enn Thalman. (...) Ved riksdagsvalgene fikk han et klart flertall, det mest enestående flertall noen tysk regjering har hatt siden Weimarforfatningen ble til. Hitlers regjering er derfor den mest demokratiske regjering Tyskland har hatt.*»⁹⁰ Etter dette følger han opp med å si at Hamsun ikke kunne mene noe annet 10.april enn han hadde gjort dagen før. Han stilte deretter det

⁸⁸ «Var Hamsun nazist?», *Fremover*, 12.03.1970.

⁸⁹, «Om Forræderen Hamsun», *Nordlandsposten* 02.04.1970

⁹⁰ ««ABC» leder 16. mars 1933», *Rana blad*, 23.04.1968. Debattinnlegg som drøfter ABC innlegg fra 1933

samme «uvesentlige spørsmålet» som Magne Krogtoft hadde gjort. Altså går argumentasjonen ut på at Hamsun hadde blitt influert av avisene han hadde lest og det var ikke naturlig å endre ståsted over natta, og så sta som Hamsun var, så var han ikke den første til å endre den meningen heller.

Men selv om spørsmålet blir reist, og interessen for å forklare Hamsuns åndeliv og politiske liv økte, så var det ikke før Thorkild Hansen publiserte boken sin, ledsaget av en debatt på direktesendt TV i programmet «På sparket», at det virkelig ble oppmerksomhet rundt Knut Hamsun.⁹¹ I debatten hadde Thorkild Hansen stått opp mot moral-filosofen Harald Ofstad, hvor de to klinsjet totalt i sine meninger. De snakket i stor grad over hverandre og stod fast ved sine ståsteder. Ofstad ønsket moralske bastante svar, mens Thorkelsen fremmet et estetisk perspektiv. I tillegg mistenkeliggjorde han at boken var dedikert til Hamsuns etterkommere når det var så stort pengefokus i boken.

Den primære kritikken til Ofstad gikk ut på at Thorkild Hansen ikke kunne gi et svar på hvorvidt Knut Hamsun var landsforræder og nazist. Det skal imidlertid sies at Ofstad ikke velger å totalt svartmale Knut Hamsun, ved blant annet å hevde at spørsmålet om at man kunne nyansere Hamsun var nazist, hvor Ofstad hevdet at dikteren fortjente merkelappen, men at han måtte brukt seks setninger for å beskrive hans ideologiske overbevisninger. I Dagbladet skrev Ofstad en artikkel med tittelen «Var Hamsun Nazist?» og konkluderer:

Med en stor del av seg selv var han halvnazist. Med en liten sel av seg var han også brutal («heng dem» skrev han om mødre som hadde drept sitt nyfødte barn). Bygget han fengsler? Han var sitt eget livssyns fange. Men ikke med noen del av seg var han en person som med glede så seks millioner jøder gå under. I den forstand lå det heller ikke for ham å bygge fengsler.⁹²

Selv om Ofstad representerer Thorkild Hansens motpol, og lente mer mot den moralistiske idealtypen, kan man likevel ane et rasjonaliserende mønster også hos Ofstad. Ved å bruke begrepet «halvnazist», uttrykker han at Hamsun sannsynligvis ikke gledet seg over jødeutryddelsen. Også ved å si «I den forstand lå det heller ikke for ham å bygge fengsler» så viser han til at Hamsun ikke var en aktiv aktør. Men han mener likevel at Hamsun til syvende

⁹¹ «Kanskje det mest dramatiske program som noensinne er sendt på norsk fjernsyn.», *Dagbladet*, 05.10.1978

⁹² Ofstad, Harald, «Var Hamsun Nazist?», *Dagbladet*, 30.09.1978

og sist var nazist, og at han måtte holdes ansvarlig for sviket. Men det er likevel en vilje til å forstå og nyansere, også i Ofstad sitt perspektiv.

Ofstad innrømmer at Hamsun gjorde en innsats for Norge, ved å blant annet redde nordmenn eller advare Hitler mot Terboven. Men Ofstad retter samtidig en sterk kritikk til Hansen. Konteksten for det følgende sitatet er at Ofstad påpekte at Hamsun hadde mottatt advarsler om å fortsette i sitt fascistiske spor, og bruker det som begrunnelse for at han ikke var så isolert som Hansen påpekte i sin bok. Hansen hadde likevel et klart svar for hvorfor disse brevene var irrelevante.

Han innrømmer at det fantes, men de som skrev hadde så dårlig stil i brevene sine at Hamsun bare fortstet mulig burde se seg etter en papperskorg. Moralen har nemlig ingen rett til å synde mot «estetikkens lagar». Endelig. Det møtte vi Hansen. Hamsun er geniet og geniet står over moralen.⁹³

En artikkel i Nordens tidene karakteriserer debattens essens slik; «Kunstnerens rett til å framstille en virkelighet uten å gi svar, og forskerens krav om konkrete fakta».⁹⁴ Slik kan man også forstå dette sitatet. Ofstad er spesielt uenig i Thorkild Hansens påstand om at det er mulig å unnskyldte Hamsun fordi varselsbrevene han mottok som advarte mot fascismen ikke var velskrevet nok. Ofstad bruker et svært sarkastisk språk i sin forståelse av Hansens bemerkninger, og implisitt kritiserer påstanden. Det er slike apologier som i grunn er det som får Ofstad på banen, fordi han ikke kan stille seg bak slike «banaliseringer». For Ofstad er det viktig å behandle Knut Hamsun som nazist og mener det er viktig å ha i bakhodet når en leser Hamsun. Slik kan man kategorisere Ofstad innen et moralistisk perspektiv.

5.3.4 Oppsummering av funn:

Knut Hamsun får i denne perioden økt interesse, både i positiv og negativ forstand, hvor debatten fra rett etter krigen i stor grad blusses opp igjen. Selv om man på mange måter hadde akseptert at Knut Hamsun var nazist også i denne perioden, var det likevel dominerende stemmer i ordskiftet som tok et oppgjør med denne oppfattelsen. En tendens i minneperioden er spørsmålet om Hamsuns Nazisme, som både blant forkjempere og kritikere kan karakteriseres som apologetisk. I den forstand at uavhengig om man mente han var det eller

⁹³ Ofstad, Harald, «Var Hamsun Nazist?», *Dagbladet*, 30.09.1978

⁹⁴ «Bølgene ruller høyt om Prosessen mot Hamsun», *Nordisk tidene*, 19.09.1978

ikke, så forelå det formildende omstendigheter. Dette kommer til uttrykk særlig i Thorkild Hansen versus Harald Ofstad, hvor begge «ytterpunktene» mente at det var formildende omstendigheter, selv om de to konkluderte ulikt om Hamsuns ideologiske overbevisninger.

Thorkild Hansens biografi kan kategoriseres, som tross sin påståtte nøytrale agenda, som apologetisk. I likhet med Tore Hamsuns biografi så fremmer denne boken både de problematiske sidene ved Hamsun, men gjør likedan et forsøk på årsaksforklaring. Hansen fortsetter den lengre minnekulturelle linjen med å peke på Knut Hamsuns tyskervennlighet som hovedårsak for hans nazisme. I tillegg fremmer Hansen noen nye apologetiske argumenter, som blant annet at de varselsbrev som kom var dårlig skrevet, at Hamsun angret sin posisjon når han fikk vite om jødedeportasjonene, og at etikken ikke kunne legge føringer for estetikken. Fremfor alt blir det fremmet et topos om at Hamsun var et offer- ved at han verken fikk straffesak, fikk dårlig behandling av institusjonene som huset ham og for ikke å snakke om vennene som forrådte ham.

Etter Thorkild Hansens bok blir publisert ser man en enorm økning i Hamsun-relaterte artikler i den norske pressen. Omtalen av boken var som jeg har sett på svært blandet. Det var nok av dem som mente at biografien var nødvendig og at den fremstod som en verdig kritikk av behandlingen Hamsun mottok. Men kritikerne var i større grad «moralistiske», hvor man likevel hevdet man måtte minnes den avdøde dikteren på en måte som bevisstgjorde hans handlinger og idemønstre. At man får disse stemmene i diskursen, kan argumenteres å være et resultat av Hansens pekefinger og provokasjon. Men man kan også argumentere at flere tidsvitners minner kom til, og den økte interessen for feltet både globalt og nasjonalt kan ha påvirket til en minnekultur om Knut Hamsun som i økende grad ble moralistisk.

I og med at debatten preges av estetikk og moral, skulle man tenkt seg at det i denne perioden var to ytterpunkter stod på hver sin side av min idealtypiske skala, hvor det var en klar «kamp» om hvordan Hamsun skulle minnes. Det var riktignok et klima hvor flere utfordret enkelte av de apologetiske tendensene, men det er likevel påfallende at det fortsatt var rom for rasjonalisering og nyansering av både dikter og verk. Ofstad og andre kritikere sitt perspektiv kan kategoriseres som moralistiske, ved at de inntok et perspektiv som minner om 1945-1955 perioden. Men det var fremdeles apologetiske tendenser på begge sider av debatten.

5.4 2005-2010

5.4.1 Minnekulturell kontekst

Stugu hevder at Ola Sven Johansens bok *Oss selv nærmest* fra 1984 er den første som virkelig utfordrer grunnfortellingen, og la grunnlaget for et skifte i perspektivet, hvor ofrene og menneskebruddene ble mer vektlagt.⁹⁵ Likevel så argumenterer både Stugu og Reitan at boken ikke fikk mye oppmerksomhet, og at det først var på 2000-tallet at de store endringene i minnekulturen forekom.⁹⁶ Det betyr at selve vendepunktet og prosessen begynte tidligere, men at de reelle endringene i minnekulturen kom til uttrykk senere.

Jon Reitan hevder at det særlig var en hendelse som utfordret grunnfortellingen, nemlig Skarpnes-utvalget av 1997. Han påpeker at utvalget hovedsakelig var et resultat av press utenfra, ved at Europaparlamentet i 1995 fikk på dagsordenen å kompensere jøder for økonomiske tap som følge av andre verdenskrig. I Norge hadde det vært kritikere samme år, som hadde poengtert at jødernes økonomiske tap under krigen ikke hadde blitt betalt tilbake:

Kundene var 'gode' nordmenn. De norske jødene som overlevde 2. verdenskrig, fikk lite igjen av det de tapte. Dette er en av de mørkeste og minst kjente sidene av vår nære historie.⁹⁷

Men det var ikke før 1. august. 1996 at Norge til slutt ga etter for det europeiske samarbeidets press, og tok tak i denne problematikken. Gro Harlem Brundtlands regjering la til rette for at Skarpnes utvalget skulle undersøke hvilke økonomiske tap som ble lidd under okkupasjonstiden. I deres NOU rapport fra 1997 ble både flertallet og mindretallets vurdering skildret.⁹⁸ Flertallet prioriterte hovedsakelig det økonomiske tapet, mens mindretallet også tok høyde for den totale lidelsen og forvoldelsen mot jødene. Konklusjonen ble følgende: «Flertallets konklusjon er etter dette at jødernes udekkede tap etter nåverdi settes til avrundet 110 millioner kroner.», noe som betydde at utvalget vektla jødernes økonomiske tap, men ikke den dårlige behandlingen etter krigen, og traumene de fikk.

⁹⁵ Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne* s. 98

⁹⁶ Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, s. 98

⁹⁷ «Det norske jøderanet», *Dagens Næringsliv*, 27.05.1995

⁹⁸ NOU 1997: 22

Det var imidlertid ikke før 1999 at Stortinget valgte å ta i betraktning forvoldingen og lidelsen mot jødene, og var samstemte om å øke den økonomiske kompensasjonen til 450 millioner kroner. Jon Reitan argumenterer at dette er med på å markere et vendepunkt i hvordan man skulle betrakte forvoldelsen mot jødene. Det betydde at man nå i økende grad slo rot om erkjennelsen om skyld og ansvar.⁹⁹ I tillegg argumenterer Reitan at dette vendepunktet førte til en økende interesse for Holocaust i Norge, hvor man i 2001 opprettet HL-senteret i Oslo, som hadde symbolsk betydning fordi man nå søkte å rette et større søkelys på jødernes lidelse, og man anerkjente også skyld.¹⁰⁰ Man gikk derfor i større grad bort fra den patriotiske grunnfortellingen i denne perioden.

En annen viktig minnekulturell kontekst er at Bjarte Bruland utga sin bok *Holocaust i Norge* i 2008. I denne boken fremmet han både konsekvensene av deportasjonene og norsk medansvar. I boken kommer det frem både historier fra overlevende og deres erfaringer. Med andre ord er boken viktig fordi den illustrerer et tankemønster hvor det er økt søkelys på ofrene og en mer ansvarliggjørende tendens i academia. Frode Sæland gav året etter ut boken *Herman Beckers krig: historien om familien Becker og jødene i Rogaland under andre verdenskrig*, som viste hvordan det var mye fordommer, stereotypier og stigma mot jødene.¹⁰¹ Det er med andre ord et mønster at i denne perioden så søkte flere å rote opp i den patriotiske grunnfortellingen, hvor «Vi-et» plutselig begynte å bli betraktelig mindre. I tillegg ble jødene mer enn meningsløse tall og statistikker, men fikk fortellinger og bilder knyttet til seg.

Et konkret eksempel på denne økte ansvarliggjøringen var Toril Torp, Mats Tangestuen og Bjarte Bruland sitt oppgjør med politioffiseren Knut Rød. I Dagbladet artikkelen «Rød-saken i perspektiv» skrev de:

Hvorfor skulle handlingene ovenfor jødene akkurat i Røds sak minimaliseres og regnes for - nærmest ingenting? Jo, retten har på en eller annen måte forstått at Røds handlinger under krigen inkluderte svært dyp involvering i en stor og rystende forbrytelse. Men dette ønsket retten å redde Rød fra å stå til ansvar for. Redningen ble iverksatt ved å skrive dommen opp mot § 47, straffelovens nødrettsparagraf. Slik kunne disse forbrytelsene ved et juridisk trylleslag

⁹⁹ Reitan, Jon, *Møter med holocaust*, s.186

¹⁰⁰ Reitan Jon, *Møter med holocaust*, s.

¹⁰¹ Sæland, Frode, *Herman Beckers krig: historien om familien Becker og jødene i Rogaland under andre verdenskrig*. Aschehoug, 2009. ISBN 9788203291517

forsvinne nærmest som dugg for solen.¹⁰²

Det er flere ting som er signifikant i dette sitatet. Først og fremst er det hvordan en norsk aktør blir gransket. Knut Rød var riktignok ansvarlig for å planlegge og koordinere aksjoner mot jødene. Men det var ifølge retten en formildende omstendighet at Rød hadde spilt et dobbeltspill, i kraft å varsle jødene i forkant av aksjonen.¹⁰³ Men likevel kjøper ikke artikkelforfatterne denne forklaringen. De peker på at aksjonen var en «lynaksjon» og at jødene i prinsipp ikke hadde nok tid, og argumenterte slik at Knut Røds fortrolighet lå hos nazistene, og krevde derfor en renavsking av historien. Denne tendensen til å granske norske aktører tyder på at man anerkjenner at flere norske aktører hadde et medansvar.

En annen relevant minnekulturell kontekst kan være Norges fredsarbeid på 1990-tallet. Jan Egeland har uttalt om perioden at det var «Et privilegium å få delta i oppbyggingen av ny norsk generasjon fredsarbeid i norsk utenrikspolitikk fra 1990-1997.»¹⁰⁴ Og boken *1989-2002: På bred front, volum 3* skrev at det særlig var Oslo-avtalen av 1993 som fikk betydning for Norges identifikasjon som fredsnasjon.¹⁰⁵ Grunnen til at dette kan fremstå som en viktig kontekstuell faktor i lys av en minnekulturen om Knut Hamsun, er at Norges mål om å føre frem forsoning internasjonalt kan ha hatt overføringsverdi også til egne skadevoldere. Igjen er ikke det ikke et forsøk på å peke på en sammenheng som er absolutt og entydig, men det kan være berøringspunkter som kan være interessante å se mine funn i lys av.

5.4.2 Solgudens fall

En av de største utfordringene med å prøve å forstå minnekulturen i denne perioden har vært å gjøre gode men pragmatiske valg i forhold til empiri. På grunn av det store mangfoldet Hamsun-biografier har det vært nødvendig å vrake flere sentrale bidrag. I 1988 publiserte Robert Ferguson sitt verk *Gåten Knut Hamsun* som hadde en betraktelig innflytelse på minnekulturen, da den i tillegg utløste en TV-serie av samme navn. For ikke å snakke om Kolloen sin Hamsun-biografi *Svermeren* fra 2003 og *Erobreren* fra 2004, hvor sistnevnte vant leserprisen samme år. I tillegg bør man nevne Lars Frode Larsens biografier *Den unge Hamsun* fra 1998 og *Radikaleren* fra 2001. Dette er med andre ord en tid hvor fagmiljøet om

¹⁰² Torp, Toril, Tangestuen, Mats, Bruland, Bjarte «Rød-saken i perspektiv», *Dagbladet*, 07.04.2007

¹⁰³ Rieber-Mohn, Georg Fr. «En skandaløs frifinnelse?», *Dagbladet*, 14.02.2007

¹⁰⁴ Liland, Frode, Kirsten Alsaker Kjerland, og Vibeke Kieding Banik. *1989-2002: På Bred Front*. Vol. 3. Bergen: Fagbokforlaget, 2003, s.95

¹⁰⁵ Liland, Kjerland, Banik. *På Bred Front*. s.95

Knut Hamsun vokser seg stadig større og interessen for forfatteren er enorm, også blant folk flest.

I Jørgen Haugans biografi *Solgudens fall- Knut Hamsun- en litterær biografi* skildrer han mye av det samme som er gjort før hans tid, men vinkler eksisterende fortellermønstre og argumentasjon i et nytt spor. Haugans motivasjon for å skrive boken kommer frem i innledningen:

Mens min fascinasjon for Ibsen har holdt seg urokkelig konstant, har forholdet til Hamsun vært annerledes omskiftelig. Jeg har lest, undervist og forsket i Hamsun gjennom et helt liv, og mitt forhold til denne kontroversielle dikteren har vært preget av en ambivalent holdning og en svingende sympati. Ikke minst er jeg blitt utfordret av Hamsuns livslange kroniske forakt for Ibsen. Jeg har spurt meg selv: Hva er det Hamsun kan og som gjør hans forfatterskap så fascinerende når han i den grad mangler sansen for det som gjør Ibsen til en stor dikter.¹⁰⁶

Haugans syn på Hamsun har vært preget av en «*ambivalent holdning*», altså at han har hatt tvetydige følelser om dikteren. Han uttrykker også at han har hatt en svingende sympati for forfatteren. Det blir derfor klart for leseren at Haugan har inntatt ulike perspektiver når det gjelder Hamsun, hvor han påpeker at argumentasjonen både for og imot har vært appellerende i ulike tidsperioder. Det som imidlertid illustrerer Haugans motivasjon for å skrive om Hamsun tydeligst, er det faktum at dikteren fremmet en kronisk forakt for Ibsen, som Haugan innrømmer å ha stor fascinasjon for. Boken søker derfor å svare på to spørsmål; hva var det med Hamsuns liv som gjorde at han viste forakt for en av Norges største forfattere, og å fremme hvilke argumenter han nå anså som mest gjeldende i spørsmålet om hvordan man skulle minnes Hamsun.

I utdraget under tar Haugan et oppgjør med det som tidligere har vært regnet som formildende omstendigheter. Konteksten for utdraget er at Haugan søker å forklare hvorfor Knut Hamsun var misfornøyd med at Tore Hamsun hadde møtt opp med SS uniform:

Han tror det vil begrense Tores handlefrihet. Når han kommer til Frankrike, kan han «kanskje bli tatt for Spion.» Det kan være godt å ha dette i bakhodet når vi kommer til rettsoppgjøret og spørsmålet om Hamsuns deltakelse, ikke i S.S., men i N.S. I motsetning til resten av familien på Nørholm (...) bevarte Hamsun et forbehold ved konsekvent ikke å melde seg inn i partiet. Fascisten Hamsun kunne

¹⁰⁶ Haugan, Jørgen, *Solgudens fall: Knut Hamsun- en litterær biografi*, Aschehoug: Oslo, s. 7

lett slutte seg til Hitler og den nasjonalsosialistiske verdensbevegelsen, men ville ikke forplikte seg i noe så begrensende som et politisk parti. Hamsun var dessuten klar over at han som forfatter hadde lesere i alle politiske partier, og han ønsket ikke å fremstå som en NS-forfatter.¹⁰⁷

Det problematiske med at sønnen møtte opp med SS uniform er ifølge Haugan at han kunne bli tatt for å være spion i Frankrike. Haugan bruker dette som fundament for sin videre argumentasjon om at Knut Hamsun i prinsipp var fascist, og at hans grunnlag for å ikke ta tydeligere side var at han ønsket å opprettholde en fasade for å beskytte seg selv og sitt virke. Ved å skrive «fascisten» benyttes dessuten en appellativ bruk av adjektivet for å attribuere Knut Hamsun til en spesifikk karakteristikk. Haugan benytter seg derfor av to ulike språklige virkemidler i sitatet, nemlig rasjonalisering av hvorfor Hamsun ikke tok tydeligere parti, så vel som å plassere en tydelig merkelapp på ham. Det er derfor hensiktsmessig å anta at han er kritisk til Hamsun, og at han prøver å fremme et nytt narrativ som i større grad får med de mørkere nyansene i dikterens politiske liv.

Haugan fortsetter:

Hamsun følger intenst med i krigens gang. Han er orientert om japanernes angrep på Pearl Harbor og om den tyske hærs fremmarsj i Sovjetunionen. «Det kommer alt an på Hitlers vaaroffensiv. Jeg haaper til himmelen at han som sedvanlig er Situasjonens herre, knuser bolsjevikene og får krigen endt»¹⁰⁸

I dette sitatet finner man en av de tydeligste tvetydighetene fra tidligere biografier, spesielt Thorkild Hansens, fordi han fremmet et narrativ om Knut Hamsun var gammel, døv og blind, og ikke klarte å orientere seg i et komplekst nyhetsbilde. Her illustrerer Haugan, som han gjør også ved flere andre anledninger i boken, at Hamsun faktisk klarte å holde seg oppdatert med historiske hendelser, og at hans perspektiv var urokkelig Hitler-vennlig. Dette gjelder dessuten jødedeportasjonene, noe som gjør at Haugan ønsker å stille dikteren enda mer til ansvar for sine synspunkter.

I tillegg velger Jørgen Haugan å gå tilbake til granskingen av *Paa gjengrodde stier*, som lenge hadde vært «fredet». Dette var fordi den siste boken til Hamsun ble regnet som et mesterverk lenge, men blir altså i denne perioden utfordret. Han skriver blant annet at motivasjonen for å

¹⁰⁷ Haugan, Jørgen, *Solgudens fall*, s. 292

¹⁰⁸ Haugan, Jørgen, *Solgudens fall*, s. 316

skrive boken var: «Målet er ikke å skape logiske forklaringer på Hamsuns handlinger, men å fremkalle stemninger, sympati og medfølelse.»¹⁰⁹ Det Haugan gjør her er å underbygge fortellingen om at Hamsun var en gjennomtenkt og kynisk fascist, som brukte sine språkkunstner og kalkulerte retoriske valg for å fremme sin uskyld og beskytte seg selv og sitt ettermæle. Haugan kritiserer også Hamsuns forsvarstale: «*Hamsun dikter en landsforræder til en døv gammel mann.*»¹¹⁰ Her kategoriserer Haugan Knut Hamsun som en landsforræder som gjennom sin penn klarte å overbevise et helt folk om at han var en skrøpelig gammel mann.

Haugan anklager dessuten Thorkild Hansen for å ha fremmet en konspirasjonsteori om at Hamsun ikke fikk en straffesak fordi norske myndigheter var feige. Men det er ikke bare Hansens bok som blir trukket frem som forfalskere av realiteten:

Hamsun-bildet utvikles fra Thorkild Hansens «Proessen mot Hamsun» (1978) til Per Olov Enquist Hamsun. **En filmberättelse** (1996) til Jan Troell (og Max Von Sydows) film **Hamsun** (1996). Trinn for trinn i dette forløpet rendyrkes bildet det falske- av den døde dikterhelten som påkaller medlidenhet. Hamsun fikk altså rett likesom så mange ganger tidligere. Den forførende kunstneren fikk det siste ord, langt ut over døden. Dette **kunstskapte** offentlige Hamsunbildet, hvor alt det ubehagelige er tryllet bort, er den beste grunn til nøkternt å fortelle Hamsuns historie en gang til.¹¹¹

Her tar Haugan et oppgjør med minnekulturen som kom i kjølvannet av Thorkild Hansens bok og frem til Troells film *Hamsun* fra 1996. Disse utgjør en minnekultur som ifølge Haugan er påfallende apologetisk og «rendyrkende», noe han videre påpeker er et «falskt» bilde av Hamsun. Det er dette Haugan bruker som argument for hvorfor hans egen bok er relevant og viktig, fordi han akter å fortelle om det ubehagelige og det mørke, uten rasjonaliseringer eller unnskyldninger.

5.4.3 Analyse av pressen

Det er påfallende i pressen at Haugans biografi *Solgudens fall* medførte en svært polarisert debatt. Det er kanskje ikke så rart, spesielt når man tar i betraktning at Haugan på mange kritiserer litteraturforskere sin lesning av *Paa gjengrodde stier*. Med andre ord angriper

¹⁰⁹ Haugan, Jørgen, *Solgudens fall* S. 373

¹¹⁰ Haugan, Jørgen, *Solgudens fall*, s. 373

¹¹¹ Haugan, Jørgen, *Solgudens fall*, s. 408

Haugan Hamsun-miljøet, som det på denne tiden det var stort engasjement i. De fremste kritikerne av Hamsun-biografien var Henning Wærp og Even Arntzen, som mente at boken var for endimensjonal. Wærps kritikk var at boken fremstod som «autoritært konkluderende», og at selv om det var hensiktsmessig å lete etter sammenheng i liv og verk hos Hamsun, så er det en reell risiko for å svartmale hele forfatterskapet.¹¹² Likevel hevder Wærp at boken, tross sin endimensjonalitet, var et viktig bidrag som kunne trigge viktige diskurser om Hamsun. Han avslutter anmeldelsen med at det derfor er synd at biografien «kom helt i skyggen av» Kolloens Hamsun-biografi *Erobreren*.

Arntzen på den andre siden valgte å ta en helt annen tilnærming i sitt svar på boken, hvor han blant annet gjorde et forsøk på å nyansere Hamsuns nazisme. Han kritiserte Haugans bok hovedsakelig fordi han mente den portretterte dikteren som en «fullblods-nazist». I et intervju med Dagsavisen sier Arntzen:

Men det må gå an å nyansere mellom de ulike bestanddelene i nazismen for å forstå hvorfor denne reaksjonære ideologien hadde appell til Hamsun.¹¹³

Det er noe vanskelig å kategorisere Arntzens uttalelse her innen en av idealtypene, men kan argumentere at den nærmer seg det apologetiske. Likevel er det viktig å påpeke at Arntzen i sitatet foreslår at man må være villig til å forstå nazistene for å lære av deres feil, og derfor er det også viktig å undersøke de tiltrekkende aspektene. Likevel åpner han i større grad for et nyanserende perspektiv. Han hevder blant annet at positive sider ved nazismen var oppvurderingen av familien, fellesskapsfølelsen, synet på naturen, industrialisme og kapitalismekritikken. Dette var elementer ved nazismen som var appellerende og som tiltrakk folk som Knut Hamsun. Videre utdyper Arntzen:

Han mener den norske Hamsundebatten er helt svart hvit: Enten er man 100 prosent for, eller 100 prosent mot. «Det er direkte feil at jeg forsvarer jødedrap og tortur. Jeg prøver å forstå uten å forsvare.»¹¹⁴

Arntzens argument er at han søker å forstå hva som driver et individ til å tiltrekkes av en slik ideologi, heller enn å svartmale, så ønsker han å forstå nyansene. Arntzen inngår her i en lang

¹¹² Wærp, Henning. (2004). Jørgen Haugan: Solgudens fall. Knut Hamsun – en litterær biografi. Nordlit. 8. 10.7557/13.1899. s.194

¹¹³ Zahl, Jan, «-Forskjell på nazistisk ideologi og praksis», *Dagsavisen*. 16.02.2005

¹¹⁴ Zahl, Jan, «-Forskjell på nazistisk ideologi og praksis», *Dagsavisen*. 16.02.2005

tradisjon som etterfulgte Hannah Arendt sine betraktninger om Eichmann, hvor man anerkjenner at ondskapen også hadde appellerende sider, og at det ikke var ondskap, egenrådighet, kaldblodighet og tyranni som drev folk til å støtte ideologien. Likevel er det tydelig at Arntzens posisjon er blant minoriteten i samtiden, og det er påfallende hvor mye kritikk han får for å innta et slikt perspektiv, hvor han blant annet blir kalt «nazivenn».

Blant de mer positive anmelderne var Rolf Gaasland og Bjørn Inge Berge Andersen, som sammen publiserte en artikkel i *nordlys* for å ta et oppgjør med kritikerne, Wærp og Arntzen. Innledningsvis mener de at Wærp og Arntzen har gjort grove feiltolkninger av Haugans bok,

Haugans svar er at han er en mesterlig språkkunstner, men at forestillingen om Hamsun som menneskekjenner er en myte innstiftet av Hamsun selv og vedlikeholdt av både litteraturvitenskapelige og politiske apologeter som har latt seg forføre av Hamsuns uovertrufne stil som har passet på å holde personen Hamsun godt atskilt fra dikteren Hamsun.¹¹⁵

De to litteraturforskerne oppsummerer her hvordan de forstår Haugans budskap, noe som står i kontrast til Wærp sin forståelse av den. De legger særlig vekt på at kritikken av apologetene er viktigst i boken, og at den er et viktig bidrag til forståelsen av Hamsun. Det mest påfallende i artikkelen er at de reiser spørsmålet om hvorvidt forskermiljøet i Tromsø er en del av disse Hamsun-apologetene. Dette spørsmålet er spesielt kontekstuel ladd, fordi den utfordrer Hamsuns relasjon med nord, og hvordan de særlig i denne regionen har hatt en tendens til å romantisere Knut Hamsun. Gaasland og Andersen anerkjenner at de kritiske spørsmål Haugan reiser knyttet til Hamsun-forskningen, i stor grad er relevant. De problematiserer også UiT sine forskere sin tendens til å gå på offensiven, istedenfor å anerkjenne at det fortsatt kan være elementer i Hamsuns litteratur som er verdt å utforske dypere i lys av forfatterens nazisme.

De skriver videre:

Arntzen forsøker å trekke denne konklusjonen i tvil (at Hamsun var fullblods-nazist) ikke først og fremst ved å benekte at Hamsun var Nazist, men hvilken type Nazist han var, og ved å framheve det han kaller «nazismens (...) positive trekk». Det er ikke godt å vite om det er bestemmelsen av «fellesskapsfølelsen»

¹¹⁵ Andersen, Bjørn Inge Berge, Gaasland, Rolf, «En utfordring for Hamsun-forskningen», *Nordlys* 20.04.2005, s.3

som er positivt trekk eller omskrivingen av jødeforfølgelsen til stigmatisering av jødene» som er mest pinlig i Arntzens anmeldelse.¹¹⁶

Dette sitatet kommer frem som et av artikkelens spisspunkter, hvor Gaasland og Andersen i stor grad svartmaler Arntzens argumenter. At Arntzen søkte å forstå nazismens tiltrekningskraft i lys av Knut Hamsun, blir her forstått som en promotering av skadelige idealer. De bruker uttrykket «pinlig» når de beskriver Arntzens valg om å beskrive jødeforfølgelsen som stigmatiseringen av jødene. Det illustrerer at de opplever det som skandaløst og flaut at en akademiker valgte å tone ned holocaust, så vel som å «forsvare» nazismen. Retorikken i dette avsnittet er preget av et ironisk og hånlig språk. Men det illustrerer at i samtiden var det blant Hamsun-forskere uakseptabelt å fremme den type nyanseringer som på 70-tallet var utbredt, noe som kan tyde på et minnekulturelt vendepunkt. I artikkelen «Hamsun-miljøet ved universitetet i Tromsø», svarer både Even Arntzen og Henning Wærp på tiltale. I det følgende sitatet tar de avstand fra kritikken om at de ikke ser Hamsuns problematiske sider:

Det er ingen tvil om at Hamsun godtok at den eksisterende samfunnsordningen ble forsøkt omstyrtet med udemokratiske og voldelige midler, han godtok at Tyskland underla seg andre land som ledd i opprettelsen av det storgermanske riket. Dette er ubehagelige fakta, men sant. At Hamsuns forfatterskap dermed skulle være ugyldig, følges ikke av dette.¹¹⁷

De posisjonerer seg derfor mer mot en moralistisk idealtipe, hvor de anerkjenner Hamsuns ansvar og skyld, men at det til syvende og sist ikke har noe å si for forfatterskapet. Arntzen og Wærp representerer motpolen i debatten, men i realiteten så viker ikke deres syn så langt fra normen. Det er likevel påfallende hvor krass kritikk de mottok for å innta et perspektiv som gjorde enkelte nyanseringer og årsaksforklaringer om Hamsuns forhold til nazismen.

I artikkelen tar Wærp og Arntzen et oppgjør med Haugans Ibsen-kjærlighet, og peker på at for ham er det et nullsumspill, hvor Ibsen representerer «Rasjonalitet, klarhet og visdom» mens Hamsun «Rus og blindhet». De mener at Haugans forutinntatte posisjon som Ibsen-elsker, er årsaken til at han går så hardt ut mot Hamsun. Med andre ord skaper de et suspekt motiv, som er med på å undergrave Haugans biografi. De avslutter artikkelen med å si at Haugan,

¹¹⁶ Andersen, Bjørn Inge Berge, Gaasland, Rolf, «En utfordring for Hamsun-forskningen», *Nordlys*, 20.04.2005

¹¹⁷ Arntzen, Even, Wærp, Henning Howlid, «Hamsun-miljøet ved universitetet i Tromsø», *Nordlys*, 27.04.2005

Andersen, og Gaasland alle er skyldige i å se Hamsun som «bare nazist» eller «et usedvanlig usympatisk menneske», og stiller seg utenforstående til at de ønsker å «stille seg utenfor Hamsun-miljøet de egentlig er en del av». Og med det konkluderes debatten.

Det er tydelig at minnekulturen om Hamsun de første årene av perioden er langt fra entydig, og det er flere ulike narrativ og argumenter som eksisterer samtidig. Det er likevel en tendens at man fremstår moralistiske i forhold til Hamsuns nazisme og at nyanseringer blir tolket som rasjonaliseringer. For eksempel blir Arntzens synspunkter bagatellisert som en følge av at offerhistorien til jødene er blitt sentralt i diskursen, noe som betyr at han blir framstilt som apologetisk. Det er derfor interessant å trekke koplingen til Harald Ofstad, som gjorde mye av de samme resonnementene som Arntzen, men var i sin samtid kategorisert mer som en moralist.

Men at diskursen blir preget av en mer moralistisk idealtypisk tilnærming til Hamsuns nazisme, betyr ikke at ord som forsoning og hedring forsvinner fra vokabularet om forfatteren. Denne vendingen i minnekulturen kan attribueres til Ingar Sletten Kolloen, som i *Erobreren* antydte sterkt at selv om Hamsun var nazist, så burde man likevel forsones seg med og tilgi forfatteren.¹¹⁸ Dette er riktignok et bakteppe for Haugans posisjon, som søker en hardere linje i kommemoreringen av forfatteren. Det kan likevel argumenteres at Kolloens bok var langt mer populær, og hans bidrag fikk også mer gjenklang i den mer allmenne befolkning. Han skriver:

La dikteren Hamsuns romaner glede oss, la oss gjerne trollbinde av hans språk og hans formuleringer, men la oss leve med det ubekvemme; smerten over han sviktet og svek.¹¹⁹

I sitatet kommer det frem at Hamsun «sviktet og svek», noe som tydelig indikerer skyld. Det paradoksale er at man i samme åndedrag som økt ansvarliggjøring kan prate om tilgivelse og forsoning. Men i realiteten er ikke de posisjonene uforenelige, fordi å forsones seg med skadevoldere er synonymt med at man anerkjenner at mennesker kan trø feil, og at man aksepterer det onde og vonde i mennesker. I norsk kultur har forsoning og tilgivelse vært viktige verdier som bunner i nasjonens tradisjonelt kristne forankring, noe som kanskje

¹¹⁸ «Hamsun – Erobreren», *NRK*, 20. okt. 2004

¹¹⁹ «Hamsun- forsoning og tilgivelse», *Nordlys*, 08.10.2004,

forklarer hvorfor et slikt perspektiv var mulig, selv om det ble en tydeligere konsensus om at Hamsuns nazisme i større grad var et ubestridelig faktum. Forsoningen som Kolloen promoterer slår akkord med flere nye stemmer i diskursen, som blant annet Kåre Willoch, som i Aftenposten skriver:

Jeg tror at de fleste forlenget har forsonet seg med ham, og har i hvert fall gjort det selv. Jeg har ikke følt slik avsky for Hamsun som Kolloen beskriver som en utbredt oppfatning etter krigen. Jeg har nemlig aldri trodd at det lå noen form for egeninteresse bak hans støtte til nazismen, men politisk naivitet. For øvrig er det min mening at myndighetenes oppgjør med Knut Hamsun etter krigen var en farse, og at offerets beskrivelse av det i boken «På gjengrodde stier» er et mesterverk. Men dyp respekt for forfatterskapet gir ikke tilstrekkelig grunn til å hedre mannen på en måte som opphøyer ham til en av de store personligheter bak vårt lands historiske utvikling. I en slik sammenheng kan man ikke skille mellom forfatteren og andre sider av samme person. Hvis man hedrer ham ved å oppkalle en sentral plass i landets hovedstad etter ham, opphøyer man hele mennesket til et mønster, selv om det ikke er hensikten. I Hamsuns tilfelle ville slik opphøyelse bli til historisk villedning.¹²⁰

Kåre Willoch anerkjenner at forsoning er et reelt og til og med redelig prinsipp som i stor grad gjør seg gjeldende også i spørsmålet om Knut Hamsun. Han nærmer seg også den samme offerargumentasjonen som Thorkild Hansen representerte på 1970-tallet, ved å kalle myndighetenes oppgjør med Hamsun en «farse». Altså at rettsoppgjøret var en absurd situasjon som ble nærmest komisk. Med andre ord insinuerer han at behandlingen Hamsun mottok var dårlig, og at det rettfærdiggjør dikterens utgivelse av *Paa gjengrodde stier*, noe som gjør at Willoch tar avstand fra Jørgen Haugan i stor grad her. Han bruker en rasjonalisering, ved å si at det var politisk naivitet som lå til grunne for Hamsuns ideologiske overbevisninger. Likevel argumenterer han at forsoning er riktig, men heder blir feil. Å kalle opp en sentral plass i Oslo til Hamsun karakteriserer han som «historisk villedning», og advarer mot slik kommemorering. Senere i artikkelen argumenterer han at den største faren knyttet til hedring er at man bagatelliserer plikten til å ivareta kjerneverdier basert på menneskerettighetene.

¹²⁰ Willoch, Kåre, «Forlenget forsonet med Hamsun», *Aftenposten*, 23.10.2007

Kolloen svarer Willoch i en Aftenposten-artikkel:

Vil en anerkjennelse av Knut Hamsun — tross de alvorlige feiltrinn han begikk - kunne styrke vår modenhet og nasjonale evne til forsoning, og dermed også vårt moralske og faglige grunnlag for å drive forsoningsarbeid overfor andre?¹²¹

Ingar Slette Kolloen argumenterer her at fredsarbeidet som Norge gjør i verden er hyklersk fordi man ikke engang kan forsones seg med en av nasjonens største forfattere gjennom tidene. For å kunne drive fredsarbeid i konfliktrammede land og innta en posisjon som bistandsyter og fredsmekler, så må man være i stand til å forsones seg med egne skadevoldere. Kolloen mener at hedring er den ytterste formen for forsoning, og at hedring av Hamsun vil gjøre at Norge får mer autoritet og etos med hensyn til å influere konflikter.

Kolloens promotering av forsoning og tilgivelse slår akkord med flere stemmer i norske medier, men reaksjonene er langt fra entydige. I en patosfylt artikkel svarer John Berg, en av krigens tidsvitner, med å gå til angrep mot Kolloen:

Ingar Sletten Kolloen og en Hamsun-flokk vil bestemme at jeg skal forsones med dem som drepte min far, trampet i hjemmet og dro av gårde med det meste vi eide. Og med applaudanter og andre medsmygere.¹²²

I sitatet fremmer Berg et opposisjonelt perspektiv til den økende tendensen av forsoning og hedring av en landsforræder. Han bruker et aktivt språk hvor han direkte sier at Hamsun drepte hans far. Dette er riktignok en anklagelse som er av metaforisk art, men i dette ligger også en forståelse av at Hamsun på ingen måte var uskyldig. Snarere var han en ideologisk skadevolder som tillot og motiverte nazismens vekst. Han problematiserer i artikkelen dessuten Hamsuns motvilje til å angre, noe som i Bergs øyne gjør ham enda farligere. Han fortsetter artikkelen:

Forstår de ikke at vi ikke trenger deres terapi for å forsones, der forsoning er riktig, og at slik forsoning begynte for lenge siden? Og hvorfor koker de graut der grensedragningen mellom forsoning og relativisering av nazismen skal være krystallklar?¹²³

¹²¹ Kolloen, Ingar Slette, «Minnet om det onde», *Aftenposten*, 25.10.2007

¹²² Berg, John, «Hamsun, hvilken forsoning?», *Aftenposten*, 04.11.2007

¹²³ Berg, John, «Hamsun, hvilken forsoning?», *Aftenposten*, 04.11.2007

I dette sitatet benytter Berg en rekke språklige virkemidler. Blant annet bruker han retoriske spørsmål, som «Forstår de ikke?» og «Hvorfor koker de graut» for å understreke poengene sine. Han bruker også en sterk form for kontrastering ved å peke forsoning og relativisering av nazismen. Man kan argumentere at Berg angriper den nye tendensen til forsoning, fordi den fort kan ende opp som en relativisering av fortidige hendelser, som han mener er en farlig tendens. Han fortsetter:

Etter krigen ofret Hamsun aldri en dråpe fra hjertet. Saken kan sammenfattes i at det fine dikterverket "Paa gjengrodde stier" også er en gjengrodd nazists slu spill for å fortie seg unna, påkalle medynk og mobilisere til forsvar for ettermålet. Hvordan har man tenkt å skille mellom dikter og nazist her?¹²⁴

I dette sitatet kan man ane likheter i det perspektivet som Jørgen Haugan fremmet, hvor Hamsun i realiteten var en manipulerende og slu aktør som skrev *Paa gjengrodde stier* utelukkende for å få sympati og for å beskytte sin egen litteraturarv. I tillegg problematiserer Berg, på samme måte som Haugan, at ikke alt i Hamsuns forfatterskap kan skilles fra den fascistiske hånden som skrev dem. Dette viser at minnekulturen i denne perioden er langt fra entydig, hvor det også er sterke stemmer imot Hamsun-forsoningen.

I sum legger denne debatten føringer for det såkalte Hamsun-året, hvor man skulle feire at det var 150 år siden Knut Hamsun ble født. Jubileet ble markert med arrangementer og kulturtilbud som utforsket Hamsuns liv og forfatterskap. En annen betydelig hendelse var åpningen av Hamsunssenteret på Hamarøy 4. august 2009. NRK skrev en artikkel kalt «Skandalesenteret er en suksess», hvor de hevdet at det kontroversielle minnestedet med sin prislapp på rundt 140 millioner kroner, fikk enorm oppmerksomhet.¹²⁵ I artikkelen vises det til at på to uker hadde allerede 20.000 besøkende kommet til Hamarøy for å se senteret.

Likevel var det mye som tydet på at feiringen var mer dempet enn hva engasjementet skulle tilsi. I en artikkel fra NRK kunne man blant annet lese at mange bedrifter unngikk å sponse Hamsunåret på grunn av at Hamsun var en såpass kontroversiell og splittende figur.¹²⁶ I en annen NRK-artikkel vises det til at Hamsunåret ble sponset med 7 millioner kroner, mens

¹²⁴ Berg, John, «Hamsun, hvilken forsoning?», *Aftenposten*, 04.11.2007

¹²⁵ Folkestad, Knut, «Skandalesenteret er en suksess», *NRK*, 17.08.2009, <https://www.nrk.no/nordland/skandalesenteret-er-en-suksess-1.6735006>

¹²⁶ Onsum Elisabeth, Hverven, Marit, «Vil ikke sponse Hamsunåret», *NRK*, 05.01.2009, <https://www.nrk.no/kultur/vil-ikke-sponse-hamsunaret-1.6382304>

Ibsenåret i 2006 fikk 70 millioner.¹²⁷ Noe som betydde at selv om det i denne perioden kan anes å ha vært en voksende tendens til både forsoning og hyllest, så var likevel de problematiske sidene ved Hamsun fortsatt aktuelle og relevante tematikker. Man kan argumentere at de er langt mer aktuelle enn i noen av minneperiodene før.

5.4.4 Oppsummering av funn

Denne perioden preges av sterkt engasjement for Hamsun, hvor både dikteren og litteraturen får en større plass i kulturen. Den økende interessen i den allmenne befolkningen, gjorde at man også fikk såkalte Hamsun-forskere og en mengde Hamsun-biografier, spesielt i årene frem mot 2005. I analysen har jeg fremmet hvordan Jørgen Haugans «Solgudens fall» representerer et slags vendepunkt i hvordan man tenkte om Hamsun og hans litteratur. I boken fremmes Hamsun som en langt mer kynisk og kalkulert figur enn man har sett i tidligere, og det stilles sterke kritiske spørsmål til motivasjonen til *Paa gjengrodde stier* og hvorvidt den fortsatt er å regne som et mesterverk, heller enn en forsvarstale. Haugans Hamsun-biografi fører til stor debatt i pressen, hvor enkelte mener svartmaling av Hamsuns nazisme og kritikken mot hans siste mesterverk, var en ukultur. Likevel virker hovedtendensen at minnekulturen er ensformig og moralistisk, hvor unntak som Arntzen, ble sterkt kritisert for å nyansere Hamsuns nazisme. Dette kan illustrere at de kriterier som lå bak å være «apologetisk» forskyves, spesielt om man tar i betraktning 70-tallets moralister med Ofstad i spissen. Hans posisjon var i likhet med Arntzen at Hamsun var nazist, men at Hamsuns ideologiske overbevisninger ikke var entydige eller uforklarlige.

Sett ifra den overordnede minnekulturelle konteksten er en slik utvikling ikke særlig overraskende. Jødenes ble kompensert for tap av bo og for den lidelsen som ble påført dem, de fikk også et eget fond og minnekulturelle institusjoner ble grunnlagt. Jødenes lidelse ble altså i større grad anerkjent og tankemyldringen om norsk medansvar var i gang fra flere hold. I tillegg til at ofrenes historie ble mer fremtredende i kulturen, og man fikk på mange måter et nærere forhold til disse individene. Implikasjonen av en slik endring i tankemønster, influerte trolig også hvordan man minnet Knut Hamsun. Selv om det var en enorm interesse knyttet til

¹²⁷ Mosland, Reidar, Nilsen, Anne Torhild, «Får sin egen plass», *NRK*, 05.01.2009, <https://www.nrk.no/sorlandet/hamsun-far-sin-egen-plass-1.6391545>

forfatteren, og at det fortsatt i stor grad var mulig å skille verk fra dikter, så er det liten tvil om at Hamsun blir mer ansvarliggjort.

Det har i de fleste av minneperiodene vært ulike perspektiver om Hamsun som har eksistert samtidig og utvikler seg dynamisk i forhold til eksterne krefter. I denne perioden er det imidlertid en langt større konsensus om hvordan man skal forstå Hamsuns nazisme. At dette kan forstås i lys av at man finner hull i grunnfortellingen, så vel som økt oppmerksomhet og søkelys på offerhistorien til jødene, kan være et hensiktsmessig kontekstuel bakteppe for å forstå endringen i minnekulturen om Hamsun.

Det skjer likevel et vendepunkt i denne minnekulturelle perioden, med Kolloens anbefaling om at nordmenn må «forsones seg med Hamsun». Det virker å være en tanke som slår akkord med flere stemmer i pressen, selv om det var noen betydelige motstemmer. Forsoning nærmer seg en apologetisk tilnærming, men det er ikke dermed sagt at det er en motsetning til den økte ansvarliggjøringen. At det blir mindre rom for unnskyldninger og rasjonaliseringer, for ikke å snakke om nyanseringer, utelukker likevel ikke idealet om tilgivelse.

Man kan se dette økende forsonende perspektivet knyttet til skadevoldere som et resultat av at man ønsket å gå frem som fredsnasjon. Dersom man ikke engang klarte å legge sin egen vonde fortid bak seg, hvordan kunne man da forvente at andre konfliktrammede land skulle legge bak seg sine uenigheter? Det virker å være dette som hovedsakelig driver frem Kolloens perspektiv, selv om det mottok sterk kritikk fra enkelte hold, fordi man da ikke anerkjente jødernes lidelse i like stor grad. Man kan antyde at flerveisminner virker inn på minnekulturen her, ved at en konsoliderende nasjonal minnekultur, kolliderte med minnet om det norske Holocaust. Men istedenfor å utligne hverandre, får man en mellomløsning, som både anerkjenner skyld og ansvar, men som også er forsonende i spørsmålet Knut Hamsun.

Denne dynamikken kulminerer til slutt i hyllest og heder, som på mange måter representerer den ytterste formen for forsoning. At man kan åpne et minnested, ha arrangementer og kalle opp stedsnavn for å styrke kommemoreringen av noen som har vært fascist, er også en anerkjennelse av at man kan tilgi. Likevel fikk jubileåret ti ganger så lite donasjoner som Ibsen-året, noe som kan tyde på at det også var flere som kviet seg for å hedre en problematisk historisk aktør.

5.5 2015-2022

5.5.1 Minnekulturell kontekst

Denne periodens overordnede minnekultur følger det samme moraliserende mønsteret som den forrige. Jon Reitans bok kulminerer på mange måter i Jens Stoltenbergs tale på Holocaustdagen i 2012, hvor han sa:

Over 50 år etter krigen fastsatte Stortinget et oppgjør, kollektivt og individuelt, for den økonomiske likvidasjonen de norske jødene var utsatt for. Resultatet ble en moralsk aksept av statens ansvar for handlinger begått mot norske jøder under 2. verdenskrig [...] Drapene er uten tvil nazistenes verk. Men det var nordmenn som arresterte. Og det var nordmenn som kjørte bilene. I løpet av krigen ble 772 norske jøder og jødiske flyktninger arrestert og deportert. Bare 34 overlevde. Uten å frata nazistene ansvaret, er det tid for å se at politifolk og andre nordmenn deltok i arrestasjoner og deportasjoner av jøder. Jeg finner det i dag riktig å uttrykke vår dype beklagelse over at dette kunne skje på norsk jord.¹²⁸

Stoltenberg hadde nå uttrykket et norsk medansvar og beklaget ovenfor de norske jødene.¹²⁹ Det transnasjonale prosjektet om holocaust kommemorering hadde til da blitt mer utbredt, og norsk medansvar var nå å regne som en etablert sannhet. Jødene hadde blitt forvoldt av en norsk regjering og andre norske aktører. Reitan hevder at statsministerens beklagelse ovenfor det jødiske folk kan forstås som et kulmineringspunkt i en kontekst hvor universelle, moralske og selvransakende perspektiver er gjeldende.¹³⁰ Han konkretiserer imidlertid at denne utviklingen ikke er entydig, men argumenterer likevel at det illustrerer en økt bevissthet om norsk medansvar overfor jødene under og etter okkupasjonstiden. Reitan nevner avslutningsvis at denne type unnskyldning, og kompensasjon for tap under holocaust, kunne være et uttrykk for et kollektivt ønske om å befri det store «oss» for ondskaper som også involverte norske aktører og institusjoner, i en slags renselsesprosess.¹³¹ Uavhengig av hva grunnen er, er denne hendelsen et slags offisielt vendepunkt i anerkjennelsen av skyld, og kan derfor være en viktig kontekstuell faktor også i minnekulturen om Knut Hamsun.

¹²⁸ Reitan, Jon, *Norske møter med Holocaust*, s. 7

¹²⁹ Reitan, Jon, *Norske møter med Holocaust*, s.7, s.209

¹³⁰ Reitan, Jon, *Norske møter med Holocaust*, s.209

¹³¹ Reitan, Jon, *Norske møter med Holocaust*, s.225

Reitan hevdet at Marte Michelet sin bok *Den største forbrytelsen. Ofre og gjerningsmenn i det norske holocaust* fra 2014 flettet seg inn i denne ansvarliggjørende trenden i historiekulturen om holocaust.¹³² Hun skriver:

I mange tiår hadde vi glemt dem. Jødene som ble deportert fra Norge og drept i nazistenes utryddelsesleirer, ble ikke en del av norgeshistorien. Deres skjebne ble en fortelling om et fremmed folk, tyskerne, som kom hit og forsøkte å utslette et annet fremmed folk, jødene. Det ble en forbrytelse som ikke angikk oss, som vi kunne skyve fra oss og legge på en gal mann: Hitler.¹³³

Reitan hevder at boken generelt fikk god omtale og ble anerkjent i mediene, og var viktig i den grad at den fulgte mønsteret om økt selvbevissthet og norsk ansvar. Men Marte Michelet sin bok fra 2018 *Hva visste hjemmefronten?* skapte betraktelig mer debatt. Det var spesielt anklagelsene om at jødene ikke var anerkjent som en del av den nasjonale befolkningen som fikk ros, og det faktum at hun turte å stille spørsmålet om man kunne ha reddet flere dersom de ble det. De mer kritikkverdige forholdene i boken handlet om behandlingen av kilder og at det kunne virke som om Michelet lette etter svar som ikke var der.¹³⁴ Likevel er boken en viktig kontekstuell faktor fordi den skapte en debatt som fremmet jødernes offerhistorie og norsk medansvar på en helt ny måte. Heiret hevder at holocaust-forskningen har tatt en moralsk vending, og at denne boken tok steget videre. Da siktes det til at den plasserer okkupasjonshistorien i nye båser, nemlig «gode» og «onde». Det betyr at målet ikke lenger er å rokke ved grunnfortellingens «vi» og «dem», men skape nye binære kategorier som virker like hemmende ved at de på samme måte fjerner nyanser og gråtoner.

I året 2017 ble det i USA store protester mot monumenter av Robert E. Lee og andre konfødererte aktører, noe som kulminerte i et sammenstøt mellom anti-rasister og hvite nasjonalister i Charlottesvill.¹³⁵ Disse hendingsene kan illustrere et politisk klima hvor offerhistorien fikk en større plass i minnekulturen i USA, som utfordret måter å minnes historien og problematiske historiske aktører på. Selv om det har vært sterke motkrefter mot fjerning av minneinstitusjoner og minnesteder, synes det likevel som en økning av slike

¹³² Reitan, Jon *Norske møter med Holocaust*, s.200

¹³³ Marte Michelet, *Den største forbrytelsen. Ofre og gjerningsmenn i det norske holocaust*, Oslo: Gyldendal, 2014. s.7

¹³⁴ Norli, Camilla, «Ny Marte Michelet-bok hasteutgis etter massiv kritikk», VG, 11.06.2021

¹³⁵ Lind, Dara, «Unite the Right, the violent white supremacist rally in Charlottesville, explained», Vox, 14.04.2017.

verdier og holdninger. Siden da har flere statuer og minnesymboler blitt utfordret, også andre steder i verden.

Etter George Floyd skandalen i 2020, fikk disse bevegelsene og tankemønstrene en større global oppmerksomhet. Søkelyset på rasisme, undertrykkelse og kolonialisme ble viktige argumenter for å fjerne statuer og minnesteder knyttet til «store menn», og man kan antyde en økende ansvarliggjørende tendens.¹³⁶ For eksempel hadde det vært diskutert om Churchill-statuen som står i Parliament Square i London, skulle fjernes. Denne debatten ble aktualisert i 2020, etter George Floyd hendelsen.¹³⁷ Da var det hovedsakelig Churchills rasistiske handlinger og uttalelser om ulike folkeslag som ble problematisert. Resultatet av protestene og demonstrasjonene ble at Churchill-statuen skulle forbli, men at det kom en informasjonstavle som informerte om de mer kontroversielle aspektene ved ham.

Denne utviklingen hadde en global virkning, og også norske historiske aktører ble problematisert. Holberg-statuen utenfor Nasjonalteatret i Oslo ble også utfordret.¹³⁸ De som mente at fjerning var aktuelt, pekte på Holbergs syn på kolonisering, rase, støtte til slavehandel og forslag om å deportere jøder fra Danmark. Mens forkjemperne for å bevare statuen mente at Holberg var en viktig kulturell figur, og at hans filosofiske og litterære bidrag var viktigst. Det kan være interessant å se minnekulturen om Knut Hamsun i lys av i lys av et minneklima hvor måten man minnes problematiske historiske aktører i økende grad blir problematisert.

5.5.2 Knut Hamsun og det Norske Holocaust

Ståle Dingstad sin bok *Knut Hamsun og det Norske Holocaust* er ikke en biografi, slik de andre verkene fra andre perioder har vært. Selv om det er en litteraturfaglig bok som hovedsakelig studerer verkene til Hamsun, så fremmet den likevel nye argumenter, fortellingsmønstre og perspektiver om Knut Hamsun som person. Boken fremmet diskursen om Hamsunproblemet, og er derfor helt sentral i minnekulturen for perioden. Før denne boken hadde det vært en slags konsensus blant litteraturvitere at man kunne skille dikter fra verk, og

¹³⁶ Ortiz, Aimee, Diaz, Johnny, The New York times, «George Floyd Protests Reignite Debate Over Confederate Statues», June 3, 2020, <https://www.nytimes.com/2020/06/03/us/confederate-statues-george-floyd.html>

¹³⁷ «Churchill statue 'may have to be put in museum', says granddaughter», *BBC*, 13.06.2020, <https://www.bbc.com/news/uk-53033550>

¹³⁸ Jensen, Martin Huseby, «Statuer faller verden over – i Norge står de heller ikke støtt», *abcnyheter*, 14.06.2022

forfatter fra bok, men dette er noe Ståle Dingstad problematiserer. Men enda mer sentralt for oppgaven er det at Dingstad problematiserer det norske holocaust sin plass i historien og litteraturen, og at man har holdt ugjerningene på en armlengdes avstand, og slik nektet å ta stilling til dem.

Etter min oppfatning kan vi ikke lenger skille den reaksjonære forfatteren som foraktet grupper av mennesker og elsket andre, fra den forfatteren det norske samfunnet har gitt status av moderne klassiker. Eller sagt på en annen måte: Hvis vi mener at litteratur kan være god samtidig som den er moralsk forkastelig eller politisk uakseptabel, må vi i det minste kunne stille spørsmålet: God for hvem? Hvis vi mener at det er noe ved litteraturen som er godt i og for seg, noe vi kan ta vare på og formidle videre til nye generasjoner, så vil jeg fremheve at Hamsuns litteratur arbeidet i det ondes tjeneste. Det ansvaret må Hamsun fortsatt bære.¹³⁹

Dingstad viser i dette sitatet en tydelig forakt for Hamsuns litteratur. Ved å skrive «Forfatteren som foraktet grupper av mennesker og elsket andre» så kategoriserer Dingstad Hamsun som nazist, uten å ha et behov for å nyansere det ytterligere. Deretter bruker han et svært aktivt språk når han videre skriver om Hamsuns litteratur som indikerer en ansvarliggjøring av litteraturen så vel som forfatteren. Å generalisere all Hamsuns litteratur som å ha arbeidet «i det ondes tjeneste», så blir resultatet en svartmaling. Det blir altså veldig tidlig klart at Dingstad ikke er interessert i apologier eller nyanser, fordi konklusjonen er allerede ferdig utformet; Hamsun var farlig, og det er litteraturarven hans også.

Videre i boken bruker han også flere sider på å argumentere for sitt ståsted, og hvorfor han mener det er på sin plass å gå så langt som å fremstille Hamsun på denne måten:

Hamsun speiler samfunnet i litteraturen, og vi har speilet oss i litteraturen hans. Den litteraturen formidler forakt for svakhet, den formidler klassisk rasisme som ingen lenger kan la ligge ukommentert, den formidler en gjennomgående antisemittisme som ikke bare var en del av tidens uttryksmåte, men en ideologisk konstant. I alt han skrev, tok Hamsun med seg sitt eget perspektiv på samfunnet og formidlet sine holdninger og verdier videre. Ordene festet seg, tenkemåten spredte seg, og forfatterskapet fikk alvorlige konsekvenser.¹⁴⁰

¹³⁹ Dingstad, Ståle, *Hamsun og det norske Holocaust*, s. 20

¹⁴⁰ Dingstad, Ståle, *Hamsun og det norske Holocaust*, s.20

Dingstad kommer her med en rekke anklagelser mot Hamsuns litteratur, som blant annet forakt for svakhet, klassisk rasisme, antisemittisme, som han videre påviser er en «ideologisk konstant» i alle verkene hans. Igjen bruker Dingstad generaliseringer som han videre setter i et større perspektiv. Det blir dessuten enda tydeligere at Dingstad mener at språket alltid vil gjenspeile holdningene og verdiene til individet som skrev dem, og det er en nær sagt forutsetning at litteraturen vil reflektere disse. Men det er spesielt den siste setningen som skiller Dingstad fra samtlige kritikere av Hamsun, fordi han legger trykk på «alvorlige konsekvenser», hvor han sikter til stigmatisering av jøder og deportasjonene som fulgte. Både politikeren og kunstneren Hamsun har virket inn på folks holdninger. Dingstad hevder at å si at Hamsun også hadde gode sider, at han ikke bare var en hardbarket nazist, eller å opphøye og separere litteraturen, kan ha hatt fatale konsekvenser. Fordi ord inspirerer, spesielt om man tar høyde for den etos som Hamsun har hatt både blant folk under okkupasjonstiden, og litteraturen som man har latt leve sitt eget liv separat fra dikteren. Han fortsetter:

Hamsun brukte sin kulturelle kapital til å slå politisk mynt for å få nordmennene med seg i kampen for Tyskland under Hitlers regime. Da enkelte kritiserte Tyskland for å etablere konsentrasjonsleirer, forsvarte Hamsun det med at man gjorde det av nødvendighet. (...) Når han arbeidet natt og dag, som han selv sa, var det for dette regimet, ikke mot det.¹⁴¹

Dingstad bruker et svært aktivt språk i dette sitatet for å indikere at Hamsun bar ansvar og skyld for det som skjedde med jødene. Man kan på mange måter trekke paralleller til Haugan, som også plasserte skyld hos Hamsun. Men for Haugan var det ideologien som var problematisk, mens for Dingstad var det hvordan Hamsun utøvde sin autoritet til å støtte Nazi-Tyskland. I tillegg legger Dingstad trykk på at Hamsun forsvarte jødedeportasjonene, som han i etterpåklokskapens navn påpeker at hadde alvorlige konsekvenser. Med andre ord mener Dingstad Hamsun ikke lenger utelukkende var en ideologisk utøver av nazismen, men en aktiv aktør i en norsk holocaust.

Mennesker ble arrestert, internert, deportert og drept uten at de hadde gjort noe galt alene fordi de var politiske motstandere. Homofile, kronisk pleietrengende, jøder, romfolk eller på annen måte uønskede individer for styresmaktene. Hamsun var en viktig premissleverandør for dette massedrapet på uskyldige mennesker. Det å hevde at kunsten og kunstneren er fri for ansvar, at litteraturen ikke dreier seg om virkelighet og at den ikke påvirker folks holdninger og handlinger, er et

¹⁴¹ Dingstad, Ståle, *Hamsun og det norske Holocaust*, S. 447

syn som har vært et underliggende premiss for mye av litteraturforskningen i Norge siden krigen, men det er et syn som ikke lenger er holdbart.¹⁴²

Dingstad bruker her et svært patosfylt språk hvor han påpeker hvordan sårbare minoritetsgrupper ble rammet av konsentrasjonsleirene. Å kalle Hamsun en «premissleverandør», som indikerer at han var en forutsetning for at disse gruppene ble avlevert til gasskamrene, er en måte å igjen gjøre Hamsun til en aktiv og avgjørende aktør i folkemordet. Han begrunner det med at hans røst i det offentlige rom og hans litteratur kunne leses i lys av fascistisk syn, og dermed kunne bidra til økt stigma mot svakere undergrupper. Denne retorikken kan ses på som mye krassere enn den kritikken som kom før, fordi han både plasserer mer skyld hos dikteren, men også fordi han går til angrep på litteraturen som han mener var skadelig.

Hamsun, Hitler og Heidegger, alle tre med hver sin fabelaktige suksess, ikke minst bokhistorisk, de handlet for et regime som ville jødene til livs, koste hva det koste ville. Da det etter mange år med utsendinger, fordrivelser og deportasjoner ikke lyktes å bli kvitt dem, var det bare én løsning som gjenstod, og det var å drepe dem.¹⁴³

Her bruker Dingstad paralleller og simili ved å knytte Hamsun til Heidegger og Hitler. Han plasserer en diktator og masseorder i samme bås som en filosof og dikter. Dette sitatet er trolig det krasseste Dingstad kommer med, og er tydelig satt på spissen. Men formålet er trolig å skape en forståelse for at til tross for at disse bidro på helt forskjellige måter til folkemordet, så var de likevel alle ansvarlige fordi de inntok et slik perspektiv. En ideologisk holdning som i forlengelsen resulterte i at 6 millioner jøder mistet livet. De inntok alle et perspektiv om at man kunne «stue» dem som ikke hørte hjemme i samfunnet bort, og da var ikke *den endelige løsningen* langt unna.

Hamsun var en stor bedrager og løgner, og hans navn hører ikke lenger hjemme i festtalene. Han frontet det irrasjonelle og feira det autoritære¹⁴⁴

Dingstad bruker her et svært negativt ladd språk hvor han både kaller Hamsun en stor «bedrager» og «løgner», men også at hans ideologiske overbevisning «frontet det

¹⁴² Dingstad, Ståle, *Hamsun og det norske Holocaust*, S. 447

¹⁴³ Dingstad, Ståle, *Hamsun og det norske Holocaust*, s.445

¹⁴⁴ Dingstad, Ståle, *Hamsun og det norske Holocaust*, S.449

irrasjonelle» og «feira det autoritære». På to setninger har Dingstad klart å bruke fire minusord for å beskrive Hamsun, noe som brukes for å komme fram til budskapet: nemlig at Hamsun ikke er en dikter som fortjener hyllest.

Det var godt kjent at det var Tysklands målsetning å kvitte seg med jødene ved å fordrive dem fra landet, med eller uten bruk av tvangsmidler, og Hamsun stod fast og brast med regimet i Tyskland både før, under og etter krigen.¹⁴⁵

I dette sitatet kommer essensen i argumentet til Dingstad frem. Hamsun var klar over hva som skjedde med jødene, og at han ikke nødvendigvis visste at det ville føre til masse mord var mer eller mindre irrelevant. Fordi bare i kraft av å være tyskervennlig og akseptere den behandlingen han visste jødene fikk, så tok Hamsun et aktivt ståsted som skulle få katastrofale konsekvenser.

5.5.3 Analyse av pressen

Selv om Ståle Dingstad bragte en mediestorm med sine uttalelser, så var det ikke helt vindstille i årene før. Tore Rem hadde publisert en biografi i 2015 med tittelen «reisen til Hitler». I boken beskrives Hamsuns beundring for Hitler og hans støtte til okkupasjonen av Norge. Han også kritiserte i stor grad forfatterskapet. På mange måter kan man kalle Tore Rem sin biografi en forløper til Dingstad, og er derfor viktig i minnekulturen om Knut Hamsun denne perioden. I dette sitatet kommer noe denne kritikken frem:

La meg her bare konstatere at utsagn som «mannen som Hamsun hadde reddet fra Hitlers leirer to ganger (Thorkild Hansen), eller en beskrivelse som «Knut Hamsun reddet Max Taus liv» (Kolloen), ikke lenger kan opprettholdes.¹⁴⁶

I denne kronikken tar Tore Rem, på samme måte som Jørgen Haugan i «Solgudens fall», et oppgjør med tidligere apologetiske tendenser. Han påpeker at fortellingen om at Knut Hamsun var en skytsengel for motstandere av Nazi-Tyskland, ikke lenger var holdbare argumentere for å nyansere dikteren. Rem mener at enkelthandlinger, motivert først og fremst av vennskapelige bånd, på ingen måte kan fungere som en nyanse til Hamsuns skadelige

¹⁴⁵ Dingstad, Ståle, *Hamsun og det norske Holocaust*, s.451

¹⁴⁶ Rem, Tore, «Hamsun, det selvbiografiske og historien», *Vagant*, 18.12.2015: <https://www.vagant.no/hamsun-det-selvbiografiske-og-historien-hamsundebatt/>

menneskesyn. Med andre ord fortsetter Rem tendensen fra tidlig på 2000-tallet, hvor nyanseringer blir mer og mer forkastet. Hamsun var nazist, og det var ingen poeng i å prøve å fremme formildende omstendigheter. Han fortsetter artikkelen med å skrive

Jeg mener, prinsipielt sett, ikke at det kan etableres noe fullstendig skille mellom forfatter og verk, verken i Hamsuns romaner eller i hans siste verk, og jeg slutter meg uten forbehold til Nielsens avslutningsbetraktninger om det flerstemte og nyanserte i denne forfatterens litteratur, selv om jeg ikke tror på en ofte mystifisert «litteraritet». Men jeg står ved at selve forsvarstalen er «entydig», og i det følgende lover jeg å utdype mitt syn på «romanen» *Paa gjengrodde stier*.¹⁴⁷

Tore Rem sitt argument er at man fortsatt vil kunne finne nazistiske tematikker også i det skjønnlitterære, men anerkjenner at man ikke kan svartmale kunsten helt, selv om han likevel står ved at særlig *Paa gjengrodde stier* er problematisk. I likhet med Haugan argumenterer han at forsvarstalen er entydig. Rem går aldri like langt som Dingstad ved at han velger å fortsatt forsvare litteraturens «potensielt særegne autoritet». Noe som forutsetter at litteraturen har potensialet til å reflektere menneskers erfaringer og sannheter som få andre kan. Når han i sitatet ovenfor referer til Hamsuns skjønnlitteratur som «mystifisert litteraritet» siktes det trolig til at litteraturen blir overdrevent og unødvendig dyrket og gjort til noe mer enn det er. Med andre ord anerkjenner Rem at aspekter ved litteraturen er viktig og gode, men at den likevel ikke fortjener en så høy stjerne som den har. Han fortsetter kronikken med:

Den kan minne om hans første skrivende helt, i *Sult*, sett fra den andre siden av et langt livsløp. Litterært har den åpenbare kvaliteter. Han fyller tingene med mening, med liv. Men den er hva han kaller et «forsvarsskrift», og den fremstår som sakprosa, med en annen kontrakt med virkeligheten enn hans fiksjonsverk. Den påberoper seg andre former for sannhet, den påstår. Som så ofte i hans romankunst er hans teknikk å gjøre det lille stort, det store smått, på underfundig, åpnende vis. Bare at nå har denne tilnærmingen fått nye etiske rammer. Han ønsker å bli tatt alvorlig.¹⁴⁸

Det er spesielt *Paa gjengrodde stier* som av Tore Rem får gjennomgå. I likhet med Haugan så er han svært kritisk til boken, og viser på samme måte til et kalkulerert og manipulativt motiv. Han anerkjenner de positive sidene ved boken fra et skjønnlitterært

¹⁴⁷ Rem, Tore, «Hamsun, det selvbiografiske og historien», *Vagant*, 18.12.2015: <https://www.vagant.no/hamsun-det-selvbiografiske-og-historien-hamsundebatt/>

¹⁴⁸ Rem, Tore, «Hamsun, det selvbiografiske og historien», *Vagant*, 18.12.2015: <https://www.vagant.no/hamsun-det-selvbiografiske-og-historien-hamsundebatt/>

ståsted, men kontrasterer med at bokens sjanger ikke er fiksjon, og at Hamsun ønsker å bli tatt «alvorlig», noe som gjør at boken blir farligere.

Men under krigen hadde han et særlig ansvar som verdensberømt forfatter, av mange regnet som «den germanske verdens» største.¹⁴⁹

I dette sitatet fremmer Rem et perspektiv som ikke akkurat er nytt, nemlig at en ansvarliggjøring av Hamsun er nødvendig, fordi han representerte en stemme i det offentlige rom, med betraktelig etos og påvirkningskraft. Rem bruker i sitatet generalisering når han skriver «av mange», noe som gjøres for å anerkjenne Hamsuns innflytelse på litteraturen og hans briljans. Men det er i kraft av å være briljant at dikteren også får et økt ansvar. Om man tar hensyn til at Rem skriver i en kontekst hvor det var en økende konsensus om at en norsk holocaust hadde skjedd, så blir Hamsuns fasisme mer enn bare ideologisk overbevisning, da den faktisk influerte og påvirket norske aktører. I tillegg skriver Rem at Hamsun var regnet som «den Germanske verdens største», hvor han gjør et poeng av at Hamsun ikke bare var en nasjonalt anerkjent forfatter, men også internasjonalt, noe som gjør at hans kunst kan ha preget holdninger også utenom landegrensene.

Tore Rems Hamsun-biografi *Reisen til Hitler* fikk veldig god kritikk og den forårsaket ikke særlig debatt. Dette kan tyde på en konsensuslignende tilstand, hvor man anerkjente det gode i Hamsuns litteratur, men også det farlige og vonde i hans vesen, og at disse ikke var uforenelige. Rems posisjon minner i stor grad om Haugan sitt, hvor man både stiller spørsmål til aspekter ved litteraturen, så vel som at Hamsuns nazisme er et unektelig faktum som ikke lenger kan rasjonaliseres eller nyanseres.

Det går likevel ikke lang tid før debatten kommer opp igjen, men den trigges hovedsakelig av Ståle Dingstad sin publikasjon av *Knut Hamsun og det norske Holocaust*. I et intervju med Khrono erklærte litteraturviteren at Hamsun og det norske holocaust var sterkt bundet sammen, og at av respekt mot ofrene så var det ikke forsvarlig å ha kommemoreringsinstitusjoner som Hamsunssenteret.¹⁵⁰ Han mente dessuten at det heller ikke burde være aktuelt å kalle opp steder etter ham. Nazismen var et onde, og Hamsun var en «premissleverandør» for folkemordet som kom i kjølvannet av ideologien. At Dingstad

¹⁴⁹ Rem, Tore, «Hamsun, det selvbiografiske og historien», *Vagant*, 18.12.2015: <https://www.vagant.no/hamsun-det-selvbiografiske-og-historien-hamsundebatt/>

¹⁵⁰ Strand, Hilde Kristin, «-Hadde Hamsun vore tyskar, hadde ein aldri kalla opp eit senter etter han», *Khrono*, 08.05.2021

skriver ut fra et perspektiv om å snakke for de tidsvitnene og ofrene som ikke lenger eksisterer, gjør også at perspektivet hans fremstår som anklagende. I motsetning til Rem var denne boken enda tydeligere når det gjaldt ansvar og den gikk enda hardere ut mot Hamsuns skjønnlitterære arv. Det er spesielt det sistnevnte som provoserte flere stemmer ut i debatten. I samme artikkel fra Khrono skrives det om ulike perspektiver og reaksjoner, hvor Even Arntzen er blant kritikerne:

Hamsun var på mange måtar ein tosk som politkar, men det er berre éin mann i norsk litteratur som har den evna at ein aldrande professor i solnedgang framleis stadig kan slå opp nærast på måfå i hans mangefasetterte og høgst samansette litterære univers, og gle seg – og det er Knut Hamsun.¹⁵¹

Man kan karakterisere det underliggende budskapet i sitatet som at estetikken utvannes av moralen, og den vakre og viktige kunsten blør. Arntzen innrømmer her at Hamsun var en tosk som politiker, men at litteraturen fortsatt er meningsfull. Arntzen svarer også i artikkelen på Dingstad sin karakterisering av at han var en av de fremste Hamsun-apologetene, noe han mener er et «falsk narrativ». Og mener hovedsakelig at det estetiske veier tyngst, men også at man må kunne forstå den historiske konteksten for Hamsuns synspunkter. Med andre ord ser man likheter til den forrige minneperioden, hvor Arntzen igjen må svare for sine nyanseringer av Hamsun.

Kathrine Krøger skriver i en bokanmeldelse for Dagbladet:

At Hamsun brukte 3000 kroner på tapet og ovn, mens han raste mot industrisamfunnet, avslører hans dobbeltmoral. Det samme gjelder alt han tjente på sin «bokindustri», som er ordet Dingstad konsekvent bruker om Hamsuns forfatterskap. Når Hamsun skriver om vennlige jøder, sier han egentlig at de andre er uvennlige. Skriver han at jødene må få sitt frie Palestina, ligger det i kortene at Hamsun bare vil ha dem bort, og dermed drev dem i døden. Om Hamsuns eneste jødiske skikkelse, den vennlige klokkejøden Papst i «Landstrykere», fastslår Dingstad at det er «teateret Hamsun gang på gang stiller i stand før han avslører blendverket»; sin innbitte antisemittisme.¹⁵²

I dette sitatet kritiserer Krøger *Knut Hamsun og Det norske Holocaust*, og mener at Dingstad aktivt forsøker å finne stereotypier og tegn på rasisme, både i liv og verk. Det er med andre ord subjektiviteten i form at man «tolker», så vel som den aktive letingen etter tegn på

¹⁵¹ Strand, Hilde Kristin, «-Hadde Hamsun vore tyskar, hadde ein aldri kalla opp eit senter etter han», *Khrono*, 08.05.2021

¹⁵² Krøger, Cathrine, «Ny Hamsun-bok: Ganske vilt», *Dagbladet*, 21.04.2021

ideologiske spor, som hun her framstiller. Krøger hevder at Dingstad svartmaler litteraturen som «reinspikka nazisme» og slik søker å fjerne en hel litteraturverden fra bibliotekene. Det er få andre enn Dingstad som har gått på et slikt angrep på det skjønnlitterære. På 2000-tallet var det riktignok en norm å svartmale den litteraturen som ikke var fiktiv, men nå svartmales litteraturen.

Stein Sneve kommenterer i Khrono artikkelen:

Dingstad er ikke alene om denne måten å evaluere kunst på, den er i ferd med å etablere seg for fullt ved amerikanske universiteter, med påfølgende krav om at statuer må fjernes. Det er et menneskesyn der man enten er gode eller onde, og de onde kan ikke gjøre noe som er bra. Det er slik sett et like forenklet og fattig menneskesyn som litteratursyn.¹⁵³

Sneve sammenligner i sitatet Ståle Dingstad sin tendens til å svartmale Hamsun totalt, med den økende moraliseringen av historiske aktører i USA. Disse har vært kommemorert og hedret i form av statuer og minnesteder, men som fremmer «farlige idealer og verdier» som ikke lenger samsvarer med samfunnets moralkompass. Sneve argumenterer at dette binære menneskesynet er hemmende på samfunnet, fordi man fjerner nyanser og positive sider, noe som gjør at samfunnet også taper verdifull kulturarv og meningsdannende perspektiver. Motargumentet som her fremmes kritiserer det overordnede søkelyset på offerhistorie, og å være moralpoliti.

Cathrine Krøger i Dagbladet gir Ståle Dingstad sin bok terningkast 2, og fortsetter på mange måter Stein Sneve sitt resonnement. I avslutningen skriver hun:

Litteraturprofessorens dogmatiske lesning gir assosiasjoner til diktaturers sensurering av samfunnsmessig usunn kunst. I Nazi-Tyskland endte det med bokbål. Foreløpig nøyer Dingstad seg med å ville legge ned Hamsunsenteret.¹⁵⁴

Krøger bruker i sitatet ordet «dogmatisk» når hun omtaler Ståle Dingstad sin lesning. I dette tilfellet refererer trolig uttrykket til at Dingstad fremmer sin tolkning som ubestridelig, og han fremstår derfor som fastlåst i sine egne holdninger og ideer. Krøger bruker på samme måte som Sneve, sammenligning som et ledende retorisk middel. Bare at hun ikke velger å knytte det opp mot den amerikanske universitetskulturen, men mot Nazi-Tyskland. Denne parallellen

¹⁵³ Sneve, Stein, «Det er lenge siden noen var i tvil om at Knut Hamsun var både nazist og antisemitt», *Nettavisen*, 28.04.21 10:12, <https://www.nettavisen.no/norsk-debatt/det-er-lenge-siden-noen-var-i-tvil-om-at-knut-hamsun-var-bade-nazist-og-antisemitt/o/5-95-224040>

¹⁵⁴ Krøger, Cathrine, «Ny Hamsun-bok: Ganske vilt», *Dagbladet*, 21.04.2021

nytter et paradoks, som hevder at i et forsøk på å bevare krigens ofre sine interesser, så inntar en det samme handlingsmønsteret som ble brukt av nazistene.

I Dag og tid skriver Arild Pedersen i noenlunde samme stil som både Sneve og Krøger:

Dingstad følger amerikansk mote og er blitt woke. Dingstad berømmes for godt innledningskapittel om tidstypiske antisemittiske utsagn hos en rekke norske forfattere tilbake til Holberg, og for kapitlet om den Vestfold-bosatte familien Sachnowits' skjebne under 2. verdenskrig. Øvrige kapitler får kritikk for ikke å skille mellom litteratur og private brev, og ikke minst for "oppfinnsam bruk av mistenksom fortolkning". I femte og siste kapittel "går det heilt over styr for Dingstad", skriver anmelderen, blant annet er ikke en eneste av påstandene om hva Hamsun kan ha kjent til om holocaust belagt med kilder. Likevel konkluderer Dingstad knallhart: om noen fremdeles måtte mene at Hamsuns tekster er god litteratur i dag, er de barbariske, altså umenneskelige.¹⁵⁵

Det som er mest iøynefallende med utsagnet til Pedersen er hvordan han benytter ordet «Woke», for å beskrive Dingstad. Uten å gå for mye inn i ordets røtter, så er den nåværende konnotasjonen vanligvis at man kjemper for likhet, rettferdighet og sosial inkludering. Men om man leser det kontekstuellet har begrepet i dette tilfellet ordet en mer negativ konnotasjon, hvor han sikter til at flere har blitt kansellert og man må vokte sine ord for å ikke krenke noen. Å se Hamsun i lys av et entydig perspektiv, hvor de som nyter litteraturen hans er «barbarer», mener han ikke er hensiktsmessig.

Ståle Dingstad konkretiserer også sin posisjon med hensyn til Hamsunssenteret:

Eg meiner at anten må ein leggja det ned, eller så må ein gjera det til eit senter for urfolk og nasjonale minoritetar. Senteret er resultatet av eit ønske om å heidra ein viktig kulturperson. Etter kvart har senteret trekt inn fleire sider av Hamsun sitt forfatterskap. Det er bra, men det har skjedd etter press.¹⁵⁶

I sitatet fremmer Dingstad et ultimatum, hvor ingen av alternativene er å bevare Hamsunssenteret slik det står i dag. Med andre ord tydeliggjør han forakten for senteret, som han argumenterer har som hovedformål å «hedre en viktig kulturperson». Han innrømmer likevel at Hamsunssenteret har fremmet de negative sidene også, men at til syvende og sist så har det liten betydning. Fordi senterets hovedfunksjon er e å manifestere Hamsuns briljans og

¹⁵⁵ Pedersen, «Ska vi slutta å lesa Hamsun?» Arild, Dag og tid, 30.04.2021

¹⁵⁶ Strand, Hilde Kristin. «-Hadde Hamsun vore tyskar, hadde ein aldri kalla opp eit senter etter han», Khrono, 08.05.2021, <https://khrono.no/hadde-hamsun-vore-tyskar-hadde-ein-aldri-kalla-opp-eit-senter-etter-han/576478>

viktighet, noe han mener er å ta lite hensyn til urfolk og minoriteter, som han mener var ofre for stereotypisering og rasisme i Hamsuns litteratur. Det er derfor han argumenterer at minnestedet heller burde være en hedring til ofrene. Med andre ord er det offerhistorien som ifølge Dingstad er viktigst å minnes, og derfor må minnet om Knut Hamsun vike.

Hamsunssenteret var imidlertid raske på banen, hvor Alvhild Dvergsdal representerte senteret i et motsvar:

Hamsunssenteret er et nasjonalt senter som har som en av sine oppgaver å være arena for ulike synsvinkler og stemmer angående Hamsun. Dingstad er en av dem som har bidratt i formidling og arrangementer i løpet av de ti årene senteret har eksistert. En annen oppgave Hamsunssenteret har, er å utdype, nyansere, korrigere, og selv bringe fram fakta rundt Hamsuns liv og forfatterskap. Vi har ikke en overordnet tolkning og mening om Hamsun som alle besøkende må forholde seg til og ser det ikke som vår oppgave verken å demonisere eller glorifisere forfatterskapet. Et viktig mål er i stedet å la våre besøkende møte Hamsuns litterære tekster og sakprosaetekster direkte og få anledning til å oppleve og reflektere selv.¹⁵⁷

Dvergsdal argumenterer at Hamsunssenteret i stor grad har vært en arena hvor man har løftet frem alle de negative og problematiske sidene ved Hamsun, og at det er en bred konsensus om hans fascisme. Det er også tydelig at hun mener senterets formål er å være en nøytral leverandør av en offentlig sfære hvor man kan betrakte Hamsuns liv og forfatterskap fritt. Senteret representerer utelukkende en plass for diskurs og nyansering. Om Hamsun som person tar senteret tydelig stilling, og om forfatterskapet åpner de for ulike perspektiver. Det er i denne forstand at senteret mener at Dingstad frarøver friheten til å sette pris på kunst.

Alvhild er også kritisk til flere av tilknytningene som Dingstad trekker til det norske holocaust:

For eksempel, det faktum at politimesteren i Larvik under krigen bodde i det samme huset som Hamsunfamilien bodde i 1917-18, gir ikke Hamsun noen direkte rolle i arrestasjonen av jødene.¹⁵⁸

I dette avsnittet tar Alvhild et oppgjør med påstanden til Ståle Dingstad, hvor han hadde søkt å gjøre Knut Hamsun til en mer aktiv og ansvarlig skadevolder. Hun argumenterer at

¹⁵⁷ Dvergsdal, Alvhild, «Bør Hamsunssenteret legges ned?», 21.04.2021, <https://hamsunssenteret.no/Nyheter/?Article=453>

¹⁵⁸ Dvergsdal, Alvhild, «Bør Hamsunssenteret legges ned?», 21.04.2021 <https://hamsunssenteret.no/Nyheter/?Article=453>

bare fordi at Hamsun bodde med en av de norske aktørene som deltok i deportasjonene, så var ikke det i seg selv nok til å erklære økt ansvar. Ifølge Alvhild er det en gjennomgående tendens i boken til Dingstad at han leter etter måter å knytte Knut Hamsun tettere opp mot det norske holocaust i praksis, fremfor å behandle ham som en ideologisk aktør.

Det var likevel enkelte som støttet Dingstad sitt perspektiv. I artikkelen fra *Khrono* tar Heming Gujord Dingstad i forsvar.

Dingstad skriv med eit sterkt ethos, på vegne av dei som ikkje finst lenger, som var offer for krigsbrottsverk og folkemord - utført av eit diktatur og med ein ideologi som Hamsun støtta.¹⁵⁹

Gujord viser til at Dingstad skriver med sterk «ethos», noe som indikerer at han har troverdighet i det han skriver. Gujord argumenterer videre viktigheten av å være en stemme for de som ikke lenger kan snakke for seg. At tidsvitnene ikke lenger er til stede for å beskytte seg selv, gjør at det oppstår et vakuum, og han argumenterer at det er viktig at man ikke trækker på offerhistorien til jødene, både av hensyn til de som ikke lever lenger, og av etterkommerne deres. Fra et minneperspektiv kan man forstå dette argumentet som følgende; Tidsvitnene, som kunne fortelle om sine erfaringer forsvinner, noe som gjør at de kommunikative minnene de representerte skaper et vakuum. Det er derfor avgjørende å tette dette vakuemet med kulturelle minner som tar i betraktning deres offerhistorie, og taler deres sak.

Men Gujord er bare en av veldig få som støttet Dingstad. Ståle Dingstad virket likevel å stå stødig i stormen som fulgte hans uttalelser. I en artikkel fra *Aftenposten* med tittelen «Hamsun drev litterær aktivisme på ytterste høyre fløy», svarer han på kritikken, og avslutter med følgende spørsmål:

Når vi leser Hamsun neste gang, bør vi i det minste koste på oss spørsmålet: For hvem var dette stor og god litteratur?¹⁶⁰

I dette sitatet kan man ane essensen i Dingstad sitt perspektiv. Fortellingen om Knut Hamsun som en stor forfatter som skrev god litteratur, er ikke lenger gjeldende. Hamsun var en anti-demokratisk rasist, og hans politiske holdninger ble også reflektert i

¹⁵⁹ Strand, Hilde Kristin. «-Hadde Hamsun vore tyskar, hadde ein aldri kalla opp eit senter etter han», *Khrono*, 08.05.2021, <https://khrono.no/hadde-hamsun-vore-tyskar-hadde-ein-aldri-kalla-opp-eit-senter-etter-han/576478>

¹⁶⁰ Dingstad, Ståle, «Hamsun drev litterær aktivisme på ytterste høyre fløy», *Aftenposten*, 20.04.2021

litteraturen hans. Det at en litteraturforsker fremmer at etikken utelukker estetikken, er på mange måter et mysterium. Men det er likevel noe som illustrerer et tankemønster som er mulig i dagens samfunn, selv om de i Knut Hamsuns tilfelle ikke er like utbredt.

En annen som støttet Dingstad i debatten var litteraturviteren Troy Storfjell:

Når ein ser på reaksjonane denne boka blir møtt med, forstår ein at forskingsmiljøet ikkje har endra seg så veldig mykje likevel. Det Dingstad skriv, bør ikkje vere skandaløst: Det er heilt klart barbarisk å lese Hamsun som ein stor forfattar etter Auschwitz! Men så blir det oppstyr likevel, fordi forskarmiljøet er som det er.¹⁶¹

I sitatet kritiseres Hamsun-forskerne for å rasjonalisere å lese dikterens skjønnlitterære bidrag. Storfjell argumenterer, i likhet med Dingstad, at man ikke kan skille dikter fra verk, spesielt når diktningen har rasistiske undertoner. I likhet med Dingstad, mener han at jødernes offerhistorie undergraves av at man fortsatt kan lese og sette pris på Hamsun. Det kommer frem ved at han bruker det negativt ladde adjektivet «barbarisk» om å lese Hamsun, etter «Austwich», noe som kan tolkes som at han mener det moralsk uforsvarlig og umenneskelig å ikke vise mer hensyn til ofrene av konsentrasjonsleirene.

I det følgende sitatet kommenterer Mattis Øyby i en artikkel i Dagsavisen denne utviklingen:

I fremtiden vil vi kanskje kunne se for oss følgende: At avgrensingen mellom venn og fiende under krigen ikke bare går mellom gode nordmenn og nazister, mellom studenter og hird, mellom motstandsfolk og tyskere, mellom jøssinger og quislinger, men mellom jødene og alle de andre.¹⁶²

Denne uttalelsen bruker antitese som et svært aktivt retorisk middel. Han setter binære grupper opp mot hverandre som motsetninger, og avslutter med hyperbolen «Men mellom jødene og alle de andre», som er en ekstrem og dystopisk påstand. Man kan tolke dette utdraget som en advarsel mot den økende tendensen til å se historien ut fra ofrenes perspektiv, hvor resultatet blir at disse gruppene sine interesser ikke blir ivaretatt, men at de blir sett på som «de andre». Med andre ord gjør Øyby i likhet med noen av de andre kritikere, å sette

¹⁶¹ Hareide, Helene Hovden, «-Det Dingstad skriv, bør ikkje vere skandaløst», *Morgenbladet*, 02.05.2021

¹⁶² Øyby, Mattis, «Historien om krigen har bare såvidt begynt», *Dagsavisen*, 04.06.2021

søkelys på paradokset hvor man i søken på å ivareta jødernes interesser, kun ender opp med å skade deres rennommé.

5.5.4 Oppsummering av funn

Man kan i stor grad definere minnekulturen om Knut Hamsun etter 2015 som den mest moralistiske. Man kan sammenligne den med minnekulturen fra 1945-1950, men uten de apologetiske elementene. Tore Rem fortsetter på mange måter der Haugan slapp, men mottar langt bedre kritikk. Det er tydelig at *Reisen til Hitler* representerer en større konsensus enn Jørgen Haugans bok. Rem kritiserer Kolloen ved en anledning være apologetisk med hensyn til Hamsuns bistand til Max Tau. Tore Rem går altså enda lengre enn Kolloen og Haugan i sitt arbeid for å fjerne bortforklaringer. Møtet med Hitler får en langt mer negativ undertone, og Hamsun stilles ansvarlig for sitt syn og hans handlinger.

Marte Michelet sin bok *På hjemfronten* hadde stor innflytelse på minnekulturen om holocaust, spesielt siden den nådde ut til et stort publikum. Selv om boken fikk stor kritikk, så var den likevel et viktig bidrag til hvordan man kunne forstå holocaust i Norge. Ståle Dingstad sin bok har flere fellestrekk og likheter med Michelet sin bok, da den i stor grad legger hovedvekt på enkeltaktørers bidrag, og antyder at under krigen var det en sterkere dissonans til jødene enn tidligere antatt. De fremmer begge en binær historieforståelse med hovedvekt på ofre og skadevoldere. Dingstad sin kritikk av Hamsun er todelt, ved at han først og fremst knytter det norske holocaust opp mot forfatteren, og fremmer et perspektiv hvor man ikke kan skille dikter og verk. Dingstad svartmaler det skjønnlitterære, fremfor å bare kritisere *Paa gjengrodde stier* slik som Tore Rem og Jørgen Haugan.

Det norske holocaust har vært et fagfelt innen historiefaget som har hatt en bratt kurve med hensyn til interesse, i tillegg har det stadig dukket opp mer forskning som underbygger ofrenes lidelse og aktørenes medansvar. Reitans tese sitt høydepunkt er at Jens Stoltenberg i 2012 anerkjente et norsk medansvar og beklaget for jødene på vegne av Norge som nasjon. Det er i dette minnekulturelle klimaet at en kan forstå at stemmer som Ståle Dingstad kommer til.

Men det er likevel et interessant funn at Dingstad for det meste ikke nådde frem med sin kritikk og at pressen for det meste anså uttalelsene hans som brannfakler uten noe særlig substans. I flere av motsvarene refereres det til motkulturen i USA, som de hevder at Dingstad er inspirert av. Det gjelder særlig vektleggingen av moraliseringen av Hamsun-senteret, og at

man ønsker å bannlyse slike offentlige sfærer heller enn å bruke dem som en plattform for å diskutere og nyansere. Disse kritikerne mener at i søken på å revaske fortiden, så mister man mye verdifullt. De fleste motstemmene er likevel enige i at Hamsun var fascist og at man ikke skal rasjonalisere den. Men å bevare kommemorering av Hamsun i det offentlige rom, bidrar til å fremme en diskusjon om viktige historiske og filosofiske spørsmål, som man heller kan bruke til å spre kunnskap, fremfor å hemme det.

Man kan derfor argumentere at minnekulturen om Hamsun i dette tilfellet influeres av det amerikanske politiske klimaet. Da siktes det til debatten om rasisme i USA, som blant annet har ledet til debatt om fjerning av flere sørstatsgeneralers statuer og problematisk litteratur. Man kan argumentere at persepsjonen av offerhistorien til svarte i USA i stor grad påvirker hvordan man anser offerhistorien til jødene. At minner er transnasjonale og influerer hverandre i et dynamisk forhold, inngår i konseptet flerveisminner. Debatten om fjerning av statuer kom til Norge i form av Holberg-debatten. Det er likevel interessant at den moraliserende tendensen ikke fikk medvind også i spørsmålet om Knut Hamsun.

6.0 Konklusjonskapittel

Dette kapittelet har jeg valgt å strukturere på en litt annen måte. Det er spesielt 6.1 som avviker fra normen, ved at det er en avsluttende drøftingsdel. Her vil jeg komme med avsluttende drøftinger knyttet til forskningsspørsmålene, hvor jeg vil oppsummere refleksjoner og betraktninger fra analysen. I denne delen kan det komme noen nye resonnementer, da det er mulig at de større sammenhengene vil bli fremmet i større grad enn tidligere i analysen. Jeg har også vurdert at det er hensiktsmessig å veve forskningsspørsmålet om språk inn i forskningsspørsmålene om minnestudier av krigen og det norske holocaust. I 6.2 vil jeg svare på problemstillingen med utgangspunkt i oppsummeringene fra forrige delkapittel. I 6.3 vil jeg argumentere hvorfor oppgaven har vært relevant for forskningsfeltet, for så å fremme forslag til videre forskning.

6.1 Avsluttende drøfting

Oppgaven har hatt som formål å se på hvordan minnekulturen om Knut Hamsun har endret seg i tidsrommet 1945-2022, og har derfor inngått i minnestudier av krigen. Ved å ta

utgangspunkt i minnestudier, kan man argumentere at minnekulturen om Hamsun gjennom årene har gjenspeilet hvilke verdier og referansepunkter som ble verdsatt i samtiden. Jeg har slik argumentert at måten man i en samtid minnes fortiden, er forankret i hvordan man ønsker å orientere seg mot fremtiden. Det betyr at minnekulturen blir påvirket av måter man minnes andre aspekter i samfunnet. Derfor har jeg i analysedelen pekt på mulige baktepper og årsaker for hvorfor ulike syn er mer fremtredende i minnekulturen. Hovedsakelig har grunnfortellinger, det norske holocaust og øvrige flerveisminner blitt brukt for å finne eventuelle samvariasjoner med funnene av analysen, som kan være med å forklare eller validere egne funn.

6.1.1 Samsvarer ulike perioders fortellinger om Hamsun med minnestudier om okkupasjonstiden i Norge?

Forskningsspørsmålet hadde som formål å undersøke hvorvidt man kunne forstå minnekulturen om Knut Hamsun i lys av Ola Svein Stugu sin påstand om at det i etterkrigstiden fram mot i dag har vært skiftende grunnfortellinger om okkupasjonstiden. I perioden 1945-1955 var det den patriotiske grunnfortelling som dominerte. I følge Stugu var det et ønske om å restaurere nasjonalidentiteten, undergrave nyansene, ofrene, eget medansvar og man løftet heller frem de store patriotiske dydene og hendelsene. I tillegg ble det dannet to tydelige kategorier, nemlig «Vi» og «Dem». Jeg argumenterte her at det var en tydelig konsensus om at Knut Hamsun var i kategorien viet til «dem», ved at han tidlig ble erklært sviker og fascist. Men at det likevel var påfallende at flere i denne minnekulturelle perioden hadde et behov for å komme med rasjonaliseringer og årsaksforklaringer.

For min språklige analyse av denne perioden har jeg funnet frem til at språket hovedsakelig var aktivt, noe som indikerte ansvarliggjøring. I tillegg ble det hyppig brukt minusord som landsforræder, sviker og fascist i beskrivelsen av Hamsun. Men topos, hovedargumentene i perioden, har likevel tvetydigheter i kraft av at man bruker relativiseringer og passivkonstruksjoner. Et typisk topos var i begynnelsen av perioden «Hamsun var fascist og landssviker, men han kunne ikke vite bedre». Det var i den sammenheng at flere aktører i denne minneperioden dyrket et narrativ om dikteren, som både tok i betraktning hans alderdom, dårlige syn og hørsel, for ikke å nevne de «varig svekkede sjelsevner». Selv om det var enkelte motstemmer i pressen, så var det likevel en tydelig rasjonaliserende tendens i måten man betraktet Hamsun de første fem årene.

Dette kan være grunnet at Hamsun skapte en identitetsforvirring blant befolkningen. En tidligere nasjonalskatt var nå å regne som en landssviker. Erstatningssaken hadde riktignok dømt ham til tross for at han ikke var medlem i NS, og pressen forholdt seg til denne dommen. Man viste til tross for en sterk moraliserende tendens også apologetiske elementer. Dette gjorde at fortellingen Knut Hamsun ikke var helt svartmalt, noe som derfor ikke relaterer til Stugu tydelige «Vi» og «Dem» kategorier. Likevel virker Stugu sine bemerkninger å være gjeldende, da et sterkt søkelys på å restaurere en nasjonalidentitet og identitetsfølelse, også kan forklare de apologetiske tendensene i møte med en av Norges viktigste forfattere gjennom tidene.

De siste fem årene av perioden blir publiseringen av *Paa gjengrodde stier* og Tore Hamsuns biografi toneangivende. Den rasjonaliserende tendensen blir vanskeligere å fortsette når Knut Hamsun utgir et velskrevet mesterverk, og slik beviste at han var tilregnelig. Men boken var også et forsvarsbrev, hvor han på mange måter plasserte seg selv i en offerrolle. Tore Hamsuns biografi bygger videre på denne offerfortellingen, og peker i tillegg på Knut Hamsuns tyskervennlighet som årsak. Møtet med Hitler blir skildret i pressen, noe som gjør at man i større grad kan nyansere Hamsuns nazisme, og se den i lys av formildende omstendigheter. Likevel blir Hamsun plassert i båsen som landssviker, men det er likevel påfallende at man klarer å skille dikter og verk, og Hamsun blir på ny relevant.

I perioden 1965-1970 er den minnekulturelle konteksten en annen. Stugu hevder at det oppstod en trang til å nyansere de patriotiske heltene, men jødernes offerhistorie fikk fortsatt liten plass i ordsiftet. Krigen hadde nå kommet på avstand og Reitan hevder det var mulig å kunne snakke om en «marginalisering og en relativ form for taushet». Han argumenterte at Eichmann-saken og publiseringer av Anne Frank på norsk fungerte som katalysatorer for fornyet interesse, og at nye tidsvitner kom i søkelyset. Likevel kan man ikke hevde at det nødvendigvis er en relasjon mellom tausheten rundt jødene og måten man minnet Knut Hamsun. Dynamikken er vidt forskjellige, men de har berøringspunkter og kan belyse hverandre. I et flerveisminneperspektiv kan man forstå at de også kan influere hverandre. Tidsvitner kommer til live i fortellingen om krigen, og slik var de ikke bare meningsløse tall, men faktiske mennesker med sterke fortellinger og erfaringer. I lys av flere tidsvitner, kan det tenkes at man i større grad også mente at ansvarliggjøring av skadevolderne var mer høvelig.

Det kan virke interessant at minnekulturen om Hamsun i stor grad har lagt bak seg de vondere aspektene ved Hamsun. Min språklige analyse av perioden fant at flere positivt ladde hyperbol og plussord ble brukt hyppig om Hamsun i perioden. Det overordnede topos var «Vi må forsone oss med Hamsun». Det betyr at Knut Hamsun i denne perioden ikke ble sett på som like problematisk som i andre perioder. Det ble fremmet både forsoning og hedring, og diskursen om hans mer problematiske sider uteble. Litteraturen og forfatteren ble feiret, og nazisten Hamsun ble mer eller mindre fortrent.

Jeg vil argumentere at på mange måter fremstår denne perioden som et avvik fra samtlige av de minnekulturelle periodene, som i større grad også fremmer de negative sidene ved Hamsun. Men sett ut fra en bredere minnekulturell kontekst, hvor man tar hensyn til nyanseringene av fascismen, tausheten som oppstod på 50-tallet om jødernes offerhistorie og en generell tendens til å fortrenge det vonde, så virker ikke funnet særlig overraskende. Selv om man kan argumentere at denne «tausheten» varte lenger. Reitan argumenterte at Hannah Arendts publikasjoner førte til at man i større grad enn tidligere kunne forstå fascismens ondskap i et annet lys, noe jeg har argumentert *kan* ha ført til at man var mer villig til å akseptere og legge bak seg de vondere aspektene ved Hamsun.

Den kontekstuelle rammen for perioden 1975-1980 har flere av de samme kjerneelementene som i den forrige. Stugu hevder at nyansering virkelig slått rot i den norske minnekulturen om okkupasjonstiden, hvor norske aktører blir problematisert, jødefortellingen får mer oppmerksomhet, norske bedrifter og øvrig kollaborasjon med nazistene får også mer plass. I tillegg hevder Reitan at Eichmann-saken, som man kunne ane ringvirkningene av i den forrige perioden, får enda mer konsekvenser i historiekulturen. Tidsvitnene kommer mer til, noe som på mange måter også forklarer økt søkelys på jødernes offerhistorie.

Språklig var det i denne minnekulturelle perioden flere passivkonstruksjoner, tvetydigheter og rasjonaliseringer om Hamsun. Det var hovedsakelig en dualisme med to ytterpunkter, hvor et perspektiv anså moralen som viktigst, mens det andre vektla estetikken. Thorkild Hansen bidrar med flere nye rasjonaliserende fortellingsmønstre, og skriver med stor patos om Hamsuns lidelse. Spesielt blir det kritisert at prosessen mot Hamsun var en skandale, og at dikterne burde fått straffesak. Også behandlingen i etterkant problematiseres, litt som Tore Hamsun gjorde i sin Hamsun-biografi. Argumentet om at Hamsuns fascisme egentlig bunnet i tyskervennlighet, blir også i denne perioden løftet frem og aktualisert. Debatten som fulgte

handlet om at flere mente Hansen brukte relativiseringer og nedtonet Hamsuns fascisme, noe som gjorde at spørsmålet om han i det hele tatt var nazist, kom inn i diskursen. De fleste var imidlertid samstemte om at han var fascist, men at det også var formildende omstendigheter og nyanser.

Harald Ofstad og de øvrige «moralistene» i denne perioden fremmer fortellingsmønstre som egentlig ikke er så forskjellige fra Thorkild Hansen. Men det er tydelig at ansvarliggjøring og kategorisering er viktige virkemidler i måten man bygger opp narrativ knyttet til Hamsun. Fortellingen som blir fremmet er ikke ansvarliggjørende, men bevisstgjørende. Man burde være klar over at Hamsun ble fenget av en ond ideologi og at han handlet i lys av denne ideologien. Men det blir likevel klart at det forelå formildende omstendigheter, noe som gav rom for nyanseringer. En slik måte å forklare Hamsun på kan man se i lys av Hannah Arendts syn på ondskap, hvor man åpnet for at ikke alle som var nazister var monstre, og at det forelå grunner til at nazismen appellerte. Med andre ord kan hennes teser ha virket inn på hvordan man betraktet skadevolderne.

Hvorvidt vendingen i minnekulturen var et resultat av Thorkild Hansens provokasjon, eller om det var den minnekulturelle konteksten som la til grunne et menneskesyn hvor det var mer naturlig å kaste lys på de vonde og problematiske sidene ved Hamsun. Debatten mellom Thorkild Hansen og Harald Ofstad er fremtredende i denne perioden, hvor de to stod som motpoler i debatten. Thorkild Hansen følger på mange mønsteret fra Tore Hamsun og Max Tau, hvor man forklarer, nyanserer og rasjonaliserer. Mens Ofstad sitt perspektiv kan minne mer om pressen i 1945-1955, ved at han i større grad problematiserte de negative sidene ved Hamsun og hans politiske overbevisninger, men at det var fortsatt et behov for å trekke frem formildende omstendigheter og årsaker.

Knut Hamsun var en tvetydig historisk aktør som på den ene siden representerte kunstnerisk briljans, høykulturell litteratur og nasjonal stolthet, mens på den andre siden representerte det onde og kontroversielle i kraft av å støtte Nazi-Tyskland. Denne iboende motsetningen gjør at fortellingsmønstrene i noen tilfeller ikke samsvarer med Stugu og Reitans generaliserte tendenser om minnekulturen. Men når det er sagt er det flere eksempler på samvariasjon, noe som kan være med å styrke deres betraktninger.

6.1.2 Hvordan spiller økt søkelys på det norske holocaust inn på minnekulturen om Hamsun?

Reitan mener å påvise en tendens i historiekulturen hvor Norges behandling av jøder kontinuerlig har havnet mer i søkelyset. Han hevder at det norske holocaust blir mest fremtredende på 2000-tallet og selvgransking og norsk medansvar har blitt fremmet i økende grad frem mot i dag. Kompensasjonen til jødernes etterkommere og økt søkelys på å fortelle offerhistorien om jødene blir mer fremtredende i perioden. Å se Knut Hamsun i en slik øvrig kontekst kan være meningsfull, i og med at Knut Hamsun var en passiv aktør og ideologisk støttespiller for fascismen. Slik kunne man tenkt at økt ansvarliggjøring var en ringvirkning. Likevel har min studie av sammenhengen mellom disse minnekulturene påvist at selv om den kontinuerlige framveksten av det norske holocaust kan ha influert minnelandskapet om Hamsun, så er det likevel rom for nyanseringer i sammenligningen.

I perioden 2005-2010 ser man innledningsvis en økt bevisst- og ansvarliggjøring av Hamsun. Særlig Haugan går til angrep mot tidligere apologetiske tendenser. Flere i minnekulturen rokker ved rasjonaliserende synspunkter og unngår nyanseringer av Hamsuns fascisme. Det er mulig å argumentere at det slik forekom en endring fra perioden 1975-1980, ved at motpolene i debatten forskyves mot et mer moralistisk verdisyn. Et konkret eksempel er hvordan Even Arntzen ble svartmalt for å forsøke å nyansere Hamsuns nazisme. Når man sammenligner med Harald Ofstad sitt perspektiv, som representerte moralen, så er det påfallende at de begge tok avstand fra Hamsuns handlinger, men at de begge fremmet nyanseringer. At moralist/apologet kategoriene forskyves kan være et funn som indikerer en endring i minneklimate om Hamsun, som også kan tyde på økte moraliserende tendenser.

Debatten som imidlertid oppstår, handler i større grad om hvorvidt man skal se dikter og verk som separate enheter. Med andre ord handler ikke debatten lenger om i hvor stor grad Hamsun var fascist, men i hvor stor grad dette kom til uttrykk i litteraturen. Denne debatten, også kjent som Hamsun-problemet, kan man ane fra 1945-1955 perioden. Det er likevel påfallende at enkelte stemmer i ordskiftet utfordrer *Paa gjengrodde stier*, noe som tyder på at litteraturen i større grad enn tidligere blir offer for kritikk.

Den språklige analysen av perioden 2005-2010 har funnet at det var flere minusord om Hamsun som historisk aktør, men det var fortsatt flere plussord som beskrev hans

forfatterskap og betydning for litteraturen. I tillegg brukes det sterke negative adjektiv, mindre tvetydigheter i forhold til Hamsuns fascisme. Det fører også til færre passivkonstruksjoner, relativiseringer, nyanser og rasjonaliseringer. Det er hovedsakelig to topos i perioden, «Hamsuns fascisme er et ubestridelig faktum» og «Vi må forsone oss med Hamsun». Min analyse viser dermed at empirien er svært moralistisk når det kommer til argumenter, språklige virkemidler og fortellingsmønstre. Det er derfor et noe overraskende funn at minnekulturen på slutten av denne perioden preges av heder og feiring, og at det fortsatt var mulig å skille dikter og verk i stor grad, selv om litteraturen som ikke var fiktiv ble mer kritisert.

I 2012 kulmineres Reitans avhandling med Stoltenbergs offentlige beklagelse ovenfor det jødiske folk. Talen illustrerte en innrømmelse av norsk medansvar og den selvransakende prosessen var det nå bredere konsensus om. I minnekulturen 2015-2022 kan man ane en samvariasjon med det økte moralske søkelyset. I Tore Rem sin Hamsun-biografi *Reisen til Hitler*, som langt på vei skapte mindre debatt enn *Solgudens fall* gjorde, gikk han lengre i sin kritikk av tidligere fortellingsmønstre. For eksempel kritiserte han tendensen til å bruke Hamsuns møte med Hitler som en nyansering av hans fascisme, som var typisk både i 1945-1955 og i 1975-1980. I tillegg kritiserte han redningsaksjonen av norske aktører som Max Tau, og hvordan disse har blitt brukt som formildende aspekter ved Hamsuns fascisme. I den sammenhengen kritiseres Kolloens Hamsun-biografi, noe som kan indikere mindre rom for nyanseringer enn perioden før.

Perioden 2015-2022 preges av et enda mer aktivt og ansvarliggjørende språk. Det blir dessuten enda færre rasjonaliseringer, passivkonstruksjoner og relativiseringer i spørsmålet om Hamsuns fascisme. Stort sett blir han sett på som en aktør som var problematisk. Det var også flere dominerende stemmer i ordsiftet som brukte generaliseringer og svartmalinger. Negative generaliseringer opptrer i minnekulturen, men slår ikke akkord med de fleste. Det er i perioden to topos som går igjen for hvert perspektiv i dikter versus verk debatten. Det første er at det er «et ubestridelig faktum at Hamsun var fascist, men at hans litteratur er viktig». Det andre er at «Hamsuns litteratur er en gjenspeiling av egne rasistiske og udemokratiske holdninger, han var en aktiv aktør og premissleverandør som muliggjorde økt støtte til Nazi-Tyskland og folkemordet som ledsaget det.» Det er spesielt det siste topos i debatten som kan knyttes direkte til framveksten av det norske holocaust, mens andre mønstre kan man argumentere virker inn mer indirekte.

Marte Michelet sin bok *Hva visste hjemmefronten* er en nyttig kontekstuell faktor ved at den skapte stor debatt og løftet frem norsk medansvar på en helt ny måte enn tidligere. Man kan på mange måter ane en samvariasjon i diskursen denne boken medførte i holocaust-forskere og hvordan Ståle Dingstad sin bok *Knut Hamsun og det norske holocaust* ble mottatt av Hamsun-forskere. De ble begge sterkt kritisert for å ha en overmoraliserende effekt, og at de lette etter svar som ikke var der. Likevel representerer Ståle Dingstad sin bok en ny måte å tenke om Knut Hamsun, som i langt større grad enn i tidligere perioder knytter inn det norske holocaust. Det nye Dingstad tilføyde til minnekulturen om Hamsun var å framstille ham som en langt mer aktiv aktør enn tidligere, ved at han spilte en mer direkte rolle i det norske holocaust. Han mente at de rasistiske holdningene manifesterte seg også i skjønnlitteraturen. I tillegg gikk Dingstad til angrep på minneinstitusjoner som Hamsunssenteret, fordi han hevdet at formålet med minnestedet hovedsakelig var å hedre en problematisk figur.

Selv om Ståle Dingstad bringer med seg det norske holocaust inn i debatten, så er likevel sterke motkrefter i mottakelsen av boken. Det er en tydelig konsensus om bevisstgjøring og ansvarliggjøring av Hamsuns fascisme, men likevel får ikke Dingstad medhold blant de fleste. Kritikken hans både når det gjaldt Hamsun som premissleverandør for den ideologiske framveksten av nazisme i Norge og internasjonalt, at han var en aktiv aktør, litteraturkritikken og ikke minst kritikken mot Hamsunssenteret virker å bli ansett som brannfakler blant flere stemmer i ordsiftet. Han får likevel støtte av noen, noe som tyder på at han ikke står helt alene i debatten. Men jeg vil likevel argumentere at Dingstad representerer den moralistiske idealtypen i sin groveste form, og at han blir ansett som en sterk motpol, selv i et mer moralistisk mineklime om Hamsun.

Jeg har argumentert at den generelle tendensen i den siste periodens minnekultur om Knut Hamsun er at den bærer preg av å være moralistisk enn tidligere perioder. Det er generelt lite rom for nyanseringer, i tillegg til at sensur, fjerning av minnesteder og glemsel fremmes. På denne måten kan man ane samvariasjon med Reitans påstand om økt selvgransking og ansvarsfølelse knyttet til holocaust. Likevel er det fortsatt motstemmer til disse ideene. Noe som betyr at minneklimaet ikke er helt entydig. Flere stemmer ønsker å unngå total svartmaling og sensurering av kommemorerende institusjoner, hvor man heller betrakter disse som nyanserende plattformer. Nyansene som siktes til er hovedsakelig at man også kaster lys på de negative sidene til Hamsun, men at man likevel kan minnes den skjønnlitterære arven. Det er altså flere stemmer i minnekulturen som uttrykker et behov om å bevare og beskytte

det de betrakter som en verdifull skjønnlitterær arv, til tross for de negative sidene ved Hamsun som politiker og menneske.

6.1.3 Hvordan spiller flerveisminner en stadig større rolle i minnekulturen om Knut Hamsun?

Et gjennomgående formål i oppgaven min har vært å knytte analysen til et kontekstuell rammeverk, noe som ofte er målet i en minnestudie-oppgave, hvor objektivet er å undersøke hvordan ulike samtidens holdninger, verdier og referansepunkter møter ulike minnekulturer og influerer måten man minnes fortiden. I en slik sammenheng har jeg argumentert at flerveisminner er et aktuelt og relevant perspektiv. Ulike måter å minnes fenomener, historiske hendelser og historiske personer påvirkes av samtidens fremtredende minner, og slik kan ulike minnekulturer og historiske hendinger påvirke hverandre i et dynamisk og dialogisk forhold. Det norske holocaust og grunnfortellinger om okkupasjonstiden går derfor inn under flerveisminner. Men i oppgaven har jeg også pekt på andre kulturelle minner og mer fjerne minnekulturer, som også *kan* ha virket inn på minnekulturen om Hamsun.

I periodene 1965-1970 og 1975-1980 argumenterte jeg for at en mulig relevant kontekstuell faktor var Hannah Arendts betraktninger om Adolf Eichmann. Mine funn i analysen kan antyde en slik relasjon, hvor søkelyset på Hamsun i stor grad handlet om å nyansere og forklare hvorfor han ble nazist. Teorien om ondskapens banalitet ble en utbredt oppfatning blant moralfilosofene, men fikk også populærkulturell betydning. At man ikke lenger betraktet individuelle nazister som monstre, men heller som normale mennesker som ble fengsel av et ondt system, kan ha gjort at persepsjonen av skadevoldere ble endret. De hadde ansvar ved at de ikke brøt fri og var likegyldige, men det ble i større grad en kognitiv empati med skadevoldere. Dette betydde ikke nødvendigvis sympati, men man fikk en økt vilje til å forstå. Men Eichmannsaken bragte også flere tidsvitner ut i det offentlige rom, og slik fikk offerhistorien også mer oppmerksomhet, noe som kan ha økt bevisstheten om skadevolderne. Man kan med andre ord antyde at Eichmann-saken endret det minnekulturelle landskapet om hvordan man skulle minnes både ofre og skadevoldere, noe som også spilte inn i debatten om Knut Hamsun.

I 2005-2010 har jeg i analysen argumentert for at andre flerveisminner kan forklare hvorfor forsoning ble en viktig tematikk i minnekulturen. Mer spesifikt pekte jeg på hvordan Norge i større grad identifiserte seg selv som fredsnasjon. Minnekulturen om Knut Hamsun, spesielt i

den siste delen av perioden preges av både forsoning i pressen og økt kommemorering i form av Hamsunåret og åpningen av Hamsunssenteret. Argumentet mitt i analysen var at Ingar Sletten Kolloen, som var en dominerende stemme i samtiden, hevdet at dersom Norge kunne opprettholde sin identitet som fredsnasjon, så måtte man være i stand til å forsones seg med egne skadevoldere. Forsoning ble deretter en svært gjentakende tematikk i debatten, og resonerte med flere stemmer i minnekulturen. Selv om analysen på ingen måte har gjort et dypdykk i sammenhengen mellom utenrikspolitisk minnekultur, ved internalisert identifikasjon som fredsnasjon, og minnekulturen om Knut Hamsun. Likevel mener jeg det er belegg for å ane en viss sammenheng basert på empirien jeg har analysert.

I 2015-2020 hevdet jeg at det politiske landskapet i USA kan ha spilt en rolle. Flere av avisartiklene som jeg studerte i min analyse tolket at Ståle Dingstad sin bok var influert av amerikanske universiteter og såkalt «woke» kultur. Jeg har bevisst valgt å unngå slike kategoriseringer av det politiske klimaet, da slike begreper er for politiserte. Men jeg vil uansett hevde at minnekulturen i USA fikk en transnasjonal dominoeffekt, ved at den satte i gang debatter om hvordan man minnet «store menn» med problematiske og umoralske sider. Det er i den sammenheng at Knut Hamsun er relevant.

Jeg har argumentert at debattene om sørstatsgeneralene fikk spesielt medvind av George Floyd hendelsen i 2020, og måten man minnet historiske aktører verden over ble problematisert. Debatten om Holberg statuen utenfor nasjonalteatret i Oslo er et konkret norsk eksempel. Også debatten om Hamsunssenteret inngår i denne sammenhengen. Jeg har pekt på at moralitet spiller en viktig rolle i disse debattene, fordi man søker å overføre vår tids moralske pekepinner på historiske aktører med andre moralske forutsetninger. Jeg har argumentert at mye kan tyde på at tankemønstre i minnekulturer overføres og påvirker hverandre, selv om de går på tvers av landegrenser.

Kulturelle minner som Arendts artikkelsamling *Eichmann i Jerusalem*, minnekulturen knyttet til norsk utenrikspolitikk og fjerning av statuer har jeg argumentert kan være nyttige flerveiseminne for å reflektere rundt endringer i Knut Hamsuns minnekultur. Likevel unngås det å trekke bastante konklusjoner om sammenhenger og relasjoner mellom disse, da oppgaven ikke har nok belegg for å hevde dette. Men jeg vil likevel argumentere at de inneholder interessante berøringspunkter som kan være verdt å utforske ytterligere.

6.2 Konklusjon: Hvordan har minnekulturen om Knut Hamsun endret seg i perioden 1945-2022?

Gjennom en språklig analyse av empiri, som jeg har sett i lys av flerveisminner, det norske holocaust og minnekultur om okkupasjonstiden, har jeg argumentert at minnekulturen om Hamsun vært i stadig endring siden 1945-2022. I analysen har jeg generalisert tendenser på min idealtypiske skala basert på hvilket språk som var tilgjengelig, kjennetegn for argumentasjon, fortellingsmønstre og samvariasjon med den øvrige konteksten jeg har redegjort for.

Perioden 1945-1955 var preget av liten diskusjon om Hamsuns fascisme, og han ble generelt sett kategorisert som landssviker og forræder, noe som tyder på flere moralistiske tendenser i samfunnet, spesielt mot slutten av perioden. Likevel var det også et behov for å forstå og rasjonalisere Hamsuns fascisme, i tillegg til at mange apologetiske argumenter og fortellingsmønstre kom til. Det er med andre ord ingen entydige tendenser, men man kan argumentere for at minnekulturen i denne perioden kan kategoriseres som moralistisk. Spesielt om man tar i betraktning sensuren av litteraturen i første del og rettssaken mot Hamsun.

Perioden 1965-1970 bærer preg av å være svært apologetisk, og det kan virke som om flere i minnekulturen viker unna spørsmålet om Hamsuns fascisme. Det blir istedenfor forsoning, hedringer og økt engasjement om Hamsuns liv. Denne perioden kan man derfor karakterisere som mer apologetisk. Det ligger i forsoningsprinsippet likevel en anerkjennelse om at Hamsun var en skadevolder, men at samfunnet var bedre tjent med å tilgi. Og i et slikt minneklima kunne man hedre og feire dikteren i større grad.

Perioden 1975-1980 er minnekulturen igjen mindre entydig. På ny blir Hamsuns fascisme løftet frem og problematisert. Det er i denne perioden sterk debatt om hvordan man skal minnes Hamsun, og man kan snakke om to motpoler. Likevel kan man ikke karakterisere noen av ytterpunktene i debatten som moralistiske, da det fortsatt er rom for formildende omstendigheter, rasjonaliseringer og nyanseringer. I tillegg blir det også en stor debatt om Hamsun i det hele tatt var nazist, og hva som lå til grunne for begrepet. Det betyr uansett at det er en økning i moralistiske tendenser i denne perioden.

I 2005-2010 kan man se krefter i minnekulturen som kjemper frem bevisstgjøring og ansvarliggjøring av Hamsun. I denne perioden blir også *Paa gjengrodde stier* problematisert, noe som betyr at enkelte igjen begynner å stille spørsmål til hvorvidt man kan skille dikter og verk. Likevel har jeg vurdert forsoningen, jubileåret og økningen av minnesteder som apologetiske momenter. Dette er med på å overskygge den økte moraliseringen som antydes i analysen. Forsoning og moraliserende tendenser kan fungere i samme perspektiv, men det utelukker i stor grad konsekvenser og glemsel som aktuelle løsninger. Det er også viktig å påpeke at hedringen under Hamsunåret fortsatt var ansett som kontroversiell. Derfor vil jeg argumentere at tendensen i større grad enn tidligere er moralistisk, men fortsatt langt fra en rendyrket form.

I perioden 2015-2020 kan man ane en økende trend i moraliserende tendenser i minnekulturen om Knut Hamsun, da hans handlingsmønster under krigen blir problematisert og hans ideologiske overbevisninger blir regnet som et ubestridelig faktum. Debatten om hvordan man minnes Hamsun blir i forbindelse med Dingstad sin bok dagsaktuelt, hvor svartmaling av litteraturen og fjerning av Hamsunsenteret ble fremmet. Hamsun som medvirker og en aktiv aktør i en norsk holocaust, blir derfor i denne minnekulturen et mer sentralt tema. Det er likevel sterke motkrefter til slike ansvarliggjørende tankemønstre i minnekulturen om Hamsun. Den generelle tendensen i perioden kan derfor beskrives som økende moralistisk, men Hamsuns litterære arv blir av mange fortsatt regnet som verdifull, og verket kan foreløpig fortsatt skilles fra dikteren.

Med andre ord kan man ane en økning av apologetiske tendenser fra etter krigen og frem mot 70-tallet. Mens fra 1975-2022 blir debatten preget av kontinuerlig økende moralistiske tendenser. Slik kan man dessuten ane høy grad av samvariasjon mellom grunnfortellingene om okkupasjonstiden, økt søkelys på det norske holocaust og minnekulturen om Knut Hamsun. Hvorvidt den moraliserende trenden vil fortsette i framtiden, og om minnekulturen vil bli preget av sensur av litteratur og fjerning av minnesteder, kan foreløpig bare tiden svare på. Men en ting er sikkert, og det er at debatten om hvordan man skal minnes Knut Hamsun omsider vil dukke opp igjen. Slik den har en tendens til å gjøre.

6.3 Avsluttende bemerkninger

Oppgaven har søkt å være et bidrag til minnestudier om okkupasjonstiden og holocaustforskning i Norge. I en studie av en konkret historisk aktør sin minnekultur, kan man forstå, nyansere og validere andre studier som er av mer generell art. Det er fordi Knut Hamsuns minnekultur i ulike perioder har blitt influert av endringsmønstre i samfunnets referansepunkter, holdninger og verdier. Jeg mener at å forstå endringene i lys av andre studier som har gjort minnestudier om okkupasjonstiden- og holocaust i Norge, har vært hensiktsmessig. I noen tilfeller kan man ane samvariasjon, ved at minnekulturen om Hamsun har fulgt mønster i minnet om okkupasjonstiden og holocaust. Slik kan min studie være med å validere allerede etablerte teser. I andre tilfeller er utviklingen i Hamsuns minnekultur unik i forhold til mer generelle tendenser om okkupasjonsminnet, noe som kan indikere et behov for suppleringer og nyanseringer. Jeg mener derfor at oppgaven min er et aktuelt og relevant bidrag til forskningsfeltet.

For videre forskning vil jeg gjerne trekke frem en synkron analyse med samme tematikk, som kan studere den mer dagsaktuelle minnekulturell debattklimaet om Hamsun. Selv om min oppgave har belyst dette temaet, er det fortsatt rom for en grundigere undersøkelse. Det kan også være hensiktsmessig å gjøre en mer komparativ analyse av minnekulturen om Knut Hamsun og Ludvig Holberg. Begge forfatterne har en lignende dynamikk ved at de etterlot seg en verdifull kulturarv, men som problematiseres på grunn av deres ideologiske overbevisninger og handlingsmønstre. Man kan ane likheter mellom dem, men det er også store forskjeller i den offentlige diskursen som kan være verdt å studere ytterligere. Til slutt vil jeg sterkt anbefale videre forskning om Stugu sin påstand om at Hamsun-debatter har virket inn på den overordnede minnekulturen om krigen. Min studie har hovedsakelig sett Hamsuns minnekultur i lys av minnekulturen om okkupasjonstiden, men det kan være hensiktsmessig å også ha en motsatt innfallsvinkel.

7.0 Bibliografi

7.1 Litteratur

Assmann, Jan. *Communicative and Cultural Memory*. I: Meusburger P., Heffernan M., Wunder E. (red) *Cultural Memories. Knowledge and Space (Klaus Tschira Symposia)*, vol 4. Springer: Dordrecht. 2011: https://doi-org.ezproxy.uis.no/10.1007/978-90-481-8945-8_2

Bjarte Bruland, *Det norske Holocaust. Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene*, Oslo: HL-senteret, 2008

Brynildsen, Aasmund, *Svermeren og hans demon: fire essays om Knut Hamsun*. Oslo: Dreyers forlag, 1973

Corell, Synne, *Krigens ettertid: Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*, ph.d.-avhandling i historie, Oslo: Universitetet i Oslo, 2010

Dingstad, Ståle. *Knut Hamsun Og Det Norske Holocaust: "Et Hvidt Fyrtaarn Midt I Et Grumset Menneskehav"*. Oslo: Dreyers Forlag, 2021

Erl, Astrid, and Nünning, Ansgar, eds. 2008. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin/Boston: De Gruyter, Inc. Hentet 09.05.2023. ProQuest Ebook Central.

Halbwachs Maurice. 1925. *Les Cadres Sociaux De La Mémoire par Maurice Halbwachs*. Paris: F. Alcan.

Hamsun, Tore. "Knut Hamsun - min far". Oslo: Gyldendal. 1952.

Hannah Arendt, *Eichmann i Jerusalem. En beretning om det ondes banalitet*, Oslo: Pax, 1965.

Hansen, Thorkildsen, *Prosessen mot Hamsun*, Oslo: Gyldendal. 1978.

Liland, Frode, Kirsten Alsaker Kjerland, og Vibeke Kieding Banik. *1989-2002: På Bred Front. Vol. 3.* Bergen: Fagbokforlaget, 2003

Liland, Frode, Kirsten Alsaker Kjerland, og Vibeke Kieding Banik. *1989-2002: På Bred Front. Vol. 3.* Bergen: Fagbokforlaget, 2003.

Michelet, Marte *Den største forbrytelsen. Ofre og gjerningsmenn i det norske holocaust*, Oslo: Gyldendal, 2014.

Michelet, Marte *Hva visste hjemmefronten? Holocaust i Norge: Varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet.* 2018. Gyldendal.

Nilson, Sten Sparre, *En ørn i uvær: Knut Hamsun og politikk*, Gyldendal: Oslo, 1960,

Reitan, Jon, *Møter med Holocaust*, ph.d-avhandling: NTNU, 2015

Rothberg, Michael. *The Implicated Subject: Beyond Victims and Perpetrators.* Redwood City: Stanford University Press, 2019. Accessed April 12, 2023. ProQuest Ebook Central

Sæland, Frode. *Herman Beckers krig: historien om familien Becker og jødene i Rogaland under andre verdenskrig.* Aschehoug, 2009. ISBN 9788203291517

Stuberg, Tore, *Hamsun, Hitler og pressen: Knut Hamsun i norsk offentlighet 1945-1955*, Oslo: Leseselskapet. 1995

Stugu, Ola Svein, *Den andre verdenskrigen i norsk etterkrigsminne*, det norske samlaget, Oslo. 2021

Tau, Max, «På forsoningens vei», Aschehaug: Oslo. 1967

Turner, Bryan S., ed. "I." Chapter. In *The Cambridge Dictionary of Sociology*, 277–278. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
doi:10.1017/9781316135334.011.

7.2 Avisartikler

ABC nyheter

Jensen, Martin Huseby, «Statuer faller verden over – i Norge står de heller ikke støtt», 14.06.2022

Aftenposten

«Omkring Hamsuns nye bok», 29.10.1949

Berg, John, «Hamsun, hvilken forsoning?», 04.11.2007

Dingstad, Ståle, «Hamsun drev litterær aktivisme på ytterste høyre fløy»,
20.04.2021

Hamsun lot seg misbruke og forføre» *8.10 1946*

Kolloen, Ingar Slette, «Minnet om det onde», 25.10.2007

Willoch, Kåre, «Forlengst forsonet med Hamsun», 23.10.2007

Arbeiderbladet

«Hamsun ført bak lyset», 15.10.1946

«En bok om Knut Hamsun», 7/11 1952

BBC

«Churchill statue 'may have to be put in museum', says granddaughter»,

13.06.2020, <https://www.bbc.com/news/uk-53033550>

Dag og tid

Pedersen, «Ska vi slutta å lesa Hamsun?» Arild, 30.04.2021

Dagbladet

Ofstad, Harald, «Var Hamsun Nazist?», 30.09.1978

«Kanskje det mest dramatiske program som noensinne er sendt på norsk fjernsyn.»

05.10.1978

Rieber-Mohn, Georg Fr. «En skandaløs frifinnelse?», 14.02.2007

Torp, Toril, Tangestuen, Mats, Bruland, Bjarte «Rød-saken i perspektiv», 07.04.2007

Krøger, Cathrine, «Ny Hamsun-bok: Ganske vilt», 21.04.2021

Dagens Næringsliv

«Det norske jøderanet», 27.05.1995.

Dagsavisen

Zahl, Jan, «-Forskjell på nazistisk ideologi og praksis», 16.02.2005

Øyby, Mattis, «Historien om krigen har bare såvidt begynt», 04.06.2021

Fremover

«Kulturbegivenhet i riksmålforeningen», 10. 12. 1965

«Var Hamsun nazist?» 12.02.1970.

«Hamarøy med søndags-ansikt mintes Knut Hamsun», 05.08.1969

Friheten

Nag, Martin, «Var Hamsun bare en ørn i uvær?». 24. juni, 1961

Khrono

Strand, Hilde Kristin, «-Hadde Hamsun vore tyskar, hadde ein aldri kalla opp eit senter etter han», 08.05.2021

Morgenbladet

Hareide, Helene Hovden, «-Det Dingstad skriv, bør ikkje vere skandaløst»,
02.05.2021

Nettavisen

Sneve, Stein. «Det er lenge siden noen var i tvil om at Knut Hamsun var både nazist og antisemitt», 28.04.21 10:12, <https://www.nettavisen.no/norsk-debatt/det-er-lenge-siden-noen-var-i-tvil-om-at-knut-hamsun-var-bade-nazist-og-antisemitt/o/5-95-224040>

Nordisk tidene

«Bølgene ruller høyt om Prosessen mot Hamsun», 19.09.1978

Nordlandsposten

«Om Forræderen Hamsun», 02.04.1970

Nordlys

Andersen, Bjørn Inge Berge, Gaasland, Rolf, «En utfordring for Hamsun-forskningen», 20.04.2005

Arntzen, Even, Wærp, Henning Howlid, «Hamsun-miljøet ved universitetet i Tromsø». 27.04.2005

«Hamsun- forsoning og tilgivelse», 08.10.2004

NRK

Hverven, Tom Egil, «Hamsun – Erobreren», 20. 10. 2004,

https://www.nrk.no/kultur/hamsun-_erobrereren-1.538505

Folkestad, Knut, «Skandalesenteret er en suksess», 17.08.2009,

<https://www.nrk.no/nordland/skandalesenteret-er-en-suksess-1.6735006>

Mosland, Reidar, Nilsen, Anne Torhild, «Får sin egen plass», 05.01.2009,

<https://www.nrk.no/sorlandet/hamsun-far-sin-egen-plass-1.6391545>

Onsum Elisabeth, Hverven, Marit, «Vil ikke sponse Hamsunåret», 05.01.2009,

<https://www.nrk.no/kultur/vil-ikke-sponse-hamsunaret-1.6382304>

Rana blad

««ABC» leder 16.mars.1933», 23.04.1968, Debattinnlegg som drøfter ABC innlegg fra 1933

The New York times

Ortiz, Aimee, Diaz, Johnny, «George Floyd Protests Reignite Debate Over Confederate Statues», June 3, 2020,

<https://www.nytimes.com/2020/06/03/us/confederate-statues-george-floyd.html>

VG

Norli, Camilla, «Ny Marte Michelet-bok hasteutgis etter massiv kritikk»,
11.06.2021

7.3 Nettsider

Dvergsdal, Alvhild, «BØR HAMSUNSENTERET LEGGES NED?»,
<https://hamsunsenteret.no/Nyheter/?Article=453>, 21.04.2021

Grue, Jan: «logos – retorikk» i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 10. mai
2023 fra https://snl.no/logos_-_retorikk

Hagen, Erik Bjerck: «Knut Hamsun» i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 16.
april 2023 fra https://snl.no/Knut_Hamsun

«Holocaust eller holocaust?» Hentet fra:
<https://www.sprakradet.no/svardatabase/sporsmal-og-svar/holocaust-eller-holocaust/>, 25.01.2022

«Hyperbol» i Store norske leksikon på snl.no. Hentet fra <https://snl.no/hyperbol>,
30.08.2022

Kittang, Atle, «Knut Hamsun- ettermælet», 25.04.2017,
<https://hamsunsenteret.no/?id=73528621&Article=53>

Mæhlum, Sverre: rehabilitering i Store medisinske leksikon på snl.no. Hentet 14.
mars 2023 fra <https://sml.snl.no/rehabilitering>

Ordvalg, hentet fra norsksidene.no:
<https://norsksidene.no/web/PageND.aspx?id=99671#:~:text=Plussord%2C%20minusord%20og%20nullord,mens%20nullord%20er%20mer%20n%C3%B8ytrale>

Rottem, Øystein: «Knut Hamsun i Norsk biografisk leksikon på snl.no». Hentet 11. mai 2023 fra https://nbl.snl.no/Knut_Hamsun

7.4 Tidsskrifter

Historisk tidsskift, «Hva kan vi vite om det norske holocaust? En analyse av Michelet-debatten», vol 102. utg.1, 17.03.2023

Rem, Tore, «Hamsun, det selvbiografiske og historien, 18.12.2015: <https://www.vagant.no/hamsun-det-selvbiografiske-og-historien-hamsundebatt/>, Tidligere utgitt i: Vagant. 2/2014

Wærp, Henning. (2004). Jørgen Haugan: Solgudens fall. Knut Hamsun – en litterær biografi. Nordlit. 8. 10.7557/13.1899. s.194